

DE VERGETEN JODEN VAN GELEEN

1920 - 1950

DE VERGETEN JODEN VAN GELEEN

1920-1950

**GELEEN DOOR DE EEUWEN HEEN
DEEL X**

De serie "*Geleen door de eeuwen heen*" wordt uitgegeven door de Stichting Cultuur-Historische Uitgaven Geleen, onder bestuur van W. Gielkens, G. van Dooijewaard, mevr. A. Heuts, W. Buskens en H. Clerkx.

DE VERGETEN JODEN VAN GELEEN 1920-1950

door

W.M.H. Brassé
J. M. Lemmens
J.P.L.G. Offermans (†)
J.H. Strijkers

Uitgave

Stichting Cultuur-Historische Uitgaven Geleen (SCHUG)
Geleen
2012

INHOUD:

Voorwoord voorzitter SCHUG	7
Ten Geleide	8
Inleiding	9
Verantwoording	10
Hoofdstuk 1 Wat er aan voorafging	13
Hoofdstuk 2 De joodse gemeente te Sittard	15
Hoofdstuk 3 De jodenvervolging te Geleen	17
Hoofdstuk 4 Portretten van joodse families	27
Hoofdstuk 5 Joodse onderduikers in Geleen	93
Hoofdstuk 6 Epiloog	96
Noten	97
Literatuur en bronnen	101
Persoonsnamenregister	105
Colofon	111

Voorwoord

De Stichting Cultureel-Historische Uitgaven Geleen (SCHUG) heeft als doelstelling een bijdrage te leveren aan de uitgave van boeken op cultuurhistorisch gebied. SCHUG is verheugd na de verschijning van het omvangrijke boekwerk over de geschiedenis van Geleen deel III van prof. dr. M.J.H.A. Schrijnemakers nu een opmerkelijke uitgave te kunnen aanbieden over een vergeten en minder fraaie episode uit de geschiedenis van Geleen.

Reeds enkele jaren geleden werd SCHUG bij dit project betrokken. Door allerlei omstandigheden is de voortgang enigszins vertraagd en hebben werkgroep en samenstellers in de eindfase nog hard moeten werken om het manuscript tijdig bij SCHUG aan te kunnen leveren. Naarstig speur- en archiefwerk van met name Wil Brassé, Jac Lemmens en wijlen Joep Offermans mogen daarbij niet onvermeld blijven. Dank daarvoor en tevens een woord van dank aan de SCHUG-redactie. Ook de drukker is er uitstekend in geslaagd dit boek in een krap tijdsbestek te realiseren.

Het is toe te juichen dat mede vanuit het particuliere initiatief deze witte vlek in de recente Geleense geschiedenis waardig is ingevuld. Als SCHUG zijn we er dan ook van overtuigd dat het boek 'De vergeten Joden van Geleen 1920-1950' een plaats verdient als deel X in onze reeks "GELEEN DOOR DE EEUWEN HEEN."

J.W. Gielkens, voorzitter SCHUG

Ten Geleide

Op 25 augustus 2012 is het zeventig jaar geleden dat uit Geleen de grootste groep joden werd weggevoerd door de nazi's. In totaal zijn er 37 vanuit Geleen gedeporteerd en slechts één hiervan keerde terug uit de kampen. Enkele anderen werden van elders gedeporteerd of overleden tijdens hun onderduikperiode.

In 2007 werd stadsarchivaris Peer Boselie door het gemeentebestuur gevraagd een werkgroep samen te stellen, teneinde het verzoek van Arno Bemelmans uit Geleen om te komen tot de oprichting van een monument voor deze gedeporteerde joden uit Geleen te realiseren. Deze werkgroep werd opgericht en had de volgende samenstelling: Arno Bemelmans, Peer Boselie, Martin Brassé, Wil Brassé, Jac Lemmens, Joep Offermans en Harry Strijkers.

Al snel besloot de werkgroep dat dit monument vergezeld moest gaan van een boek dat het verhaal vertelde van de joden in Geleen. De voortgang verliep echter allesbehalve voorspoedig, mede door verschil van inzicht over de te volgen marsroute voor het monument, waardoor het initiatief in eerste instantie strandde. De werkgroep voor het boek ging wel door. Inmiddels was het nodige materiaal bijeengebracht op basis van lijsten van de slachtoffers en andere archiefbronnen. Verschillende werkgroepleden plozen oude kranten door. Wijlen Joep Offermans zette het verhaal over de vervolging op papier en verdiepte zich in de beroepsmatige bezigheden van de Geleense joden. Hierbij is met name dankbaar gebruik gemaakt van de archieven van de Kamer van Koophandel te Heerlen (Handelsregisters periode 1921-2003).

Jac Lemmens interviewde nabestaanden en getuigen en verzamelde hierbij ook uniek fotomateriaal. Wil Brassé verzamelde en controleerde alle genealogische en biografische gegevens en speurde op internet en in publicaties naar verdere informatie en naar nabestaanden van de slachtoffers.

Van alle beschikbare teksten is uiteindelijk door Harry Strijkers een samenhangend geheel gemaakt.

Het resultaat is een indrukwekkend tijdsdocument, in het volle besef dat woorden en beelden slechts een zwakke afspiegeling zijn van de barbaarse werkelijkheid uit de jaren 1940-1945.

Het doet de werkgroep genoegen dat bij gelegenheid van van de publicatie van dit boek alsnog een gedenksteen voor de gedeporteerde joden in Geleen is gerealiseerd.

De auteurs:

Wil Brassé
Jac Lemmens
Harry Strijkers

Inleiding

Al vele eeuwen wonen joden in onze euregio wonen al vele eeuwen joden. De eerste joden zijn vermoedelijk al met de Romeinen in onze streken verschenen. Met name in bijvoorbeeld Keulen zijn enkele sporen te vinden van een heel vroeg verblijf. In onze directere omgeving zijn er pas vanaf de late middeleeuwen incidentele vermeldingen. In bijvoorbeeld Heerlen en Maastricht zijn vermeldingen uit de dertiende eeuw bekend. In onze eigen gemeente Sittard-Geleen bestond in Sittard rond die tijd bijna zeker ook al een joodse gemeente. Bewijzen zijn echter niet te leveren, behalve de moord op een groot aantal vermoedelijk Sittardse joden die in 1309 plaatsvond te Born. Het was tevens de eerste massamoord op joden op het huidige Nederlandse grondgebied, een twijfelachtige eer...

In Geleen is pas veel later het bestaan van joden aangetoond. Daar woonden ook slechts weinig joden, tot kort voor de verschrikkelijke dagen van een nieuwe, hopelijk laatste, massamoord tijdens de Tweede Wereldoorlog. In die laatste jaren nam hun aantal met tientallen toe. Velen van hen, grotendeels Duitse vluchtelingen, stierven in de oorlogsjaren een gewelddadige dood. Ze worden, met hun familieleden en lotgenoten uit de regio, sinds 1949 herdacht op het monument in de Sittardse stadstuin. Ongeveer de helft ontsprong de dans en vluchtte eerder al naar veiliger oorden, dook succesvol onder of overleefde de vernietigingskampen.

Over deze mensen, en dan vooral over degenen die het niet gered hebben en die slachtoffer werden van een meedogenloze en brute levensfilosofie en bijpassende gewillige uitvoerders, gewone mensen als u en ik, gaat dit boek.

Ook dit is een monument, maar dan op schrift, een gedenkteken uitgevoerd in papier en inkt. Het initiatief voor dit monument werd een aantal jaren geleden genomen door enkele mensen die ooit in Geleen hebben gewoond, of er nog wonen, met name de heren A. Bemelmans (oorspronkelijk initiatiefnemer), M. Brassé en wijlen J. Offermans. De laatste heeft ook daadwerkelijk kunnen bijdragen aan de hier afgedrukte artikelen, de anderen leverden met name achtergrondinformatie. Door specialisten als Jac Lemmens en Wil Brassé is de inhoud van gegarandeerde kwaliteit.

We zijn blij dat de Stichting Cultuur-Historische Uitgaven Geleen (SCHUG) bereid is gevonden om het boek uit te geven. Daarmee toont de stichting dat ze leeft in een dynamische samenleving, die (dus) tevens respect heeft voor haar historie.

De joden zijn verdwenen uit het straatbeeld van Geleen. Uit de geschiedenis van de stad zijn ze echter nooit te verwijderen. Misschien ook uit het straatbeeld niet? In vele steden in Europa zijn inmiddels 'Stolpersteine', letterlijk te vertalen als struikelstenen, kleine (overigens platte) stenen met namen van vooral vermoorde joden en zigeuners gerealiseerd. Het zou het straatbeeld van Sittard-Geleen sieren als ook hier een dergelijk initiatief zou worden genomen, om ook komende generaties kennis te blijven laten maken met wat hun klasgenoten, speelkameraadjes of collega's zouden kunnen zijn geweest.

Peer H.M. Boselie,
Directeur Euregionaal Historisch Centrum / Stadsarchivaris

Verantwoording

De titel van dit boek verwijst naar een gemeenschap in Geleen waarvan nagenoeg geen sporen meer zichtbaar zijn in het straatbeeld. Overgebleven zijn archiefstukken, oude foto's, herinneringen - soms op papier vastgelegd - en de bijdragen die ze geleverd hebben in de tijd dat Geleen van dorp naar stad groeide. Deels vormden deze joden een eigen gemeenschap, door hun religie, soms door onderlinge familiebanden en door lotsverbondenheid. De meesten waren nazi-Duitsland ontvlucht en zochten hier een veilig bestaan, vaak als middenstanders. Anderen waren tot het christendom bekeerd en/of slechts deels van joodse afstamming. Zij voelden zich misschien geen jood, maar ook zij kregen te maken met de vervolging toen Duitsland ons land bezette en zijn daarom ook in dit boek opgenomen, op twee families na, die hier uitdrukkelijk bezwaar tegen maakten.

Van de overlevenden heeft een deel elders een nieuwe start gemaakt. Anderen zijn in Geleen gebleven en leverden verder hun bijdrage aan de stad, zoals de modezaak van Wolff, die in de jaren zestig een begrip was in Geleen en ver daarbuiten.

De titel dekt dus niet de hele lading. Hij verwijst met name naar degenen die gedeporteerd werden en niet terugkeerden. Het ontbrak Geleen tot vandaag aan een herinneringsmonument voor hen, en aan een geschiedschrijving over hun lot.

Over de geschiedenis van de joden in het algemeen en over de Tweede Wereldoorlog zijn al bibliotheken volgeschreven. Dit algemene verhaal zullen we hier dan ook niet herhalen, enkele aspecten uitgezonderd die nodig zijn voor begrip van de lokale gebeurtenissen.

Voor de Geleense situatie is gebruik gemaakt van enkele eerdere publicaties, waaronder een artikel uit het Tijdschrift Heemkundevereniging Geleen in 1994 over de jodenvervolging en een artikelenreeks gebaseerd op het oorlogsdagboek van Rie op den Camp in hetzelfde tijdschrift, alsmede publicaties over specifieke personen en families, zoals zuster Luise Loewenfels, de Obbichtse familie Claessens en memoires van overlevenden en nabestaanden. Zie hiervoor de literatuurlijst. Ook een nog ongepubliceerde scriptie door Herman van Rens uit Beek mochten we gebruiken om nadere gegevens uit te putten over het vervolgingsbeleid in Limburg.

In dit boek is getracht een zo getrouw mogelijke weergave te geven van de korte en tragische geschiedenis van de joodse gemeenschap in Geleen in de periode 1920-1950. Daartoe zijn documenten uit diverse archieven gebruikt, publicaties in boekvorm en op internet en herinneringen (mondeling en op schrift) van personen die deze periode hebben meegemaakt. Alle bronnen hebben hun beperkingen en onzekerheden en soms spreken ze elkaar tegen.

Persoonlijke herinneringen kunnen als oude foto's verkleuren en vervagen. In het geheugen van een ooggetuige werd de onderduik van Gerrit Cohen aan een andere vermissing gekoppeld. Een journalist haalde de vader en de echtgenoot van Ellie Claessens door elkaar in een interview. Een emigrant die in zowel Geleen als Sittard was opgegroeid, keerde in 1992 voor het eerst na 45 jaar terug. Tot zijn ongenoegen bleek de joodse begraafplaats verplaatst te zijn en de synagoge gesloopt, maar gelukkig trof hij tenminste het oude stadhuis van Sittard nog op dezelfde plaats aan, zo schreef

hij later in zijn memoires. De onbekommerde Sittardse jeugd die hij daarin beschrijft, speelde zich grotendeels af in Geleen.

Maar niet alleen het geheugen kan bedrieglijk zijn, ook de archieven kunnen elkaar tegenspreken. Volgens het bevolkingsregister waren Karl Baum op 13 augustus en zijn zus Jennie op 15 december 1945 teruggekeerd in hun huis annex slagerij op de Bloemenmarkt. De Kamer van Koophandel meldde echter al op 30 mei 1945 dat de 'vennooten' (Karl en Jennie, hun broer Max was omgekomen) in mei waren teruggekeerd en het slagersbedrijf voortzetten.

Carl Goldsteen werd pas een jaar later van Sittard naar Laren overgeschreven dan hij volgens de familie daarheen was gegaan en ook de in augustus 1942 gedeporteerde joden werden grotendeels pas eind van dat jaar uitgeschreven uit het bevolkingsregister. Verhuisdata in dit boek vermeld moeten dus over het algemeen gezien worden als de uiterste verhuisdata.

Een speciaal voorbehoud is nodig bij de overlijdensdata van de gedeporteerde joden: vaak heeft men niet met zekerheid kunnen vaststellen wanneer en waar precies iemand overleden is. Omdat de Nederlandse wet een overlijdensakte voorschrijft, nodig bij allerlei zaken zoals erfeniskwesties of een nieuw huwelijk van de overblijvende, zijn op grond van een ministerieel besluit eind jaren veertig tot begin jaren vijftig overlijdensdata vastgesteld en ingeschreven in de laatste woonplaats. Het Internationale Rode Kruis leverde daarvoor na onderzoek verklaringen, waarbij werd uitgegaan van de laatste dag van de maand waarop die persoon waarschijnlijk nog in leven was. Het overlijdensregister van Auschwitz kwam pas beschikbaar na de val van de muur in

Ingang van het beruchte concentratiekamp Auschwitz met boven het hekwerk de misleidende leuze "Arbeit macht frei" (foto Jac Lemmens).

1989. Daarin staan overlijdensakten van naar schatting enkele duizenden Nederlanders, die niet meteen na aankomst zijn vergast maar als kampbewoners werden ingeschreven. Sobibor was uitsluitend een 'vernietigingskamp', waar bijna iedereen meteen werd vergast, op enkelen na die het vuilste werk in het kamp moesten doen. Hiervan zijn geen overlijdensaktes.

Een lokaal voorbeeld is Ilse Roer, van wie steeds is aangenomen dat zij meteen na aankomst in Auschwitz vergast werd, eind augustus 1942. Uit het overlijdensregister bleek echter dat zij begin oktober 1942 aan influenza was overleden. Ook de doodsoorzaken zijn vaak niet met honderd procent zekerheid vast te stellen. Velen zijn vergast, anderen bezweken aan honger en ziekten, sommigen benamen zichzelf het leven of werden doodgeschoten door kampbeulen. Alfred Goldsteen werd volgens getuigen door een medegevangene uit zijn lijden verlost toen hij meer dood dan levend in de ziekenbarak van Mauthausen was beland. Of een vermelde doodsoorzaak als influenza altijd klopt, is maar de vraag.

Sommige archiefstukken leiden tot verwarring of verleiden tot speculaties. Bijvoorbeeld in het geval van Gerrit Cohen, die in december 1940 door zijn ouders als vermist werd opgegeven. Vrijwel zeker was hij toen ondergedoken, zou men denken, maar dat was wel erg vroeg. Een Beekse brochure over de oorlog verhaalt dat Gerrit pas - toen de Duitsers in augustus 1942 bij zijn ouders aan de deur klopten - op het laatste moment via een dakraam vluchtte. Zijn eerdere vermissing heeft waarschijnlijk andere redenen gehad.

Ook het verhaal van de familie Harmsen leverde wat vraagtekens op, vooral betreffende hun geloofsovertuiging, die zeker invloed had op hun overlevingskansen. Moeder was een jodin gehuwd met een protestant, maar beide zonen (een tweeling) trouwden in 1937 met joodse vrouwen. De moeder lijkt ergens in de jaren twintig of dertig hervormd te zijn geworden en bekeerde zich op latere leeftijd opnieuw tot het jodendom. Zij werd niet gedeporteerd en kreeg in september 1943 vrijstelling van het dragen van de jodenster.

Zoon Max hing het Israëlitische geloof aan volgens zijn persoonskaart en het register van de Sittardse synagoge; volgens zijn registratiekaart in Mauthausen was hij echter evangelisch. Zijn weduwe zei later dat zij joods maar niet belijdend waren.

Zoon Eddy scheidde binnen een paar jaar en liet zich in april 1941 bij de hervormde kerk inschrijven. Was dit uit overtuiging of om aan de vervolging te ontsnappen? Het leek niet te hebben geholpen, want hij werd herdacht als Shoah-slachtoffer, te Auschwitz vermoord. Pas in 2012 werd via een familielid duidelijk dat dit een vergissing was: zijn overlijdensdatum was verward met die van zijn ex-vrouw. Eddy was in 1942 nog elders hertrouwd met een hervormde vrouw en heeft daardoor de oorlog kunnen overleven.

De informatie uit interviews en memoires is door ons aangenomen, voor zover deze niet door archiefbronnen eenduidig wordt weerlegd, maar zoals alle geschiedschrijving kan de waarheid alleen zo goed mogelijk benaderd worden door een kritische vergelijking van bronnen. Ons doel was de tot nu toe onbekende geschiedenis van de joden in Geleen vast te leggen voor de toekomst en dat doel is in elk geval bereikt.

We pretenderen geenszins volledig te zijn en houden ons aanbevolen voor aanvullingen en correcties.

Hoofdstuk 1

Wat eraan voorafging

Ook voordat het koninkrijk Juda in 135 na Christus definitief ten onder ging na een opstand tegen de Romeinse overheersing - het was eerder al tot provincie gedegradeerd - woonden er al joden verspreid door het Romeinse rijk.

De eerste joden kwamen ook met de Romeinen naar onze streken, wellicht al voordat de christenen hier kwamen. Tot de middeleeuwen zijn maar sporadische vermeldingen bekend, onder andere uit Keulen en Parijs. Hiermee kan geen duidelijk beeld worden gevormd van de omvang en aard van de joodse aanwezigheid alhier. Verschillende schriftelijke vermeldingen betreffende het huidige Belgische en Limburgse grondgebied beginnen in de dertiende eeuw.

Vrije vestiging van joden bestond niet, de landsheer bepaalde of en wie zich binnen zijn gebied mocht vestigen. Vaak was dat voor een bepaalde termijn en tegen betaling. Meermaals werd ook besloten dat alle joden het land moesten verlaten en soms werden ze met geweld verdreven of uitgemoord door langstreckende legers van kruisridders en groepen geselbroeders (fanatieke christenen) tijdens de kruistochten of door de lokale bevolking. Een voorbeeld is toen ze de schuld kregen van de grote pestepidemie rond 1348.

Opmerkelijk is dat Oud-Geleen al vanaf de middeleeuwen een Jodenweg (thans Jodenstraat) kende, het oudste bewijs van de lokale aanwezigheid van joden, waaraan wellicht tijdens genoemde pestepidemie een einde kwam.¹⁾

Een waarschijnlijk later verzonnen verklaring voor de straatnaam is, dat er geen joden over het kerkhof mochten gaan en ze deze weg namen om vanuit Geleen naar Sittard te gaan. Namen ze een andere weg, dan liet men hen tolrecht betalen. Van een dergelijke tol is echter niets bekend.²⁾

Joden uit Sittard bezochten wel Geleen om er handel te drijven. Er is een achttiende-eeuws protest bekend toen Sittardse joden voornemens waren naar de kermis in Geleen te komen om er vlees te verhandelen.³⁾

Onder Spaans bestuur was vestiging van joden in Geleen geheel verboden, maar joodse gemeenschappen vormden zich in de zestiende en zeventiende eeuw in het nabije Staatse en Gulikse gebied, zoals Meerssen, Beek, Grevenbicht en Sittard. Deze vestiging was wel aan beperkingen onderhevig, zoals speciale belastingen. Joden konden geen lid worden van de gilden en mochten daardoor veel beroepen niet uitoefenen. Ook officiële functies en grondbezit waren uitgesloten. De meesten hielden zich bezig met de slacht en handel.

De verlichte Oostenrijkse keizer Joseph II liet eind achttiende eeuw beperkt joden toe in verschillende Belgische steden, maar de vrijheid van vestiging en beroep kwam pas met de Franse revolutie en de verovering van deze streek in 1794.

Vooraf het voorheen verboden Maastricht trok vanaf toen veel joodse inwoners, maar ook het aantal joden in Sittard nam toe, van 44 naar 72 in acht jaar tijd. De toeloop werd zo groot dat Napoleon in 1808 weer beperkingen stelde aan de beroepsvergunningen (patenten).

Agrarische dorpen als Geleen trokken tot in de twintigste eeuw vrijwel geen joden aan. Pas de opkomst van de kolenmijnen bracht daar verandering in: zij brachten die niet alleen ondergrondse werkgelegenheid maar ook veel bovengrondse bedrijvigheid mee. Als eerste vestigde zich in 1920 de joodse koopman Louis Kellerman uit Amsterdam tijdelijk in Geleen, komende uit Sittard. Bij de volkstelling van eind dat jaar zijn echter geen Israëlieten geteld. Mogelijk had hij aangegeven niet gelovig te zijn. In 1921 vertrok hij naar Hoensbroek. Zijn broer Bernard had ook kortstondig bij hem ingewoond.

In 1923 kwam vanuit Heerlen de hervormde familie Harmsen-Samuel naar Geleen, waarvan de vrouw van joodse afkomst was; haar man, geboortig van Maastricht, had werk gevonden als opzichter bij de staatsmijn Maurits. Dit echtpaar bleef tot 1955 in Geleen wonen. In 1925 woonde het uit Drenthe afkomstige mijnwerkersgezin Khan (of Kahn) kortstondig in Geleen. In 1929 kwam het Noord-Nederlandse gezin Cohen, dat eerst enkele jaren in Vaals en Maastricht had gewoond; zij hadden een kledingzaak. Hun dochter Josephine was in 1930 het eerste in Geleen geboren joodse kind. In 1930 volgde het gezin van Louis van Dam uit Eindhoven, die "vulcaniseur en expert-makelaar" was. Zijn moeder had Limburgse wortels en zijn vrouw was geboortig van Sittard, hun vorige woonplaats.

De volkstelling van eind 1930 telde in Geleen twaalf personen met het Israëlitische geloof: vier mannen en acht vrouwen. De mannen waren de vaders en zonen Cohen en Van Dam. Vier vrouwen waren moeder en dochters Cohen en drie moeder en dochters Van Dam. De achtste vrouw zal Rebecca Harmsen-Samuel zijn geweest.

In 1932 kwamen het mijnwerkersgezin Meller en de handelaarsfamilie Goldsteen naar Geleen. Herz Meller was een katholiek gedoopte jood uit Polen; George Goldsteen was met een Duitse getrouwd, maar zelf van Amsterdam geboortig. Beide families woonden voordien al enkele jaren in Nederland.

Pas vanaf 1934 zien we een toeloop van Duitse joden. Velen daarvan waren handelaar en winkelier en brachten na de machtsovername door de nazi's hun zaak en gezin naar Nederland over in de hoop of verwachting dat dit van tijdelijke aard zou zijn. Na de beruchte "Kristallnacht" in november 1938 haalden verschillende families achtergebleven ouders en verwanten naar Geleen. De vlucht naar Nederland zou niet ver genoeg blijken te zijn.

Hoofdstuk 2

De joodse gemeente te Sittard

Geleen had geen eigen synagoge of joodse begraafplaats. De Geleense joden "kerkten" te Sittard, waar al minstens sinds de zeventiende eeuw een joodse gemeente gevestigd was. Aan de Plakstraat in Sittard stond sinds 1853 een synagoge en in de daarnaast gelegen onderwijzerswoning gaf rabbi Blijdenstein godsdienstlessen. De gemeente had onder meer een eigen zangvereniging "Chebrath Hallelujah" en vrouwenvereniging "Chebrath Noschim", naast enkele genootschappen en afdelingen van landelijke joodse organisaties. Er is zelfs een foto uit 1912 bewaard van een joodse toneelvereniging in Sittard. In de verzuilde maatschappij van die tijd was er dus ook een kleine joodse zuil, maar daarnaast waren velen actief in algemene en zelfs katholieke verenigingen, zoals sportverenigingen, muziekgezelschappen en carnavalsverenigingen. Door de vergaande assimilatie en het toenemende aantal gemengde huwelijken waren er zorgen over de teloorgang van de joodse cultuur en religie, vooral in de kleinere joodse gemeenschappen zoals die in Limburg.

Vanaf september 1937 is er een register bewaard met de betalingen van leden aan de Sittardse synagoge: het register van omslag van kerkelijke belasting en bijdragen. Hierin komen buiten Sittard ook families voor uit Geleen, Grevendicht, Obbicht, Limbricht, Susteren, Nuth, Merkelbeek, Schinveld, Brunssum en Amstenrade en een enkeling uit Beek en Echt.

Vooraf Lutterade is goed vertegenwoordigd met: Baum, Bloemendaal, Van Dam, Eichel, Freimark, Goldschmidt, Goldstein, Harmsen, Kaufmann, Meijer/Meier en Meier jr., Moses, I. Silbernberg, Winter en vanaf 1941 Cohen. Onder Geleen staan vermeld: Albert Claessens, Kaufmann-Zilversmit, Julius Wolf en later wed. Meijer (-Cahn). Uit Geleen ontbreken de echtparen Heimberg en Willner; misschien gingen zij in Beek naar de synagoge of waren ze niet gelovig. Van enkele anderen is bekend dat zij niet religieus waren.

Het aantal huishoudens dat een bijdrage aan de synagoge betaalde, steeg vanaf 1937 van 57 tot 78 in mei 1940, waarna het weer afnam. Tussen juli 1942 en februari 1943 ziet men het aantal huishoudens teruglopen van 63 tot 34; daarna eindigt het register. In april 1943 vond de laatste grote deportatie plaats.

Vanaf september 1941, toen joodse kinderen niet meer naar reguliere scholen mochten, vond in de onderwijzerswoning naast joodse les ook algemeen onderwijs plaats, waarvoor de zeventigjarige rabbijn Blijdenstein hulp kreeg van een drietal jongeren. Naast de 21-jarige Albert Sassen waren dit een meester Werner (misschien Werner Siegfried Weissbacher, eveneens 21 jaar) en juffrouw Lohre, vermoedelijk de 19-jarige Lore Moses. Aan het geïmproviseerde schooltje kwam een eind toen zowel leraren als leerlingen op transport moesten of onderdoken.

Albert Sassen, onderwijzer.

Na de bevrijding werd de vernielde synagoge in december 1944 opgeknapt door Amerikaanse joodse soldaten, op kosten van Manus Wijnperle, die op De Zwaan in Born ondergedoken had gezeten en als één van de eersten was teruggekeerd. Er konden weer diensten plaatsvinden, maar er waren weinig overlevenden; een deel daarvan vertrok naar elders in de daaropvolgende jaren. De heropgerichte joodse gemeente moest in 1946 fuseren met die van Beek en in 1954 met Maastricht. In 1953 werd de synagoge gesloopt.

Begraafplaatsen

Bij de toenmalige begraafplaats in Sittard was een apart joods gedeelte aan de Dominicanenwal, waar ook joden uit de omgeving begraven werden. In 1962 werd dit geruimd en werden de joodse graven overgebracht naar een aparte hoek op de algemene begraafplaats aan de Lahrweg.

De steen met opschrift boven het graf van Gerrit Cohen op de joodse begraafplaats in Beek (foto Rob Cohen).

Manus Wijnperle en zoon Nathan (foto familie Wijnperle).

Uit Geleen liggen hier begraven: George Goldsteen (1878-1934), Samuel Baum (Shmuel Ben Jissacher, 1862-1940), Daniel Meyer (1861-1941), Johanna Kaufmann-Mendel (1879-1941), Abraham Wolff (1867-1941) en Salomon Goldschmidt (1857-1943).

Jeanette Meyer-Cahn, die na deportatie in mei 1943 te Westerbork overleed, werd gecremeerd en haar urn is op de joodse begraafplaats in Diemen geplaatst. Frieda Goldschmidt-Jacob, die in oktober 1943 te Maastricht overleed, ligt aldaar begraven op het joodse deel van de algemene begraafplaats aan de Tongerseweg. Gerrit Cohen, de enige overlevende van zijn familie, overleed in 1998 en werd begraven op de joodse begraafplaats te Beek.

Hoofdstuk 3

De jodenvervolging te Geleen

*Nu is 't relaas der slachtingen compleet
Er valt niets meer te gissen of te vragen
Schimmen verrijzen om ons aan te klagen
En wij blijven belast met naamloos leed.*

H. Keuls

Het lot van tientallen omgekomen Geleense joden is bekend. Ook al blijft er over afzonderlijke personen en hun ondergang soms onduidelijkheid bestaan, toch valt er 'niets meer te gissen of te vragen': ze waren onder ons, ze werden weggehaald en vermoord, ze lieten leegte achter die al gauw weer werd gevuld. Niet vaak meer wordt hun leed in ons geopend. Ze hebben geen graf, volgens joods gebruik met keien bedekt.

De meeste joden die voor de Tweede Wereldoorlog in Geleen woonden, hadden zich daar in de jaren dertig van de twintigste eeuw gevestigd. Ze waren weggetrokken uit Duitsland, waar onder de bevolking, ook al voordat de nazi's er aan de macht kwamen, op ruime schaal antisemitische sentimenten aan de dag traden. De immigranten wamen veelal in familieverband: ouders met hun kinderen, maar ook met verwanten en aanverwanten. Een enkeling gingen werken bij Geleens grootste werkgever, de staatsmijn Maurits. Een groot deel van de gezinshoofden probeerde een bestaan op te bouwen als kleine middenstander: slager, manufacturenhandelaar, eigenaar van een wasserij e.d. Dat ze hierin slaagden, wijst erop dat ze ook klandizie kregen van buiten de eigen joodse kring. Van virulent antisemitisme lijkt in het Geleen van die vooroorlogse jaren dan ook geen sprake te zijn geweest.

Op 10 mei 1940 vielen de Duitsers Nederland binnen. Aanvankelijk gedroegen de bezetters zich betrekkelijk correct. Het leek allemaal te gaan meevallen. Maar er waren voortekenen.

Rie op den Camp noteerde in zijn dagboek op 22 juni 1940 dat alle joodse winkels in Geleen waren beklad met het opschrift 'Jüdisches Geschäft', zodat Duitse soldaten wisten dat ze hier niet mochten kopen. In de nacht van 26 op 27 juli werden bij joodse winkels de ruiten ingegooid; volgens de Limburger Koerier op vijf plaatsen in Geleen, het 'Dagboek van de Gemeente Geleen' spreekt van 'bij nagenoeg alle winkeliers van Joodsche afkomst'. Uit het politierapport blijkt dat maar een drietal van hen aangifte heeft gedaan. Andere joodse winkeliers timmerden toen uit voorzorg hun etalages met planken dicht. Ook in andere plaatsen, waaronder Sittard, werden rond die tijd bij joden ruiten ingegooid.⁴⁾

Wat wist men tijdens de bezetting over de Holocaust?

In april 2012 verscheen een studie aan de hand van oorlogsdagboeken om deze vraag te beantwoorden. Dat was niet de eerste keer: in 2001 was er al een soortgelijke studie verricht.

De discussie duurt desondanks voort. Men vermoedde veel en hoorde vreselijke geruchten, maar dat de massamoord een systematische vernietiging was, waarbij de meesten meteen bij aankomst in Polen vergast werden, dat was de meesten niet duidelijk. Men kon het (ongeveer) weten als men wilde, maar de meeste mensen konden het niet geloven, en wilden het niet geloven. Dat gold voor joden zowel als niet-joden.

Het dagboek dat Rie op den Camp uit Geleen in de oorlog bijhield, lijkt redelijk representatief in zijn mengeling van menen te weten en zich niet kunnen voorstellen.

Vanaf het euthanasieprogramma op gehandicapten, dat in Duitsland in 1941 officieel beëindigd werd na protesten, was wel duidelijk dat de nazi's er niet voor terugdeinsden om mensen die men als minderwaardig beschouwde collectief uit te moorden, inclusief kinderen. Rie op den Camp verwees hier ook naar toen de deportaties van joden begonnen, en haalde geruchten aan over proeven met 'gasbommen' en massaal neer mitrilleren van joden. Samen met de verwachte zware dwangarbeid, dacht men toen al de gedeporteerden nooit meer terug te zullen zien. In januari 1943 haalde hij wederom geruchten aan over massa-executies, proeven met gas en martelingen.

Op 1 april 1943 schreef hij in zijn dagboek:

"Met ingang van 10 april a.s. is aan Joden het verblijf in de provincies Groningen, Friesland, Drente, Overijssel, Gelderland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg verboden. Ze worden naar het concentratiekamp Vught overgebracht. De andere provincies zullen volgen. Als laatste stad voor hun verblijf zal Amsterdam overblijven. Gelukkig heeft de ondergrondse beweging daar dezer dagen de bevolkingsregisters vernietigd.

SS-Gruppenführer H. Rauter heeft in verband met een en ander een angstwekkende redevoering gehouden. Letterlijk zei hij: 'Wij willen de Joden, die hier de bron van alle onrust en iedere terreuractie zijn, zo snel mogelijk uit het volkslichaam verwijderen. Het is geen kleinigheid 130.000 Joden, die over honderd jaar wellicht tot een miljoen zouden zijn aangegroeid, uit een gezond Germaans volkslichaam te verwijderen. We willen deze maatregelen onverbiddeijk doorzetten, omdat wij daarmee het Germaanse volk een dienst bewijzen. Daarom kennen wij dan ook op dit punt geen zwakheid.' Hier zegt hij dus letterlijk dat de Duitsers van plan zijn de Joden uit te moorden althans voortplanting van hun te verhinderen."

Op 18 april 1943, tien dagen na de tweede deportatie in Geleen, meldde hij:

"De joden van Geleen zijn nu allen weg. Ze moeten zich dood werken en worden murw getyranniseerd in de concentratiekampen. Je hoort zo van alles vertellen: men dwingt hen om gloeiende soep te drinken; men legt hen in kooien aan kettingen en dan moeten ze doen als honden; een Duitse soldaat die gedwongen werd om honderden joodse kinderen te vergassen moest zich dronken drinken daar hij anders hiertoe niet in staat was; [...]"

In 1994 merkte hij daarbij op: "Wat wisten wij, mensen uit die tijd, nu af van de Jodenvervolgging? Het besluit van de 'Endlösung' in 1942 was geheim en is nooit bekend gemaakt, maar van de andere kant waren de woorden van Rauter, vermeld onder 1 april 1943, duidelijk genoeg. Toch waren dit niet de officiële woorden van de Duitse regering, en het feit dat men besloten had om welbewust en systematisch tot uitroeiing van de Joden over te gaan, was zo onwaarschijnlijk afschuwelijk dat we het niet geloven konden, evenmin trouwens als het Duitse volk zelf."

Op 26 mei 1945 noteerde Rie op den Camp dat er in Geleen dagelijks mensen uit concentratiekampen terugkeerden, broodmager en vaak nog te zwak om op te lopen. De kranten

stonden vol met berichten over de verschrikkingen in die kampen, en meldden dat 95% van de uit Nederland gedeporteerde joden vermoord waren. Hij vervolgde:

”In Geleen is een van de gedeporteerde joden teruggekeerd, een vrouw. Van de rest kunnen we wel aannemen dat ze allemaal vergast zijn. Wie had zich dat kunnen voorstellen, toen ze indertijd uit Geleen vertrokken? We wisten dat ze ’t zwaar zouden krijgen, maar dat ze gewoonweg vermoord zouden worden, vrouwen en kinderen inclusief, dat had niemand zich kunnen voorstellen.”⁵⁾

Nadat eerder al ’niet-arische vreemdelingen’ zich in hun woongemeente moesten aanmelden, werd begin februari 1941 door burgemeester Damen van Geleen bekend gemaakt dat iedere inwoner die tenminste één ’voljoodsche’ grootouder had, zich als zodanig middels een formulier bij de gemeente moest laten registreren voor 21 februari. Men moest een gulden legeskosten voldoen en bij het in gebreke blijven dreigde een gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaren. Aan die verplichting voldeden 67 personen, zo liet de burgemeester op 15 april weten aan het Hoofd der Inspectie van de bevolkingsregisters. Diverse andere lijsten met namen, adressen en soms aanvullende gegevens zouden in de komende twee jaren volgen.

Op 5 augustus 1941 verzocht het Gewestelijk Arbeidsbureau in Heerlen aan de Limburgse gemeenten opgave te doen van joodse inwoners. De gemeente Geleen heeft niet lang gearzeld met het voldoen aan dat verzoek. Al op 9 augustus werd aan het arbeidsbureau een door de burgemeester ondertekende brief gestuurd met de namen en adressen van 61 ’personen van Joodschen bloede’. Hieronder vielen ook mensen die half of kwart joods waren. Onderstaande namen en adressen werden toen doorgegeven:

Hermina Adler	Peschstraat 28
Jennie Baum	Bloemenmarkt 7
Karl Baum	Bloemenmarkt 7
Max Israël Baum	Bloemenmarkt 7
Esthella Carolina ten Brink	Mauritslaan 110
Jeanette Cahn	Graaf Huynlaan 5
Albert Claessens	Pastoor Vonckenstraat 51
Frieda Cohen	Mauritslaan 110
Gerrit Cohen	Mauritslaan 110
Henny Cohen	Mauritslaan 110
Josephina Cohen	Mauritslaan 110
Simon Cohen	Mauritslaan 110
Gretchen Deutsch	Prins de Lignestraat 26
Elisabeth Cäcilia Maria Flere	Prins de Lignestraat 26
Ernst Freimark	Peschstraat 28
Friedrich Freimark	Peschstraat 28
Kurt Freimark	Peschstraat 28
Martina Catharina Garson	Mauritspark 35
Alma Goldschmidt	Groenstraat 7
Hubert Goldschmidt	Groenstraat 7

Irene Goldschmidt	Rijksweg-Zuid 7
Josef Goldschmidt	Groenstraat 7
Salomon Goldschmidt	Groenstraat 7
Rachel Goubits	Bankastraat 5
Victor Handgriff	Peschstraat 26
Rosalie Harf	Rijksweg-Zuid 9
Willi Heimburg	Julianastraat 5
Margritha van der Horst	Ringovenstraat 6b
Klara Jacobsohn	Peschstraat 28
Johan Maurits Kaczmarek	Bankastraat 5
Berta Kaufmann	Rijksweg-Zuid 86
Henriette Regina Kaufmann	Rijksweg-Zuid 30
Margard Kaufmann	Rijksweg-Zuid 30
Richard Kaufmann	Rijksweg-Zuid 30
Ajga Krzanowska	Pastoor Vonckenstraat 51
Ida Lebenstein	Rijksweg-Zuid 30
Arnold Levy	Rijksweg-Zuid 92
Hans Erich Levy	Rijksweg-Zuid 7
Luise Loewenfels	Geenstraat 30
Gertruda May	Peschstraat 28
Irma May	Peschstraat 28
Eduard Meerburg	Mauritspark 35
Johannis Leonardus Meerburg	Mauritspark 35
Minko Meerburg	Mauritspark 35
Wilhelmina Francina Meerburg	Mauritspark 35
Elisabeth Maria Meller	Napoleonbaan-Noord 148
Herman Meller	Napoleonbaan-Noord 148
Irina Meller	Napoleonbaan-Noord 148
Johan Meller	Napoleonbaan-Noord 148
Sophia Meller	Napoleonbaan-Noord 148
Karolina Mendel	Raadhuislaan 13
Max Meyer	Rijksweg-Zuid 86
Helene Roer	Bloemenmarkt 7
Ilse Roer	Bloemenmarkt 7
Sophia Salmagne	Bloemenmarkt 7
Rebecca Samuel	Agnes Printhagenstraat 2
Isidore Nathan Silberberg	Ringovenstraat 6b
Paul Siegfried Willner	Molenstraat 27
Gustav Winter	Peschstraat 28
Julius Jakob Wolff	Raadhuislaan 16
Adele Zilversmit	Rijksweg-Zuid 30

In Geleen stond één joodse kostwinner geregistreerd als slager, drie als koopman, zeven als winkelier, vijf hadden een ander bedrijf, en drie waren in loondienst.⁶⁾ Na de registratie kon het uitsluiten en isoleren van de joden beginnen. Zo mochten in

de loop van 1941 en 1942 joden zich niet langer begeven in zwembaden, plantsoenen, openbare gelegenheden, bij paarderenen, in hotels of pensions, geen auto rijden of reizen met openbaar vervoer. Ook moesten ze hun fietsen inleveren.

In het verslag van de vergadering van B&W van 26 augustus 1941 werd genoteerd: 'Verzoek van het Departement van O.W & C zorg te dragen dat ingaande 1 september a.s. de Joodsche leerlingen van de scholen verwijderd worden. Besluit: Aanschrijving aan de in de gemeente gevestigde schoolbesturen.'

De joden moesten nadien proberen zelf hun onderwijs te regelen, hetgeen gebeurde in de onderwijzerswoning naast de synagoge te Sittard.

Op 25 november 1941 trad het nieuwe Duitse Reichsbürgergesetz in werking en verloren alle joden die in het buitenland woonden, waaronder vele Geleense joden, het Duitse staatsburgerschap. Sommigen waren dit al eerder kwijtgeraakt op grond van andere verordeningen.

De eerste joden die in Geleen werden opgepakt waren Richard Kaufmann in 1941 en Frederik (Frits) Goldsteen in mei 1942. Kaufmann kwam aanvankelijk in een Nederlands werkkamp terecht en werd van daaruit op 3 oktober 1942 naar Westerbork overgebracht. Goldsteen werd op 19 mei 1942 op verzoek van de Sicherheitspolizei te Maastricht door de Geleense politie aangehouden en daags daarna aan de Sicherheitsdienst (SD) overgedragen. Via kamp Amersfoort kwam ook hij in Westerbork. De redenen van hun arrestaties zijn niet bekend. Goldsteen zou ondanks het verbod daartoe zijn doorgegaan met zijn werk als radiobouwer, maar volgens een andere lezing had hij zich negatief over de 'Führer' uitgelaten.

Beide mannen zijn later in Auschwitz vermoord.

Frits Goldsteen genietend van zijn pijp.

Katholieken van jooden bloede

Doelbewuste deportatie uit Limburg vond voor het eerst plaats op 2 augustus 1942. Een week tevoren, op 26 juli 1942, was in alle katholieke kerken een brief van de bisschoppen voorgelezen waarin zij hun eerdere protesten tegen de Jodenvervolgung herhaalden. De nazi's reageerden meedogenloos. Op 2 en 3 augustus werden in heel Nederland katholiek gedoopte joden opgehaald.

Het begin

In Geleen werden op zondagochtend 2 augustus vier katholieke joden door de Sicherheitspolizei aangehouden: drie gemengd gehuwden en zuster Luise Loewenfels (elders gespeld als Löwenfels), kloosterlinge in het klooster aan de Geenstraat. Via het hoofdbureau van de Sicherheitspolizei in Maastricht werden ze overgebracht naar Amersfoort. Drie van hen werden later vrijgelaten omdat ze gemengd gehuwd waren. Zij overleefden alle drie de oorlog. Alleen zuster Luise Loewenfels van de zusters in de Geenstraat moest blijven. Zij werd via Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Daar werd ze, waarschijnlijk op 9 augustus 1942, vergast samen met de later heilig verklaarde zuster Edith Stein uit Echt.

Eerste groepsdeportatie: 25 augustus 1942

"U moet zich voor eventueele deelname aan ... werkverruiming in Duitsland ... naar het doorgangskamp Westerbork, station Hooghalen begeven. Daartoe moet U op 25 augustus 1942 om 20 uur op de verzamelplaats School Prof. P. Willemstraat, Maastricht, aanwezig zijn." Een brief met die boodschap, afkomstig van de Zentralstelle für Jüdische Auswanderung', werd in heel Limburg en ook elders op 22 en 23 augustus door politiemensen uitgereikt aan alle joden tussen de achttien en zestig jaar. Termen als werkverruiming, Auswanderung (emigratie) of ook Endlösung der Judenfrage (definitieve oplossing van het jodenvraagstuk) geven aan dat de nazi's sterk waren in het bedenken van eufemistische termen, maar ook dat er bij hen een zekere vrees heerste om de zaken bij de naam te noemen. Zolang de joden en de niet-joodse Nederlanders konden denken dat het bij wegvoeringen slechts om tewerkstelling in Duitsland ging, was immers de kans op verzet en ongeregelheden niet groot.

Geleen

In de dagrapporten van de politie staat: "[...] worden morgen 25 augustus 1942 een aantal joden uit hun woning opgehaald, waarbij de Nederlandsche politie ingeschakeld zal worden. Ook de *Ortsgruppenleiter* van de N.S.D.A.P. wordt daarbij ingeschakeld. De Nederlandsche politie blijft verantwoordelijk orgaan, en moet de woningen verzegelen waaruit niets mag worden weggehaald. Rapport wordt ingewacht. De Procureur-Generaal w.g. van Leeuwen." De Geleense joden werden verzameld bij de kerk in de Prins de Lignestraat.

De voorbereiding voor deze eerste grote deportatie was ietwat rommelig verlopen. Op maandag 24 augustus staat in het Geleense politierapport te lezen dat de Sicherheitsdienst in Maastricht heeft laten weten dat 's anderendaags 'een aantal joden' zal worden opgehaald, waarbij de Nederlandse politie en de Ortsgruppe van de NSDAP zullen worden ingeschakeld. Enkele uren later wordt dit bericht gerectificeerd: de betreffende joden hebben opdracht gekregen zich op bepaalde tijd en plaats te melden. Het valt op dat het politierapport op de dag van de deportatie zelf, 25 augustus, daarover met geen woord rept.

Aanvankelijk was het de bedoeling dat alleen de mannen tussen achttien en zestig jaar zouden worden weggevoerd. Min of meer te elfder ure vielen in Limburg ook de vrouwen onder de zestig en de kinderen onder het deportatiebevel. 'Wir sind keine Barbaren' zei Generalkommissar Fritz Schmidt tijdens een rede, die hij namens de NSDAP op 2 augustus hield in Waubach. 'Wir wollen auch die Juden ihre Familien mitgeben'⁷⁾

Zo verzamelden zich op die 25e augustus 1942 twintig joodse mannen, vrouwen en kinderen bij het gemeentehuis op de Markt in Geleen. Een schamel groepje, bedrukt zwiggend, alleen het hoognodige in een koffertje bij zich dragend.

Een ooggetuigenverslag uit Geleen:

"Het was indrukwekkend wat vanmiddag op de Markt plaatsvond, gepakt en gezakt kwamen de joden aan. Ze droegen van alles mee, in dekens gewikkeld. Ze zagen eruit als vluchtelingen, zoals je die soms op foto's ziet. Velen hadden gehuild. Sommigen toonden zich flink en kalm. Honderden mensen stonden te kijken. [...] Ik hoorde een

*Het gemeentehuis op de Markt in Geleen
(foto EHC Sittard-Geleen).*

Mof zeggen: *'Arme Menschen, wir müssen uns schämen dasz wir zu so einem Volke gehören'*. Dat getuigt ervan dat er ook onder de Duitsers mensen zijn die gevoel hebben.

Sommige toeschouwers stonden de tranen in de ogen. Om half vijf kwam een autobus, waarmee de joden werden weggereden naar Maastricht. Hun pakken (voor iedere persoon 25 kilo) werden op een vrachtauto geladen. [...] Toen de bus vertrok werden de joden door de honderdkoppige menigte nagewuifd. [...] Een 19-jarige zoon van Cohen uit Lutterade is gevlucht. Men vertelt dat hij zich verdronken heeft.”⁸⁾

In een school in de Prof. P. Willemsstraat werden meer dan vijfhonderd uit Limburg

afkomstige mensen geregistreerd. De politiehoofden van de gemeenten Gennep, Roermond, Melick-Herkenbosch, Grevenbicht, Limbricht, Sittard, Geleen en Beek moesten in het schoolgebouw aan de Prof. P. Willemsstraat 'hun' joden rechtstreeks, zonder tussenkomst van de Maastrichtse collega's, overdragen aan de Duitsers.

Terstond daarna, in de nacht van 25 op 26 augustus, liepen zij naar het nabij gelegen station van Maastricht. Vandaar vond per trein transport plaats naar station Hooghalen, op ongeveer vijf kilometer afstand van het doorgangskamp Westerbork. Van Hooghalen trok de lange stoet in de vroege morgen van 26 augustus te voet naar dat kamp. Westerbork was een doorgangskamp voor joden. Als regel duurde het verblijf daar maar kort, de meesten werden zo spoedig mogelijk doorgestuurd naar een vernietigingskamp, meestal naar Auschwitz in Polen, later veelal ook naar Sobibor. De 'Limburgse' groep die op 26 augustus in Westerbork aankwam, werd op enkelen na reeds op 28 augustus op transport gesteld naar Auschwitz.

Een kilometer of tachtig voor Auschwitz, stopte de trein bij het werkkamp Kosel. Alle mannen tussen achttien en vijftig jaar moesten uitstappen. Vijf van hen hoorden tot de groep uit Geleen. Ze zouden vanuit Kosel tewerkgesteld worden bij verscheidene projecten, zoals de aanleg van een snelweg tussen Breslau en Krakow of de bouw van een fabriek voor synthetische brandstof bij het grote werkkamp Blechhammer in Silezië. De trein met vrouwen, kinderen en mannen ouder dan vijftig jaar reed zonder hen door naar Auschwitz.

Wir sind keine Barbaren: wir wollen auch die Juden ihre Familien mitgeben...

Kort na hun aankomst in Auschwitz op 30 of 31 augustus 1942, werden daar elf Geleense joden vergast: vijf vrouwen, waarvan vier in Kosel van hun man waren gescheiden, een man van drieënvijftig en vijf kinderen jonger dan eenentwintig jaar. Het echtpaar Cohen met twee kinderen was hierbij. De jongsten waren de broertjes Ernst en Kurt Freimark, zes en twee jaar oud, samen met hun moeder. Het vijfde kind was Helene Roer.

Een zojuist gearriveerde SS-dokter schreef in zijn dagboek dat het die dag tropisch warm was, 28 graden in de schaduw, veel stof en vliegen, maar het eten in het kamp was voortreffelijk...⁹⁾

Twee meisjes overleden volgens de overlijdensakten in Auschwitz aan influenza, Henny Cohen op 26 september en Ilse Roer op 2 oktober 1942.

Van de vijf Geleense mannen die in Kosel waren achtergebleven zijn de feitelijke data en omstandigheden van hun overlijden onbekend. Formeel is hun sterfdatum bepaald op 30 april 1943 en de lokatie "Midden Europa". Die data zijn meestal bepaald op de laatste dag van de maand waarin ze volgens de kort na de oorlog beschikbare informatie op zijn laatst in leven konden zijn geweest.

Het echtpaar Levy-Goldschmidt werd pas in september 1943 uit Westerbork naar Auschwitz gedeporteerd. Van Hans Erich Levy is als overlijdensdatum vastgesteld 31 maart 1944 te Polen, van Irene Levy-Goldschmidt 30 november 1943 te Auschwitz. Rond 10 november 1942 vond een nieuwe deportatie uit Limburg plaats. Deze betrof vooral mensen die op 25 augustus wegens ziekte of om andere redenen waren vrijgesteld. Onder hen waren geen Geleense joden. Wel werd in Amsterdam op die tiende november Gustaaf van Dam opgepakt, die met zijn familie tot begin 1939 in Geleen had gewoond. Hij werd in 1942 naar Auschwitz gedeporteerd. Als overlijdensdatum is vastgesteld 31 maart 1944, ergens in Midden-Europa.

De meeste joden van de deportatie in augustus werden pas op 19 december 1942 uitgeschreven uit het bevolkingsregister ('vertrokken onbekend waarheen'); een enkeling pas op 31 december 1942 (naar Westerbork).

Wachttoeren concentratiekamp Auschwitz (foto Jac Lemmens).

Tweede groepsdeportatie: 8 april 1943

"Mit Wirking vom 10. April 1943 ist Juden der Aufenthalt in den Provinzen ... und Limburg verboten." Zo luidt een mededeling in de pers van Der Generalkommissar für das Sicherheitswesen H.A. Rauter op 29 maart 1943.

Nederland moest "Judenfrei" worden. Zo simpel lag dat begin 1943. Werd er in augustus 1942 nog gesproken over werkverruiming, nu lagen de kaarten open op tafel. Ook de ouderen, die in augustus nog van deportatie waren vrijgesteld en die als arbeidskrachten nauwelijks van waarde konden zijn, werden nu, op 8 april 1943, weggevoerd en wel naar kamp Vught, een kamp met verscheidene afdelingen, waarvan er één bestemd was voor joden.

Volgens de verslagen van de burgemeesters over deze periode werden er uit heel Limburg 308 personen weggevoerd. Uit Geleen zouden dat er vijftien zijn geweest: drie mannen en twaalf vrouwen.¹⁰⁾

In feite hebben we er in totaal slechts acht kunnen vinden: twee mannen en zes vrouwen. Voorts zijn in april 1943 ook Ida Lebenstein, Max Baum en zijn vrouw Gerta, en in oktober 1943 Carolina Mendel opgepakt.

Op 9 mei 1943, een maand na hun aankomst in Vught, werden de acht Geleense joden die op 8 april 1943 daarheen waren gevoerd, verder getransporteerd naar Westerbork. Daags na haar aankomst aldaar stierf Jeanette Meijer-Cahn op 83-jarige leeftijd. Twee andere vrouwen (Hermine Freimark-Adler en Klara May-Jacobsohn) werden op 11 mei naar Sobibor afgevoerd, waar ze op 14 mei werden vermoord. Josef Goldschmidt, Rosalie Levy-Harf en Arnold Levy volgden hen veertien dagen later: op transport op 25 mei en in Sobibor vermoord op 28 mei. Om onverklaarbare reden werd Sophia Baum-Salmagne als enige pas op 14 september uit Westerbork weggevoerd en wel naar Bergen-Belsen. Ze overleed daar op 16 november 1943.

Wat zij achterlieten

Op 11 februari 1943 vermeldt het politierapport dat een van de agenten een aantal uren assistentie heeft verleend aan twee Duitse spoorwegbeambten bij het weghalen van reeds eerder in beslag genomen roerende goederen van de joodse families Levi en Baum. Helemaal duidelijk is deze mededeling niet!

Na april 1943 zijn er in Geleen geen joden meer opgepakt. Wat is gebeurd met wat ze achterlieten, hun huizen, inboedels en bedrijven? Vóór de eerste deportatie van 25 augustus 1942 had de Geleense politie van de Sicherheitspolizei opdracht gekregen de woningen van de vertrokken joden te verzegelen na bederfelijke waren daaruit te hebben verwijderd en de verder in de huizen aanwezige goederen ter plaatse te laten. Op 28 oktober 1943 droeg hoofdagent Liedekerken van de Geleense politie alle sleutels van de ontruimde joodse woningen over aan Andreas Göbbels te Kerkrade, Ortsgruppenleiter van de NSDAP in Kerkrade.¹¹⁾

Het beheer c.q. de ontruiming van deze woningen was overgedragen aan de National Sozialistische Verein (NSV) te Heerlen. Om hoeveel sleutels (huizen) het ging, wordt helaas niet vermeld. Ook is niet duidelijk of de huizen van de weggevoerden tot oktober 1943 leeg zijn blijven staan noch wat er daarna mee is gebeurd.

Meer helderheid bestaat er over de handelwijze van de bezetter ten aanzien van de

bedrijven van de weggevoerde joden. De bezetter had verordonneerd dat kleine joodse bedrijven zoveel mogelijk geliquideerd moesten worden. Voor bedrijven die moesten liquideren werd een vereffenaar of Treuhänder aangesteld. Bij de meeste was dat Omnia-Treuhandgesellschaft mbH aanvankelijk gevestigd te Praag en met filialen in Den Haag en Arnhem. Het saldo dat na liquidatie overbleef werd overgemaakt naar de bankiersfirma Lippmann, Rosenthal en Co, die bekend stond als de Duitse roof-firma. Uiteindelijk kwamen deze gelden terecht bij het Duitse Rijk. Ook bij de liquidatie van de bedrijven van de Geleense joden werd Omnia ingeschakeld.

Verdere vervolgingen

Na april 1943 waren de nazi's nog niet tevreden. Men wist dat er nog duizenden joden in Nederland ondergedoken moesten zitten en verwachtte met behulp van 'koppeld' (premies voor het verraden en overdragen van onderduikers) er honderden per maand te kunnen oppakken. In Geleen is alleen in januari 1943 een ondergedoken joods echtpaar, afkomstig uit Eindhoven, opgepakt en gedeporteerd. Tientallen anderen hebben in Geleen de bevrijding mogen meemaken.

Ook wilde men het 'probleem' van de gemengd gehuwden nog oplossen. Die waren tot dusver niet gedeporteerd omdat men beducht was voor massaal verzet uit hun familiekring en de niet-joodse gemeenschap. Hoewel zij in 1943 vrijgesteld waren van het dragen van de Jodenster en ook andere restricties deels waren opgeheven, werden ze nog nauwgezet in de gaten gehouden. In het voorjaar van 1944 kregen ze oproepen om zich te laten steriliseren of hun onvruchtbaarheid aan te tonen (bij vrouwen vanaf 45 jaar werd die verondersteld). Bovendien moesten ook zij zich nu melden voor tewerkstelling in een verzamelkamp bij Meppel. De meesten vertrouwden dit niet en doken alsnog onder of probeerden met valse doktersverklaringen onder sterilisatie uit te komen. Tenminste één vrouw uit Geleen, de 58-jarige Rebecca Harmsen-Samuel, werd in maart 1944 opgepakt en naar Westerbork overgebracht, maar na tien dagen weer vrijgelaten.

Hoofdstuk 4

Portretten van joodse families

In onderstaande bijdrage wordt in alfabetische volgorde van elke joodse familie of persoon een portret geschetst met allerlei bekende informatie over hun afkomst en beroepsmatige werkzaamheden in het Geleen van voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Familie Baum-Salmagne, Bloemenmarkt 7 Lindenheuvel-Geleen

Op 3 mei 1937 vestigden zich blijkens het bevolkingsregister de broers Max (geboren 1907) en Karl Baum (geboren 1909) vanuit hun geboorteplaats Bauchem op de Bloemenmarkt 7 in Geleen. Op 7 juni volgden hun oudere halfzus Jennie Roer-Baum (geboren 1894), die weduwe was van Max Roer (waarschijnlijk in 1932 overleden), en haar twee tienerdochters Helene en Ilse Roer (geboren 1921 en 1925 te Zülpich).

Hun (half)zus Henriëtte en haar man Albert Moses (zie aldaar) hadden zich al in 1934 in Geleen gevestigd met hun twee kinderen; het gezin Moses-Baum verhuisde in 1939 naar Sittard. Op 2 januari 1939 trokken hun vader en (stief)moeder, Samuel Baum (geboren 1862 te Bauchem) en Sophia Baum-Salmagne (geboren 1867 te Eilendorf), bij hen in op de Bloemenmarkt.

Samuel Baum was eerder gehuwd geweest met een nicht van Sophia, Carolina Salmagne, die in 1902 was overleden. Carolina was de moeder van Jennie en Henriette en van Johanna Gottschalk-Baum (geboren 1896), die met haar man en zoontje in 1938 naar Oud-Valkenburg was uitgeweken.

Uit het tweede huwelijk van Samuel stamden Max en Karl en nog twee zonen: Benno (geboren 1905) was in 1938 naar de Verenigde Staten geëmigreerd met zijn vrouw en zoontje, en Albert, de jongste zoon, naar Ecuador.¹²⁾

De familie Baum nam op de Bloemenmarkt slagerij Gijzen over, die daar sinds 1929 was gevestigd. Kort na aankomst in Geleen lieten Max, Karl en Jennie op 15 mei 1937 als vennoten hun rund-, varkens- en lamsslagerij onder de handelsnaam 'Gebr. Baum' inschrijven bij de Kamer van Koophandel in Heerlen.¹³⁾

*Max en Sophia Baum-Lichtenstein in 1942
(fotocollectie Afina Broekman).*

Vader Samuel Baum overleed enkele maanden na het uitbreken van de oorlog, op 11 oktober 1940, 78 jaar oud. Hij en Sophia woonden in 1940 in de Burgemeester Lemmensstraat 225; na zijn overlijden trok de weduwe weer bij haar kinderen in. Zoon Max Baum trouwde in 1941 met Gerta Kaufman uit Waldenrath (geboren 1915), die kort daarvoor bij haar familie in Einighausen was komen wonen en na het huwelijk ook op de Bloemenmarkt introk.

Helene en Ilse Roer maakten deel uit van de eerste groep joden die op 25 augustus 1942 onder het mom van 'Arbeitseinsatz' via Maastricht werden vervoerd naar kamp Westerbork. Van daar werden ze al op 28 augustus naar Auschwitz gedeporteerd, waar Helene bij aankomst op 30 augustus 1942 werd vergast, twintig jaar oud. Nog tien andere Geleense ingezetenen, en honderden joden van elders, ondergingen toen hetzelfde lot. Zoals pas vele jaren later bleek, was Ilse Roer aanvankelijk gespaard om als kleermaakster tewerkgesteld te worden. Zij overleed op 2 oktober 1942 rond 1 uur 's middags op de "Kasernenstraße" in Auschwitz, volgens het overlijdensregister van Auschwitz aan influenza, zeventien jaar oud.

Hun moeder Jennie heeft de oorlog overleefd door onder te duiken. Samen met haar broer Karl en een vriend kwam ze terecht in Tegelen, bij het zes leden tellende gezin van mevr. Petronella Opfergelt-van Ruyven, waar ze tot de bevrijding veilig waren.

De mater familias, Sophia Baum-Salmagne was al 75 jaar en dook niet mee onder. Zij werd met andere ouderen uit Geleen in april 1943 naar Vught en op 9 mei naar Westerbork gebracht, van waar ze op 14 september 1943 werd gedeporteerd naar Bergen-Belsen, hoewel ze aanvankelijk op transport zou gaan naar Theresienstadt. Sophia Baum-Salmagne overleed op 16 november 1943 in Bergen-Belsen, 76 jaar oud.

Max en Gerta Baum-Kaufmann werden aanvankelijk niet gedeporteerd omdat Max als hoofdvertegenwoordiger bij de Joodse Raad een 'Sperré' (vrijstelling van deportatie) had. Toen in april 1943 nagenoeg alle joden uit Limburg waren verdwenen, vervielen deze Sperrén en kwamen Max en Gerta op 14 april in Vught en op 4 juli in Westerbork terecht. Van daaruit werden ze op 7 september 1943 naar Auschwitz gedeporteerd, waar ze tewerk werden gesteld. Max overleed daar vermoedelijk op 36-jarige leeftijd; de formele datum is vastgesteld op 31 maart 1944. Gerta moest, toen de Russen naderden en het kamp werd geëvacueerd, in januari 1945 op een zogenoemde 'dodenmars'. Via Ravensbrück, het werkkamp Malchow en Buchenwald kwam ze terecht in Wennsdorf in de omgeving van Leipzig, waar zij werd bevrijd op 2 april 1945. Zij was de enige van de familie Kaufmann die terugkeerde. Gerta's ouders, haar twee zusters, zwager en nichtje, die allen in Einighausen hadden gewoond, waren in Sobibor en Auschwitz vermoord.

Ook zus Johanna Gottschalk-Baum uit Valkenburg en haar gezin waren in 1942 gedeporteerd en niet teruggekeerd.

Zo waren van de Geleense familie Baum in 1945 alleen nog Jennie, Karl en hun schoonzuster Gerta in leven. Tegelen werd op 1 maart bevrijd en Jennie en Karl keerden kort daarna naar Geleen terug op hun oude adres. Gerta kwam in de zomer van 1945 weer thuis. Op 8 maart 1946 voegden zus Henriette Moses-Baum en haar kinderen Lore en Kurt zich bij hen vanuit Theresienstadt. Gedurende enkele maanden verbleef ook Auschwitz-overlevende Sophia Baum-Lichtenstein bij de familie, zij was de weduwe van een andere Max Baum, mogelijk een achterneef.

In juni 1945 wisten Jennie en Karl van het overlijden van hun (stief)moeder Sophie, zoals blijkt uit de rouwadvertentie die de familie liet plaatsen op 29 juni 1945 in Aufbau, een Duitstalig joods tijdschrift in New York. Deze verraadt ook in hoeverre ze toen op de hoogte waren van het lot van hun overige familieleden.¹⁴⁾

Gerta Baum-Kaufmann vertrok in december 1945 naar Amsterdam. Daar hertrouwde

ze nog in januari 1970, 54 jaar oud, met de weduwnaar Jacob Rabbie. Jaap had drie volwassen kinderen uit een eerder huwelijk. Gerta overleed te Amsterdam op 26 maart 1979, 63 jaar oud. Haar man trouwde nog een derde keer en overleed in 1993. Karl Baum werd lid van het kerkbestuur van de joodse gemeente Beek-Geleen-Sittard. De gemeenten van Beek en Sittard fuseerden in 1946 wegens het geringe aantal overgebleven leden; in 1954 gingen ze samen met de joodse gemeente Maastricht.¹⁵⁾ De slagerij 'Gebr. Baum' was tijdens de oorlog, met ingang van 2 maart 1943, in liquidatie getreden met als vereffenaar Omnia Treuhandgesellschaft mbH, gevestigd te Arnhem.

De linkerhelft van het pand is Bloemenmarkt 7, het vroegere adres van de familie en slagerij Baum (foto Wil Brassé).

Op 30 mei 1945, de oorlog was nog maar pas afgelopen, noteert het Handelsregister van de Kamer van Koophandel in Heerlen: 'Het bedrijf is na den terugkeer der vennoten (sc. Jennie en Karl) in Mei 1945 wederom voortgezet onder de oude handelsnaam.' Het bevolkingsregister van Geleen schreef Karl pas op 13 augustus en Jennie op 5 december van dat jaar weer in.

Op 17 januari 1947 werd de zaak overgedaan aan G. Metsemakers¹⁶⁾, en kort daarop emigreerden de Baums naar de Verenigde Staten. Kurt Moses was als eerste vertrokken op 5 januari naar zijn oom Benno Baum in Brooklyn. Zijn moeder Henriette en zus Lore volgden op 25 januari en Karl en Jennie op 10 maart 1947. Karl was kort voor vertrek, op 12 februari 1947 te Geleen getrouwd met Julie Lotte Zwaab uit Essen, die haar eerste man Josef Schwarz in de Holocaust had verloren. In de Verenigde Staten werden uit hun huwelijk twee kinderen geboren. Karl overleed in oktober 1982 te Lakehurst in New Jersey.

Familie Bloemendaal-Eichel, Tunnelstraat 2A Lutterade-Geleen

De winkelier Karl Bloemendaal, geboren in 1902 te Dülken, en zijn echtgenote Selma Elisabeth (genoemd Liesel) Bloemendaal-Eichel, geboren in 1909 te Staudernheim, vestigden zich op 25 augustus 1936 op Tunnelstraat 2A te Geleen, komende uit Staudernheim in Duitsland. Op 9 september voegden zich Liesels ouders bij hen: Rudolf Eichel, geboren in 1877 te Staudernheim, en Hedwig Metzger, geboren in 1884 te Tauersheim. Karl, en daarmee ook zijn vrouw, had de Nederlandse nationaliteit; zijn schoonouders waren Duitsers. Het nazi-bewind zal waarschijnlijk, zoals voor vele andere joodse families, de reden zijn geweest dat zij naar Nederland uitweken.

Trouwfoto van Liesel en Karl Bloemendaal-Eichel, begin jaren dertig (fotocollectie Museumsverein Synagoge Staudernheim e.V. (www.synagoge-staudernheim.de)).

De kleine joodse gemeenschap van Staudernheim telde midden jaren dertig nog maar zo'n twintig personen, en te weinig mannen om in de pas veertig jaar oude plaatselijke synagoge (uit 1896) nog gebedsdiensten te kunnen houden. Daarvoor ging men naar het naburige Odernheim. Rudolf Eichel en zijn vrouw hadden in Staudernheim een winkel in koloniale waren gehad, en een tweede winkel in het aangrenzende Oberstreit. In Geleen stond het echtpaar zonder beroep ingeschreven. Karl Bloemendaal had in Dülken een schoenenwinkel gehad. Op 20 oktober 1936 opende hij aan de Tunnelstraat 2a een winkel in schoenen en lederwaren. Later kwam de zaak op naam van 'Elisabeth Sara Selma Bloemendaal' (zijn vrouw Liesel) te staan.

Leden van de familie Eichel waren al vanaf 1860 naar Cincinnati in de Verenigde Staten geëmigreerd, en ook de twee oudere broers van Rudolf waren rond 1900 naar Amerika vertrokken. Dit moet de redding hebben betekend voor de familie in Geleen. Men slaagde erin om visa voor de Verenigde Staten te

bemachtigen, een toevluchtsoord dat voor de meeste joodse vluchtelingen gesloten was. Pal voor de Duitse inval, namelijk op 1 mei 1940, werden alle vier uitgeschreven naar Amerika en overleefden zo de oorlog. Hun vertrek lijkt nogal gehaast te zijn geweest: de zaak van Karl en Liesel werd op 23 september 1940 ambtshalve opgeheven vanwege vertrek uit Geleen.¹⁷⁾

Rudolf Eichel overleed in 1947, zijn vrouw Hedwig in 1970, Karl Bloemendaal in 1971 en Liesel in 1977, allen te Philadelphia. Karl en Liesel bleven kinderloos. Liesels

Groepsfoto familie Eichel uit 1937: helemaal links Karl en Liesel Bloemendaal-Eichel, zittend de derde en vierde van links Rudolf en Hedwig Eichel-Metzger (fotocollectie Museumsverein Synagoge Staudernheim e.V. (www.synagoge-staudernheim.de)).

neven en nichten in de VS hadden wel kinderen, kleinkinderen en inmiddels achterkleinkinderen.

De voormalige synagoge in Staudernheim is gerestaureerd en is tegenwoordig in gebruik als museum en voor culturele activiteiten.¹⁸⁾

Echtpaar Claessens-Krzanowska, Pastoor Vonckenstraat 51 Geleen

Albert Claessens was op 19 april 1905 geboren te Obbicht als zoon van Leo Claessens en Sara Hirsch. Hij was een broer van Ellie Harmsen-Claessens (zie aldaar). Zijn voorouders woonden al in de achttiende eeuw in Beek en vanaf 1861 in Obbicht. De familie was zo Limburgs dat er ook een (vermeende) bokkenrijder onder zijn voorouders was; zijn vader had de harmonie in Obbicht mee opgericht.

Vader Leo, koopman en slager van beroep, stamde uit de Beekse familie Claessens en de Grevenbichtse familie Croonenberg; hij had een broer in Urmond wonen en vier zussen in Maastricht (twee gehuwd met Leeraar en Karels en twee ongehuwd, waarvan een in 1936 overleden). Zijn vrouw Sara was uit het Duitse Hülchrath afkomstig, evenals schoondochter Cilly.

De Claessens waren de enige joodse familie in het verder katholieke Obbicht, maar dat leverde geen problemen op. Men hield zich aan de joodse voorschriften, en op sabbat kwam Trien Sanders bij hen koken en licht maken. Omgekeerd zag Leo Claessens erop toe dat inwonende of logerende katholieken aan hun kerkelijke plichten voldeden. Als het buurmeisje van de Beekstraat Jes Munsters, vriendin van Ellie, bij hen logerde riep Leo

's morgens altijd 'opstjaon, nao de kirk gaon', en tegen de inwonende dienstmeid Betje Savelkoul zei hij, als het tijd was voor een gebedje: 'Höbste dich gebaejd'. Omgekeerd was er ook respect en begrip voor de familie Claessens. Dokter Hub Frenken schreef in zijn Obbichtse memoires: 'Organisatorisch gezien was ons dorp eigenlijk een dorp van niks. Er was een pastoor als vertegenwoordiger van het kerkelijk gezag. Dat gaf geen moeilijkheden, want er woonden alleen maar katholieken, behalve een algemeen geëerd joods gezin'.

Leo was enthousiast lid van de harmonie Concordia in Obbicht, die hij in 1894 mede had opgericht, en was samen met zijn zoons betrokken bij de plaatselijke voetbalclub Sparta.

Leo was eerst gehuwd geweest met Ida Spier uit Mansbach, waaruit in 1899 een zontje Max was geboren te Obbicht. Ida en zontje Max overleden beiden in 1900, waarna Leo hertrouwde met Sara Hirsch, de moeder van Albert, Jozef en Elfrieda.

Bij de familie kregen regelmatig anderen onderdak: in 1914 een familielid Marcel Emanuel Neumann (geboren 1907), wat later een pleegkind Silma Knole (geboren 1910), en in 1934 een nicht Ruth Hirsch (geboren 1915). Buiten genoemde Betje Savelkoul uit Grevenbicht (die niet in het bevolkingsregister staat), woonde ook enige tijd Maria Elisabeth de Bruin uit Obbicht (geboren 1904) als dienstmeid in, en later de Duitser Leo Sauer (eveneens geboren 1904), chauffeur van beroep. Sauer, die ook bij Sparta voetbalde, verhuisde toen hij in 1934 trouwde met Maria Catharina Derhaag uit Obbicht. Deze Maria Catharina Derhaag was een nicht van Jan Michiel Peters, auteur van "Zij konden en wilden het niet geloven". Hun zoon Leo Reiner Sauer is een verdienstelijk genealoog, die o.a. de stamboom Derhaag publiceerde.

Albert vertrok in 1921 voor enige tijd naar Recklinghausen, waarschijnlijk naar een oom en tante. Hij werd afgekeurd voor de militaire dienst en begon een handelje in manufacturen, linten, knopen en dergelijke, maar dat was geen succes.¹⁹⁾

Ingaande 14 januari 1929 werd hij aangenomen als handlanger bij de cokesfabriek en verrichtte daar werkzaamheden op het bedrijfslaboratorium. Hij verdiende toen 44 centen per uur.

Op 4 april 1938 trouwde Albert te Amby met de Poolse immigrante Ajga (Ida) Krzanowska, geboren in 1909 te Zawiercie in Silezië, als dochter van Szymon Krzanowska en Kajla Zanba Szpringer. Zij kenden elkaar toen al jaren, want in 1935 stonden zij samen op de trouwfoto van broer Jozef Claessens. Ajga was in oktober 1936 vanuit Aken in Amby terechtgekomen, waar ze in de Hoofdstraat woonde. Vanwege het soepele lokale toelatingsbeleid telde Amby in die tijd veel joodse vluchtelingen uit Duitsland en Oost-Europa, in 1933 meer dan honderd.²⁰⁾ Trouwgetuige was haar broer Herman Chrzanowski, die eveneens met zijn gezin in Amby woonde. Ook Ajga

Het bruidspaar Albert Claessens en Ajga (Ida) Krzanowska (fotocollectie Marthé Beckers).

tekende als Chrzanowski. Het echtpaar vestigde zich na hun huwelijk in Geleen op Pastoor Vonckenstraat 51. Op last van de Rijkscommissaris werd Albert op 1 april 1941 ontslagen bij de Staatsmijnen. Hij verdiende nadien als grondwerker de kost. Albert dacht niet aan onderduiken; hij was van mening dat de joden naar werkkampen werden gebracht in Duitsland. Bij de eerste oproep, op 25 augustus 1942, werden hij en Ida, samen met zijn broer Jozef uit Sittard en diens vrouw Cilly, via Maastricht naar Westerbork gebracht, waar ze op 26 augustus aankwamen. Van hieruit zijn ze op 28 augustus doorgevoerd richting Auschwitz.

Trouwfoto Albert en Ajga Claessens-Krzanowska in 1938: in het midden het bruidspaar, zittend tweede van rechts vader Leo Claessens, staand derde en vierde van links Max en Elly Harmsen-Claessens (fotocollectie Marthé Beckers).

Op 25 augustus 1942 vermeldt het Geleense politierapport dat uit hun huis alle bederfelijke goederen zijn weggehaald.

Ida Claessens-Krzanowska en Cilly Claessens-Hirsch werden direct na hun aankomst op 30 of 31 augustus 1942 in Auschwitz vergast, amper een week na hun vertrek uit Geleen. Zij werden 33 en 34 jaar oud.²¹⁾

Albert hoorde tot de mannen tussen achttien en vijftig jaar, die de trein moesten verlaten bij het werkkamp Kosel, zo'n tachtig kilometer voor Auschwitz. Deze mannen werden vanuit Kosel in verscheidene kampen te werk gesteld. Van hun lotgevallen is verder niets bekend; alleen de aantekening 'overleden in Midden-Europa' getuigt van hun droevig lot. Als overlijdensdatum van Albert Claessens is naderhand formeel vastgesteld 30 april 1943; hij was toen 38 jaar. Voor zijn broer Jozef Claessens staat als datum vermeld 30 november 1943, 36 jaar oud.

Familie Cohen-ten Brink, Mauritslaan 110 Geleen

De familie Cohen stamt uit het noorden van Nederland en was één van de eerste joodse gezinnen in Geleen. Simon Cohen en Esthella Carolina ten Brink zijn gehuwd in Almelo. Simon Cohen was afkomstig uit Midwolda-Oostwold (Groningen), Esthella ten Brink uit Ootmarsum (Overijssel).

Ze kregen vier kinderen: Gerrit, geboren op 27 november 1921 te Almelo, Frieda, geboren op 11 juli 1924 te Vaals, Henny, geboren op 30 oktober 1925 te Vaals en Josephine, geboren op 9 juli 1930 te Geleen (het enige joodse kind dat voor de oorlog in Geleen werd geboren).

Esthella Cohen-ten Brink met haar vier kinderen. Van links naar rechts Henny, Gerrit, Josephine, Esthella en Frieda (foto familie Cohen).

Op 7 februari 1924 vertrok het echtpaar naar de Kerkstraat 34 in Vaals alwaar zij een kleding zaak het "Vaalser Kaufhaus" hadden. Vanuit Vaals vertrok het gezin naar de Wijcker Brugstraat 38 in Maastricht.²²⁾

Op 23 september 1929 verhuist het gezin naar Ringovenstraat 6B in Geleen. Vanaf 13 september 1929 was hier op naam van Simon Cohen gevestigd 'Cohen's Kledingmagazijn'. Aanvankelijk was dit een filiaal van het "Vaalser Kaufhaus."

Op 27 januari 1937 keerde het gezin terug naar Maastricht, nu op Helmstraat 9, waar per 2 maart 1937 ook de kledingzaak staat ingeschreven. Dit was blijkbaar geen groot succes, want op 3 januari 1938 plaatste Simon zijn kledingmagazijn, confectieverkoop en detailhandel weer vanuit Maastricht over naar Geleen, op Mauritslaan 110. Op dat adres werd de familie per 5 januari 1939 ook ingeschreven als bewoners.

Volgens de brochure "Een wandeling door de oorlog - Beek 60 jaar bevrijd" was de

familie Cohen aangesloten bij de joodse gemeente van Beek, maar tenminste in 1941-1942 betaalde ze hun bijdrage aan de synagoge van Sittard.

Op 31 december 1940 vermeldt het Geleense politierapport dat namens de ouders opsporing wordt verzocht van hun zoon Gerrit, toen negentien jaar en dus nog minderjarig. Hij was bankwerker van beroep. De reden voor deze verdwijning lijkt los te staan van de Jodenvervolging, al kan het wel met het bezettingsregime te maken hebben. Het kledingmagazijn van Simon Cohen werd opgeheven met ingang van 1 november 1941. De reden hiervoor is onzeker, maar aannemelijk is dat hij weigerde een door de bezetter opgelegde 'arische bewindvoerder' te accepteren. In augustus 1942 werd het gezin Cohen opgeroepen om zich te melden voor de 'Arbeitseinsatz'. De oproep gold voor mannen tussen 16 en 65 jaar, inclusief hun echtgenotes en kinderen. Zoals in veel families leidde dit tot stevige discussies in het gezin Cohen. Zoon Gerrit, wiens vrienden bij hem aandrongen om onder te duiken, pleitte hier fel voor, maar op uitdrukkelijke wens van zijn gezagsgetrouwe vader wachtte hij op 25 augustus 1942 samen met het hele gezin op de komst van de politie. Toen uiteindelijk de gevreesde klop op de deur werd gehoord, vluchtte Gerrit alsnog. Via een dakraam bereikte hij het platte dak en de zolder van de burens, de familie De Grave-Beaumont. Daarna dook hij onder. Geruchten over een zelfmoord van Gerrit waren mogelijk doelbewust opdat de politie niet naar hem zou zoeken.

Gerrit Cohen als jongeman (foto familie Cohen).

Volgens een getuige was hij op 24 augustus na zijn werk bij garage Smeets op de Rijksweg verdwenen en was zijn vader daar nog naar hem komen zoeken. Feit is dat Gerrit gezien heeft hoe zijn ouders en zusjes onder toezien van de Nederlandse politie zijn afgevoerd.

Het gezin werd die middag vanaf de Markt in Geleen met een autobus weggevoerd naar Maastricht en kwamen op 26 augustus in Westerbork aan, vanwaar ze op 28 augustus op transport naar Auschwitz werden gesteld. De ouders Simon en Esthella en hun dochters Frieda en Josephine werden daar bij aankomst op 30 of 31 augustus 1942 vergast. Ze waren 53, 38, 18 en 12 jaar oud. De zestienjarige dochter Henny werd uitgeselecteerd voor dwangarbeid, maar zij stierf nog geen maand later, op 26 september 1942, volgens de overlijdensakte aan influenza.

Niemand van de in 1942 uit Geleen gedeporteerden keerde terug. Van het gezin Cohen was Gerrit de enige overlevende.

Hij was ondergedoken in de omgeving Stein-Meers en zwierf van boerderij naar boerderij. Enkele dagen na de bevrijding van Geleen dook hij weer op en vond onderdak bij de familie Diederens op de Rijksweg-Noord. Het was moeilijk om zonder papieren weer ingeschreven te worden en bonkaarten te krijgen.

In 1946 kwam hij in contact met zijn oom en tante Jacob en Betsy Cohen-Naarde in Schiebeeck, die ook de oorlog hadden overleefd. Een oom en tante te Nijkerk waren in Sobibor vergast. Zijn grootmoeder, die als weduwe had ingewoond bij haar dochter in Nijkerk, was in mei 1941 overleden en heeft het niet meer hoeven meemaken.

Ook van moeders kant zijn verschillende ooms en tantes, neven en nichten omge-

Het pand Mauritslaan 110, waar de familie Cohen rond 1940 woonde en haar kledingzaak had (foto Wil Brassé).

bracht. Grootvader Ten Brink overleed op 17 januari 1943 te Almelo, drie maanden nadat het gezin van zijn zoon Maurits bij wie hij inwoonde was weggevoerd en vermoord.

Gerrit trouwde in 1947 met een katholieke vrouw en bleef zijn verdere leven in Geleen wonen. Ze kregen in 1950 een zoon. Gerrit werkte als bankwerker van dienst en archivaris bij DSM. Hij overleed op 22 september 1998 te Sittard. Voor zijn overlijden had hij zijn echtgenote laten weten dat hij het liefst volgens de joodse traditie begraven zou worden.

Tijdens de voorbereiding van de begrafenis liet de voorzitter van de joodse gemeente in Limburg aan de zoon van Gerrit weten dat het vaak gebeurt dat op een grafsteen tevens de namen van omgekomen familieleden worden vermeld. De grafsteen op de joodse begraafplaats in Beek vermeldt dan ook zes namen. De zegenende handen bovenaan wijzen op zijn afstamming uit het priestergeslacht Cohen.

Familie van Dam-Silberberg, Jubileumplein 12 Geleen

De familie Silberberg is de oudst bekende joodse familie uit Sittard. De wortels van deze familie gaan terug tot 1693 in Urmond, toen de verre voorvader 'Izack Juden zu Urmundt' zijn verblijfsvergunning kreeg van de hertog van Gulik.

De enige stamhouder Herman Silberberg, in 1861 te Sittard geboren, was handelaar

in stoffen en later winkelier in stoffen op de Brandtstaat (pand Livera). Hij trouwde met Rosalia Schwarz uit het Duitse Korschenbroich, geboren in 1870. Twee dochters en twee zonen telde het gezin, waarvan de oudste (Esther, roepnaam Sophie, geboren te Sittard 18 februari 1897) en de jongste (Isidore Nathan) in Geleen hebben gewoond.

Een knap paartje: Louis van Dam uit Eindhoven en Esther Silbernberg uit Sittard.

Esther trouwde op 19 oktober 1920 in Sittard met de uit Eindhoven afkomstige Louis van Dam, geboren op 16 juli 1895. In 1921 werd te Eindhoven zoon Gustaaf (Guus) geboren en in 1923 dochter Rosalie (Roosje). Te Sittard werd in 1929 dochter Hermina (Mimi) geboren. Het gezin verhuisde in maart 1924 van Eindhoven naar Sittard, eerst in de Odastraat 3 en later Ophoven 75.

Op de katholieke kleuterschool in Sittard ging het doorgaans prima met de kinderen, maar er waren ook soms pesterijen. Zo werd Mimi met Pasen door jongens van de school aan de overkant eens uitgescholden dat zij Jezus vermoord had.

Guus ging toen mee naar school om de pestkoppen ervan langs te geven; nadien kreeg de familie Van Dam boze ouders aan de deur.

Het bruidspaar Louis van Dam en Esther Silbernberg met familie op de foto in 1920.

Het gezin verhuisde eind september 1930 van Sittard naar Geleen, waar het zich vestigden op Jubileumplein 12 in Lutterade. Ze hadden goede contacten in de gemêleerde wijk naast de opkomende kolenmijn. De kinderen hadden hier een grotendeels onbekommerde jeugd en speelden met de buurkinderen. Roosje en Mimi

Esther van Dam-Silberberg met op haar schoot dochter Mimi en naast haar dochter Roos.

gingen nu naar de protestantse school in Geleen en Guus zat op de mulo ernaast. Guus, die niet over zich en de zijnen liet lopen, sloeg eens het schoolhoofd in het gezicht toen die een verkeerde opmerking maakte over zijn joods-zijn. Hij mocht een week niet naar school. Louis was woedend op de leraar, die later een fanatiek NSB'er bleek. Vader Louis werkte als agentuur- en commissiehandelaar, taxateur en expert-makelaar, soms als koopman en later vulcaniseur van auto- en fietsbanden.

Dochter Roos werd secretaresse. Ze werd op 20 april 1939 naar Amsterdam uitgeschreven, waar zij werkte bij de Bijenkorf.

Louis was zeer geïnteresseerd in politiek. Hij was socialist en actief in de SDAP, evenals zijn huisarts. Zij behoorden tot de weinigen in het katholieke Limburg.

Het gezin Van Dam verhuisde op 4 september 1939 naar Doenrade. Als reden werd doktersadvies genoemd (moeder had maagklachten en de mijnlucht was slecht voor haar

gezondheid), maar de eigenlijke motivatie kan een andere zijn geweest. Ze vestigden zich in een afgelegen huis aan de grens, een ideale locatie voor Louis om joodse vluchtelingen de grens over te helpen, wat hij op grote schaal deed. Guus ging studeren in Amsterdam (waar hij bij zijn oom en tante in Amstelveen verbleef) en Wageningen en werd actief communist.

Mimi moest, geheel tegen haar zin, met de tram naar de kloosterschool, waar ze het afschuwelijk vond. Zij moest alleen achterblijven in de klas terwijl de rest ging bidden en ze had er geen vriendinnetjes. Bovendien werd ze gepest vanwege een neuskwaal en voor haar gevoel ook vanwege haar joods-zijn.

Het lot van het gezin nam een nieuwe wending toen vader Louis eind 1939 in een café weet kreeg van een uniformen-smokkel naar Duitsland. Hij meldde dit gelijk aan de politie en er kwam een bericht over in de krant.

De Nederlandse uniformen wilden de Duitsers gebruiken voor de inval in Nederland, maar het gevolg was wel dat het gezin Van Dam door de smokkelaars bedreigd werd en halsoverkop op de vlucht sloeg toen er schoten vielen. Zij verhuisden naar Amsterdam, waar ze tijdelijk bij familie opgevangen werden. Vlakbij in Amstelveen woonden namelijk Esthers zus Else met haar man Manus Wijnperle, hun kinderen en Esthers moeder Rosalia Silberberg-Schwarz, die in 1934 weduwe was geworden. Rosalia overleed in november 1941.

Guus van Dam.

Twee arrestaties inzake de uniformaffaire

De politie te Kerkrade heeft aangehouden de gebroeders W. en H. R., die den laatsten tijd hebben getracht onderdeelen van Nederlandsche militaire uniformen te koop. W. R. woont te Kerkrade. Tot voor enkele jaren woonde H. R. eveneens te Kerkrade. Hij werd toen uitgewezen in het belang van de openbare orde.

Zij worden ervan verdacht onderdeelen van militaire uniformen te hebben willen koop van een inwoner van Doenrade, gem. Oirsbeek, zekeren van D., die blijkbaar de politie gewaarschuwd heeft. H. R., de auctor intellectuelis, werd gearresteerd door de Kerkradense politie, in een café waar bijeenkomsten en besprekingen werden gehouden.

Het politieonderzoek heeft tot gevolg gehad dat ook W. 1. werd aangehouden. Natuurlijk worden verdere naspeuringen verricht.

opgesloten in het huis van bewaring aan de Amstelveense Weg en zat vanaf 18 augustus tot oktober 1942 in Utrecht gevangen. Na zijn veroordeling in Utrecht kwam hij in Scheveningen en Amersfoort terecht en werd daarna via Westerbork op 10 november 1942 naar Auschwitz op transport gezet. Zijn overlijdensdatum is vastgesteld op 31 maart 1944 in Midden-Europa, 22 jaar oud.

Al die tijd verkeerde het achtergebleven gezin in angst en onzekerheid; het laatste levensteken van Guus was een kaartje dat hij bij vertrek uit Westerbork uit de trein had gegooid. Vader Louis werd door de zorgen getekend, zoals de foto met de jodenster laat zien. Louis, hier 46 of 47 jaar, is een oude man geworden.

De resterende leden van het gezin besloten in 1943 onder te duiken en zij regelde valse identiteitsbewijzen. Mimi zat aanvankelijk in Amsterdam bij een echtpaar dat haar slecht behandelde, Roos ging naar Maasbracht en Louis en Esther gingen via Dordrecht naar Berkel-Rodenrijs.

Uiteindelijk kwam het hele gezin in Berkel-Rodenrijs terecht, waar ze met hun valse legitimatie op naam van Zijlstra een kamer konden huren. Louis scharrelde een inkomen bijeen en onderhield ook weer contacten met het verzet. Hij had echter al enkele jaren gezondheids-

Het gezin Van Dam kreeg op 30 maart 1940 weer een eigen woning aan de Waverstraat 91-huis. Louis startte een vulcaniseringsbedrijf in Amsterdam en probeerde de draad weer op te pakken, maar dat was niet van lange duur. De Duitse bezetting had grote gevolgen voor de familie. Guus was betrokken geraakt bij het studentenverzet en werd eind 1941 of begin 1942 opgepakt tijdens een verblijf bij zijn ouders in Amsterdam. Men kwam eigenlijk voor Louis, omdat burens hadden verraden dat hij naar de Engelse radiozender luisterde, maar Louis was te ziek om mee te nemen, dus arresteerde men zoon Guus. Er zouden wapens onder zijn bed gevonden zijn. Guus werd

Louis van Dam met jodenster. Hij is een oude man geworden.

problemen. Hij werd op een gegeven moment zo ziek dat hij in het ziekenhuis moest worden opgenomen, waarna de dochters allerlei baantjes namen om rond te komen. Louis stierf van ellende in de onderduik op 16 april 1945, 49 jaar oud. Moeder Esther, Roos en Mimi overleefden uiteindelijk, na vele omzwervingen door het land. Ze liften naar Sittard, waar ze tijdelijk werden opgevangen in de Putstraat door Manus en Else Wijnperle. Daar zagen ze ook hun oom Ies Silberberg terug. Allen hadden door onder te duiken overleefd.

Het geld van de ontvangen schadeloosstelling ging op aan een nieuw huis in Amsterdam, dat in miserabele staat bleek. Roos liep er tbc op en ging op kosten van hun oom Manus naar Zwitserland om te herstellen. Manus huurde voor het gebroken gezin een etage in Naarden. Mimi moest aan het werk om voor inkomen te zorgen en had allerlei baantjes, maar ze had het er zwaar mee na alle trauma's van de oorlog. Zij trouwde in 1956 met de landelijk bekende toneelspeler Ad van Gessel (1923-1993), die haar redding betekende.

Het Jubileumplein waar de familie Van Dam woonde tot 1939 (foto Wil Brassé).

Roos trouwde in 1951 met kampoverlevende Levie Korper en kreeg twee kinderen. Zij overleed in 1972 te Amsterdam op 48-jarige leeftijd. Moeder Esther overleed in 1989 op 92-jarige leeftijd, eveneens te Amsterdam.

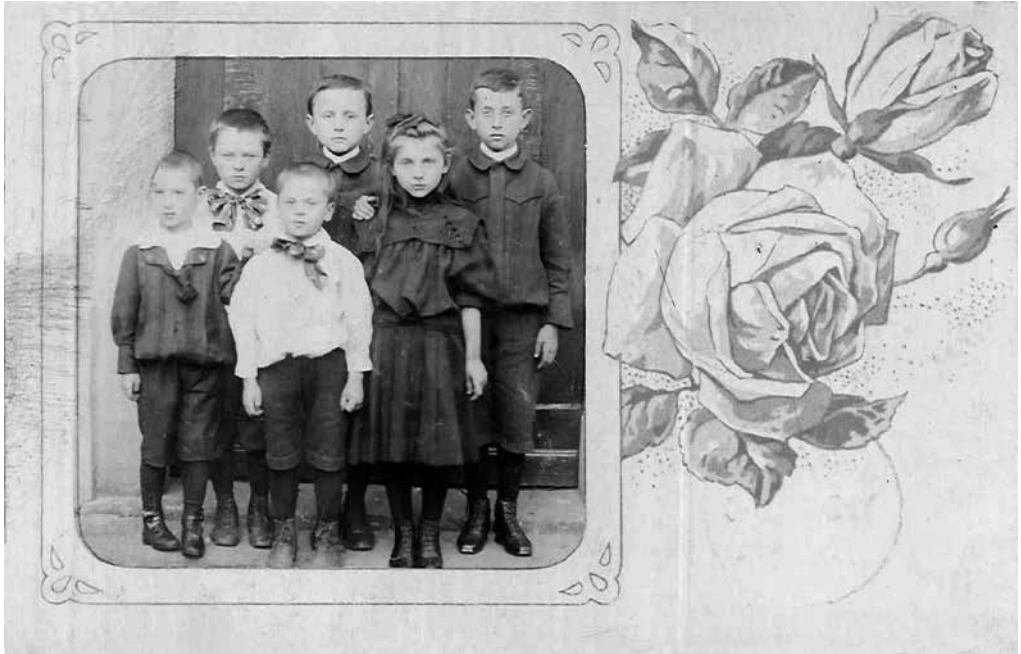
Mimi is de enige nog in leven zijnde telg van de Geleense familie Van Dam. Zij is nu 83 jaar en grootmoeder. Ze werd op 12 mei 1996 over haar jeugdervaringen geïnterviewd voor de camera door het Shoah Foundation Institute, een initiatief van Steven Spielberg om getuigenissen over de jodenvervolging vast te leggen. Ook heeft Mimi aan meerdere herdenkingsbijeenkomsten bijgedragen, samen met haar zoon Luc van Gessel, die muzikant is.²³⁾

Familie Flere-Deutsch, Prins de Lignestraat 26 Geleen

Deze familie komt voor op de lijsten van 1941. Op verzoek van de nazaten worden hier geen nadere bijzonderheden vermeld.

Families Freimark en Winter, Peschstraat 28 Geleen

Deze familie van acht personen bestond uit twee zussen, hun moeder, hun echtgenoten, de schoonmoeder van de oudste zus en twee kleine kinderen. De familie Heunen te Oud-Geleen deelde ons schriftelijk het volgende over hen mee:

Fotokaart uit najaar 1908: in het midden Gustav Winter, met rechts daarvan zijn jongste zusje Karolina en broer Siegfried (foto gemeentearchief Roermond, archief van de familie Helene Winter-Cahn, 1905-2005).

”In de jaren dertig van de vorige eeuw is de familie naar Nederland gekomen, terwijl andere familieleden naar Amerika vertrokken. Ze begonnen met een wasserij op de Lindenheuvel. Op de plaats van het huidige bejaardenhuis in de Peschstraat stond een groot gebouw leeg, waar meer ruimte was. Hier heeft de familie vervolgens haar intrek genomen en er een wasserij gevestigd. Vaak werd er gepraat over de oorlog en de angst dat ze ook weg moesten, wat uiteindelijk ook is gebeurd. Er werd hard gewerkt; ze werden ook met levensmiddelen bijgestaan. Bij het afscheid beloofden ze - mochten ze in leven blijven - altijd bericht te sturen, zoveel hoop hadden ze nog.”

Gustav Winter werd geboren in 1897 te Korschenbroich. Zijn ouders waren Bernhard Abraham Winter (1837-1907) en Friederike (Frieda) Baum (1857-1924), die beiden te Korschenbroich werden begraven. Het echtpaar Winter-Baum zou in totaal veertien kinderen hebben gehad, van wie er acht in de oorlog omkwamen, waaronder zoon Siegfried die in Roermond woonde.

Gustav trouwde op 22 februari 1934 met Irma Johanna May, geboren in 1908 te Niedermendig, dochter van Moses May (in 1933 overleden) en Klara Jacobsohn (geboren in 1871 te Neckarbischofsheim). Gustav en Irma weken in april 1936 van Mönchengladbach uit naar Geleen, waar ze aanvankelijk in de Emmastraat 6 woonden. Vanaf mei 1936 voerde Gustav onder de naam 'G. Winter' een stoomwasserij en heetmangelbedrijf aan de Waterstraat 67 te Lutterade.

Het echtpaar had geen kinderen, maar de woning aan de Emmastraat vulde zich wel langzaam met familieleden: in november 1936 trok Irma's moeder bij het echtpaar in

(komende uit Niedermendig), in januari 1937 hun zwager Friedrich Freimark en in april 1937 diens vrouw Gertruda en zoontje Ernst van zeven maanden (komende uit Frankfurt).

Friedrich Freimark werd geboren in 1902 te Marktheidenfeld. Zijn vader Salomon Freimark was aldaar overleden in 1911, toen Friedrich pas acht jaar was, zijn moeder Hermina Freimark-Adler (geboren in 1876 te Urspringen) woonde nog in Marktheidenfeld. Friedrich was op 22 augustus 1935 te Frankfurt getrouwd met de oudere zus van Irma, Gertrude May, geboren in 1902 te Niedermendig.

Op 30 maart 1937 werd de naam van de wasserij veranderd in 'Kledingwasserij Maurits' en werd Gustavs zwager Friedrich vennoot. In oktober 1937 verhuisde de familie naar het grote pand op het adres Peschstraat 28, waar ruimte was voor zowel het bedrijf als de familieleden. Toch verhuisde de moeder van de zusjes May niet mee: de weduwe Klara May-Jacobsohn keerde in oktober voorlopig terug naar Niedermendig. De situatie in Duitsland bleef echter verslechteren. In april 1938 haalde men de moeder van Friedrich naar Geleen, en in september 1938 kwam ook de moeder van Gertruda en Irma alsnog in de Peschstraat wonen. Er volgde nog één gezinsuitbreiding: in december 1939 werd te Heerlen zoontje Kurt Freimark geboren.

Een half jaar later werd Nederland bezet en onderging de familie de geleidelijk ingevoerde maatregelen om joden te isoleren en uit te sluiten: in februari 1941 moesten ze zich laten registreren, vanaf juni mochten ze niet meer in openbare gelegenheden komen en zoontje Ernst mocht in september niet naar school. Alle acht raakten in november 1941 de Duitse nationaliteit kwijt.

Voor de 'tewerkstelling in Duitsland' van 25 augustus 1942 waren zes van de acht

Het witte pand in de Peschstraat 28, waar in de jaren zestig wasserij Karreman was gevestigd. Omstreeks het jaar 2000 werd het complex gesloopt ten behoeve van een verzorgingshuis met aanleunwoningen (foto EHC Sittard-Geleen, fotocollectie gemeente Geleen).

bewoners van Peschstraat 28 opgeroepen. Alleen Hermine Freimark-Adler en Klara May-Jacobsohn konden op grond van hun leeftijd (respectievelijk 65 en 71 jaar) voorlopig achterblijven. De overige familieleden werden, zoals al de anderen die op die 25e augustus werden gedeporteerd, via Maastricht naar Westerbork overgebracht. Vandaar werden ze op 28 augustus op transport gesteld naar Auschwitz. Een uur voor ze daar zouden aankomen, werden de mannen van achttien tot vijftig jaar bij het werkkamp Kosel van hun vrouwen en kinderen gescheiden. Friedrich Freimark (39) en zijn zwager Gustav Winter (44) werden met hun lotgenoten vanuit Kosel in werkkampen geplaatst. De vrouwen en kinderen werden vrijwel terstond na de aankomst in Auschwitz op 30 augustus vergast: Gertrude Freimark-May (40) met haar zoontjes Ernst van zes en Kurt van twee jaar en Irma Winter-May (34).

De overlijdensdata van Friedrich Freimark, Gustav Winter en nog drie andere Geleense joden, werden later door het Rode Kruis formeel vastgesteld op 30 april 1943, ergens in Midden-Europa. De precieze dag, plaats en omstandigheden zijn nooit opgehelderd.

Op 11 september 1942 werd van de twee families de inboedel geïnventariseerd: echtpaar Winter: vitrage (3), overgordijn (2), hanglamp, wastafel met garnituur en marmeren blad, staande klok, toiletgerei, theemuts, gereedschap, lijfgoed, waardeloze spullen, houten bed met beddengoed, sofa, fauteuil, stoel, linnenkast, wollen deken, kussen, theeservies, levensmiddelen, wasgoed, kledingkast met dameskleding, schoenen, nachtkastje;

gezin Freimark: vitrage (3), overgordijn, hanglamp, wandplaat, spiegel, kaarshouder, klok, wasgerei, armstoel, stoel, nachtkastje, kastje met ondergoed, tafel met gordijn, houten bed met beddengoed, kledingkast, kussen, koffer met boeken.

De twee achtergebleven grootmoeders werden begin april 1943 alsnog opgepakt en met de laatste in Limburg achtergebleven joden naar het kamp Vught gebracht. Op 9 mei werden beiden naar Westerbork overgebracht. Op 11 mei volgde hun deportatie naar het vernietigingskamp Sobibor waar ze na aankomst op 14 mei 1943 direct werden vergast. Hermine Freimark-Adler was toen 66 jaar, Klara May-Jacobsohn 72 jaar.²⁴⁾

De wasserij van Gustav Winter en Friedrich Freimark werd op 27 oktober 1947 ambtshalve opgeheven. Niemand van de familie was teruggekeerd.

In juni 1943 was op Peschstraat 28 "De Limburgsche Stoomwasscherij" gevestigd, die er ook na de oorlog nog was.²⁵⁾ De Kledingwasscherij Maurits van Gustav Winter en Friedrich Freimark werd op 27 oktober 1947 ambtshalve opgeheven. Niemand van de familie was teruggekeerd.²⁶⁾

Familie Goldschmidt-Jacob, Groenstraat 7 Geleen

Josef Goldschmidt werd in 1867 geboren te Rheda. Op 15 mei 1892 trouwde hij te Schwarzenau met Frieda Jacob, geboren in 1869 te Rheda-Wiedenbrück. Het echtpaar kreeg acht kinderen, waarvan de middelste twee op tienerleeftijd overleden. De oudste zoon Louis huwde in 1924 en vluchtte in 1934 naar Nederland. Hij wordt sinds de oorlog vermist; zijn vrouw Gertrud is waarschijnlijk in Theresienstadt omgekomen. De twee oudste dochters huwden rond 1920. Over hen hebben we nadien geen gegevens, maar we troffen ze niet aan op slachtofferlijsten. Josef, Frieda

en hun drie jongste kinderen vluchtten in 1936 naar Nederland en kwamen in Geleen te wonen. Uit hun huwelijk werd in 1907 dochter Irene Goldschmidt geboren. Zij trouwde in 1936 te Utrecht met Hans Erich Levy uit Düsseldorf (zie aldaar).

Josef en Frieda Goldschmidt-Jacob werden op 30 april 1936 uit Düsseldorf ingeschreven te Geleen op Markt 22. Josef, toen al 68 jaar oud, voerde hier vanaf 1 juli 1936 een zaak in oude en nieuwe meubelen, antiquiteiten en huishoudelijke artikelen. Drie familieleden voegden zich nadien bij hen: Salomon Goldschmidt, een oudere broer van Josef, geboren te Rheda in 1857, kwam op 2 september 1936 bij hen wonen, komende uit Rheda.

Alma Goldschmidt, geboren te Rheda in 1903, dochter van Josef en Frieda, trok bij hen in op 6 januari 1937, nadat ze vanaf 5 oktober 1936 bij haar zus en zwager Levy in Utrecht had gewoond. Alma lag na tien jaar huwelijk in scheiding met Otto Markus; het huwelijk werd op 1 juli 1937 te Essen ontbonden.

Tenslotte volgde op 30 augustus 1937 haar jongste zoon Hubert Goldschmidt, geboren te Rheda in 1905. Hubert was als eerste Duitsland ontvlucht en was op 15 april 1936 als slager in Utrecht ingeschreven, waar hij vier verschillende woonadressen had gehad, onder andere samen met Alma bij zijn zwager. (Alma was op 5 oktober 1936 vanuit Essen bij Hubert gaan inwonen voordat ze naar Geleen kwam.) In Geleen stond Hubert als koopman in dienstbetrekking vermeld; waarschijnlijk werkte hij in de winkel van Josef.

De jongste dochter van Josef en Frieda, Irene, geboren te Rheda in 1907, was in mei 1936 naar Geleen gekomen, maar op een ander adres dan haar ouders. Zij trouwde in juni 1936 met Hans Erich Levy uit Düsseldorf en vestigde zich in eerste instantie met hem in Utrecht, maar niet voor lang. Levy woonde begin 1937 even bij zijn schoonouders in Geleen om de verhuizing van hem en Irene te regelen. In april 1937 kwamen ze op de Rijksweg Zuid wonen, op loopafstand van Irene's ouders (zie verder onder Levy).

De vijf bewoners van Markt 22 verhuisden op 1 maart 1938 naar Groenstraat 7 en ook de winkel werd in april 1938 op dit adres geregistreerd.

Kort na het begin van de Duitse bezetting werd duidelijk dat joden ook in Nederland niet meer veilig waren. Op 27 juli 1940 deed Josef Goldschmidt aangifte van vernieling van zijn winkelruimte in de voorgaande nacht. Hij was één van de drie die aangifte deden, maar er waren veel meer ruiten van joodse winkels gesneuveld en zelfs die van de rabbi in Sittard. Toen in 1941 maatregel op maatregel werd afgekondigd om de bewegingsvrijheid van de joden in te perken, beseften Hubert en Alma Goldschmidt dat ze moesten vertrekken. De twee werden op 16 augustus 1941 uitgeschreven uit het bevolkingsregister van Geleen wegens vertrek naar Toulouse. Het is onduidelijk hoe het in 1941 twee joden lukte min of meer officieel naar Frankrijk uit te wijken. Schijnbaar wilde nadien ook de oude Josef Goldschmidt het land verlaten: in mei 1942 was hij in correspondentie met de Joodse Raad afdeling Emigratie, maar de inhoud hiervan is onbekend.

Op de eerste lijst van 'personen van Joodschen bloede' in augustus 1941 ontbreekt de naam van Frieda Jacob. Dit lijkt een omissie: de tweede, uitvoeriger lijst van een maand later vermeldt haar wel.

Vanwege hun hoge leeftijd had de eerste deportatieronde in augustus 1942 geen

Pand Goldschmidt aan de Groenstraat (foto Wil Brassé).

directe gevolgen voor de drie bejaarden, maar dochter Irene en schoonzoon Levy moesten zich toen wel melden en zouden een jaar in Westerbork verblijven alvorens ze naar Auschwitz werden gedeporteerd. De familie werd nadien door een andersoortig onheil getroffen: bij het bombardement van 5 oktober 1942 raakte het pand Groenstraat 7 onbewoonbaar.

De drie bewoners werden toen ondergebracht op Rijksweg Zuid 7, waar het echtpaar Levy-Goldschmidt gewoond had. Josefs broer, de 85-jarige Salomon Goldschmidt, overleed te Geleen op 12 januari 1943. Hij werd begraven op de joodse begraafplaats in Sittard. Alleen Josef en Frieda waren nu nog over.

Op 4 maart 1943 werd de zaak van Josef Goldschmidt geliquideerd met als vereffenaar Omnia Treuhand Gesellschaft mbH te Arnhem. Omdat het pand "volkomen zertrümmert" was bij het bombardement, had men nauwelijks gegevens en moest men bij de gemeente navragen of het om een groot bedrijf ging. Deze antwoordde dat het een kleine zaak zonder personeel betrof. Op 19 juli 1943 is het bedrijf officieel opgeheven. De zaak is met ingang van 19 juli 1943 opgeheven.²⁷⁾

Josef Goldschmidt werd op 8 april 1943, samen met de overige achtergebleven joden uit Limburg, naar het kamp Vught getransporteerd. De meesten van hen werden al de dag daarna naar Westerbork gebracht. Josef Goldschmidt en onder meer de ouders van zijn schoonzoon, het echtpaar Levy-Harf gingen pas op 9 mei naar Westerbork, vanwaar ze op 25 mei werden doorgevoerd naar Sobibor. Josef werd daar, 75 jaar oud, bij aankomst op 28 mei 1943 vergast.

Josefs echtgenote Frieda Goldschmidt-Jacob overleed, 74 jaar oud, op 7 oktober 1943 in Maastricht. Hoe zij daar terecht kwam is niet bekend. Mogelijk verbleef ze in het ziekenhuis, of misschien zat zij er ondergedoken. De deportatie van april 1943 liep niet via Maastricht, men moest rechtstreeks naar Vught. Op de joodse begraafplaats aan de Tongerseweg in Maastricht is haar graf te vinden. De steen vermeldt als datum 5 oktober 1943 en heeft als opschrift "Hier rust in vrede onze lieve moeder ...". Een teken dat er overlevende kinderen waren die de grafsteen hebben laten plaatsen, wellicht Hubert en Alma Goldschmidt?

Overige familie

Een oudere broer van Josef en Salomon was Abraham Goldschmidt, geboren te Rheda in 1854. Hij stierf in april 1943 in Theresienstadt.

Familie Goldsteen-Mendel, Tunnelstraat 2 en Raadhuislaan 13 Geleen Familie Goldsteen-Gans, Annastraat 24 Geleen

George Goldsteen was in 1878 te Amsterdam geboren. Hij werd koopman en woonde in Nijmegen toen hij op 6 maart 1905 te Müntz trouwde met Carolina (Lina) Mendel, geboren in 1880 te Tetz (beide plaatsjes bij Jülich). Anders dan George was Lina een succesvolle zakenvrouw. Ze had aanvankelijk in Kohlscheid een textielzaak, en vanaf circa 1910 op de Hauptstraße in Rheydt een hoedenzaak en atelier onder de naam "Lina Goldsteen", met ongeveer dertig jonge vrouwen in dienst. Het gezin telde drie zonen: Alfred (geboren 1906), Carl (geboren 1908) en Frederik (geboren 1918).

In 1919 verkocht Lina de hoedenzaak en verhuisden ze naar Aken, waar George met zijn broer Felix een vennootschap aanging in een grossierderij van schoenen. Er werd ook een filiaal te Vaals op Kerkstraat 2 gevestigd, waar het gezin medio jaren twintig woonde. In Vaals raakten ze goed bevriend met de familie Drielsma, waar beeldhouwer Appie Drielsma uit stamt (onder meer bekend van verschillende joodse herdenkingsmonumenten).²⁸⁾

Door de hyperinflatie in Duitsland ging George echter bankroet (hij had al zijn geld in Duitse marken op de bank gezet). Daarna opende hij in Vaals een grenswisselkantoor met behulp van een investering door drie Duitse zakenlieden en

toen dat niets meer opbracht keerde hij terug in de schoenenbranche.

Van Vaals verhuisden ze naar Amsterdam, waar George een niet zo succesvolle grammfoon- en platenzaak begon. Begin jaren dertig kwamen George en Lina in Geleen wonen; de jongens waren inmiddels het huis uit. Het echtpaar was op 1 oktober 1932 in Geleen ingeschreven op het adres Ringovenstraat 6, nadien Tunnelstraat 2 (op de hoek met de Ringovenstraat). Lina begon hier een modistenbedrijf: een zaak voor dameshoeden, kinderhoeden en aanverwante artikelen zoals bruidssluiers.

*Alfred, Lina, Frits, George en Carl Goldsteen
eind jaren twintig (foto Gershon Goldsteen).*

George Goldsteen op 54-jarige leeftijd (foto Gershon Goldsteen).

George Goldsteen overleed op 1 augustus 1934 te Geleen op 56-jarige leeftijd aan hartfalen. Hij werd te Sittard begraven. Diezelfde maand nog trok zoon Carl bij zijn moeder in om haar te ondersteunen. Carl wist ook zijn moeder ervan te overtuigen om op Jom Kippoer en andere joodse feestdagen de winkel te sluiten, zonder dat ze klanten zou verliezen. Toen hij in 1937 in het huwelijk trad, verhuisde Carl met zijn vrouw naar Sittard. Nadien woonde zoon Frederik (Frits) meerder keren bij zijn moeder. In april 1940 verhuisde de zaak naar Raadhuislaan 13 en gingen Lina en Frits daar boven de winkel wonen. In 1941 trouwde ook Frits en vestigde hij zich in de Annastraat te Geleen.

Lina heeft verder hulp gehad van haar neef Rudolf (Rudi) Mendel uit

Jülich, aldaar geboren in 1917. Hij was een zoon van haar broer Moritz Mendel en Johanna Levy. Rudi werd op 18 september 1935 ingeschreven op het adres Ringovenstraat 5b en nadien op het adres Tunnelstraat 2. Hij was werkzaam als winkelbediende. Op 4 februari 1939 werd Rudi naar Duitsland uitgeschreven. Tijdens de oorlog vluchtte hij naar Frankrijk en sloot zich daar bij het verzet aan. Zijn "nom de guerre" was 'Raoul Le Belge'. Zijn ouders en broer Willi waren al in 1935 naar Brazilië uitgeweken en overleefden zo de oorlog. Rudi's vader overleed in augustus 1948 in Rio de Janeiro, zijn moeder verhuisde toen naar Canada waar zoon Max Mendel woonde, en overleed daar rond 1954. Rudolf zelf vestigde zich na de oorlog als wijnboer in Zuid-Frankrijk en verfranse zijn naam in Raoul de Mandelaere. Hij trouwde met een Française en kreeg een zoon. Rudi/Raoul overleed in 1984 te Ayzieu in Frankrijk. Zijn zoon Maurice heeft het wijnbedrijf voortgezet.²⁹⁾

Van de drie zonen Goldsteen zou er maar één de oorlog overleven. Alfred Goldsteen, geboren in 1906 te Kohlscheid, heeft nooit in Geleen gewoond. Na verschillende banen in verschillende steden

De hoedenzaak van Lina Goldsteen-Mendel aan de Raadhuislaan 13 te Geleen, rond 1940 (Gershon Goldsteen).

Het pand in de Raadhuislaan waar begin jaren veertig de hoedenzaak van Lina Goldsteen-Mendel was gevestigd (foto Wil Brassé).

trouwde hij op 27 november 1935 met Tine Janna Hoen en werd boekhouder bij het verzekeringskantoor van zijn schoonvader in Den Haag, waar ook Tine werkte. Zij kregen twee kinderen, beiden geboren in Den Haag tijdens de bezetting.

Carl Goldsteen, geboren in 1908 te Kohlscheid, werd koopman en vertegenwoordiger van beroep. Eind 1927 was hij van Vaals naar Amsterdam verhuisd, en kort na het overlijden van zijn vader kwam hij op 23 augustus 1934 vanuit Nijmegen naar Geleen om zijn moeder bij te staan. Hier trouwde hij op 10 september 1937 met Elfriede Lebenstein, geboren in 1913 te Ochtrup. Als haar beroep wordt vermeld modiste, later naaister en bontwerkster. Na hun huwelijk vestigde het echtpaar zich te Sittard, maar een familieleven was haar niet lang gegund: Carl belandde door een ernstig auto-ongeluk in oktober 1938 in het ziekenhuis, waar hij tot overmaat van ramp geïnfecteerd raakte met gewrichtstuberculose. De doktoren wilden zijn linkerbeen of- voet amputeren, maar dat weigerde Carl. Toen is hij op 7 juni 1939 in het sanatorium Juliana-Oord te Laren opgenomen om van de tbc te genezen. (Pas op

Carl en Elfriede Goldsteen-Lebenstein, sanatorium te Laren rond 1941 (foto Gershon Goldsteen).

8 juli 1940 werd hij formeel naar Laren uitgeschreven.) Zijn linkerbeen zou hij echter nooit meer kunnen gebruiken. Zijn vrouw Elfriede runde intussen aan de Limbrichterstraat 64 het "Hoedenhuis K. Goldsteen", met hulp van haar twee jaar oudere ongehuwde zus Julie Irma en haar moeder, de weduwe Johanna Lebenstein-Rübsteck. Zij waren in augustus 1939 vanuit Ochtrup naar Sittard uitgeweken en woonden samen met Elfriede boven de winkel. Beiden waren naaister van beroep. De vader van Irma en Elfriede was al in 1915 overleden toen de meisjes nog klein waren. Frederik (Frits) Goldsteen werd geboren in 1918 te Rheydt. Op 2 april 1937 trok hij vanuit Den Haag in bij zijn broer Alfred in Voorburg, om van daaruit een opleiding tot radiotechnicus te volgen op de school van Radio Holland. Acht maanden later, in december 1937 ging hij bij zijn moeder in Geleen wonen, maar tussentijds woonde hij van juni tot december 1938 in Amsterdam en van september 1940 tot februari 1941 in Den Haag. In Den Haag woonde Frits samen met zijn verloofde Elfriede Gans,

Raoul de Mandelaere (Rudi Mendel) en zijn Franse echtgenote in 1946 (fotocollectie Gershon Goldsteen).

8 juli 1940 werd hij formeel naar Laren uitgeschreven.) Zijn linkerbeen zou hij echter nooit meer kunnen gebruiken. Zijn vrouw Elfriede runde intussen aan de Limbrichterstraat 64 het "Hoedenhuis K. Goldsteen", met hulp van haar twee jaar oudere ongehuwde zus Julie Irma en haar moeder, de weduwe Johanna Lebenstein-Rübsteck. Zij waren in augustus 1939 vanuit Ochtrup naar Sittard uitgeweken en woonden samen met Elfriede boven de winkel. Beiden

Johanna Lebenstein-Rübsteck, jaren dertig; schoonmoeder van Carl Goldsteen. (fotocollectie Gershon Goldsteen).

geboren in 1917. Elfriede's vader was in februari 1940 overleden te Vaals, waar zijn familie al ruim een eeuw woonachtig was. Het huwelijk van Frits en Elfriede vond plaats te Vaals op 8 mei 1941. Daarna gingen ze wonen op het adres Annastraat 24 in Geleen, zodat Frederik toch in de buurt van zijn moeder bleef. Ingaande 15 mei 1941 opende hij op dit adres het "Radio Technisch Bureau F. Goldsteen", een reparatie-inrichting en handel in onderdelen en radio's. In oktober 1941 werd in de Annastraat dochter Carolina geboren, vernoemd naar haar oma; een laatste reden tot vreugde in verder steeds duisterder tijden.

Vanaf maart 1941 kregen alle joodse bedrijven een 'arische' bewindvoeder en later werden de kleinere of voor de bezetter oninteressante bedrijven opgeheven. Op 10 april 1942 ging het modistenbedrijf van Carolina Goldsteen-Mendel in liquidatie. De akte is door Lina zelf ondertekend op 18 april 1942. Met ingang van 16 mei 1942 werd de zaak opgeheven met als vereffenaar Omnia Treuhand Gesellschaft mbH.³⁰⁾ In totaal maakte Omnia 6,5 miljoen gulden buit bij de liquidatie van circa 13.000 joodse bedrijfjes. Ook de hoedenzaak van Carl en Elfriede in Sittard werd zo geconfisciseerd, opgeheven en leeggeroofd. Het radiobedrijf van Frits werd pas op 10 oktober 1947 ambtshalve opgeheven.³¹⁾

Alfred Goldsteen moest vanwege zijn joodse afkomst in november 1941 worden ontslagen, maar kon heimelijk doorwerken

Het gesprek van den dag is de
UITVERKOOP
bij **GOLDSTEEN**

de grote **DAMESHOEDENZAAK** met de kleinste prijzen
Dameshoeden nu reeds **25 ct**
vanaf
Kinderhoeden Grote collectie **10 ct**
50, 40, 25

Daarom alléén naar
Goldsteen **TUNNELSTRAAT 2** **Lutterade**
bij het **Kruisbeeld**
ZONDAGS TOT 12 UUR GEOPEND.

De Speurder 12 juli 1935.

in de woning van zijn schoonvader boven het kantoor. Hij sloot zich aan bij het verzet en kon met een vals persoonsbewijs (zonder letter "J") ongestoord reizen, waarvan hij met name gebruik maakte om adressen voor onderduikers te regelen.

Ook zijn moeder Lina en en Carls vrouw Elfriede waren eind 1942 of begin 1943 ondergedoken. Elfriede zat vlakbij Nijmegen waar haar man Carl toen verbleef, zodat ze hem kon blijven bezoeken. Op een gegeven moment werd het te onveilig en doken Elfriede en Lina onder bij Alfred in Voorburg. Door verraad werden ze daar op 11 oktober 1943 opgepakt. Alfred en zijn vrouw en zontje waren toen bij zijn schoonouders op visite, waar ze gewaarschuwd werden door burens. Alfred kon zo vooralsnog ontkomen. Als gemengd gehuwde was hij vrijgesteld van deportatie, maar hulp verlenen aan onder-

De Mode van morgen
vindt U bij
GOLDSTEEN
Lutterade - Tunnelstraat 2

Ja, Dames onze etalages bieden U thans een interessant overzicht der laatste voorjaarsmode voor dames, jongmeisjes en kinderhoeden. Tot ieder van U richten wij onze uitnodiging om een bezoek aan onze zaak te brengen, waar U gaarne zonder eenige verplichting onze zeer groote collectie getoond wordt.

Groote keuze aparte modellen en niet duur dat is de leuze van **GOLDSTEEN - Lutterade**

DAMESHOEDEN in prijzen van 1.65-1.40-0.95	Bijzondere leuke Communiehoeden Kinderhoeden 1.50 - 1.35 - 0.95
---	--

Bruidsluiers, Bruidkransen
Ook te huur.

De Speurder 21 april 1939.

duikers, al waren het zijn eigen moeder en schoonzus, zou hem waarschijnlijk deportatie naar een strafkamp en mogelijk naar Polen hebben opgeleverd.

Lina en Elfriede verbleven een week in kamp Vught, werden op 18 oktober naar Westerbork overgebracht en de volgende dag op transport naar Auschwitz gezet, waar ze 21 oktober 1943 aankwamen. Van de 1007 mensen op dit transport werden na selectie 490 direct naar de gaskamers gestuurd, vooral de ouderen en zwakkeren. Carolina Goldsteen-Mendel was 63 jaar en Elfriede Goldsteen-Lebenstein pas 30 jaar oud; zij wilde waarschijnlijk niet van haar schoonmoeder gescheiden worden. Eerder al was Elfriedes zus Julie Irma Lebenstein gedeporteerd en omgebracht (Auschwitz 23 september 1943, 32 jaar), en haar moeder Johanna Lebenstein-Rübsteck (Sobibor 14 mei 1943, 65 jaar).

Op 14 februari 1944 werd tijdens een treinreis ook Alfred gearresteerd, toen men bij een controle ontdekte dat zijn persoonsbewijs vals was. Via de strafgevangenis Scheveningen kwam hij in Westerbork terecht, waar hij nog een hernia-operatie onderging. Vanuit Westerbork is hij vervolgens begin september 1944 naar Auschwitz en bij de evacuatie daarvan in januari 1945 naar Mauthausen overgebracht. Daar werd hij in het nevenkamp Gusen als automonteur aan het werk gezet (waarvoor hij zich had uitgegeven om een betere kans op werk te maken). Volgens ooggetuigen werd hij

Een prachtige foto van een familie in goede tijden. Frits Goldsteen bij Tine en Alfred Goldsteen-Hoen in Voorburg, eind jaren dertig. Van links naar rechts Frits Goldsteen, Tine Goldsteen en Alfred Goldsteen (foto Gershon Goldsteen).

Carolina (Lina) Goldsteen-Mendel (foto Gershon Goldsteen).

later, ernstig verzwakt en met honger-oedeem, opgenomen in de ziekenbarak van Mauthausen, waar hij door een Kapo zwaar werd mishandeld. Een Poolse medegevangene zou hem uit zijn lijden hebben verlost. Alfred Goldsteen stierf op 10 april 1945, 39 jaar oud.

De (niet-joodse) Tine Goldsteen-Hoen was hoogzwanger toen Alfred gearresteerd werd en beviel enkele dagen later van een dochter. Zij en haar twee kinderen overleefden de oorlog. Haar dochter Janny Carolina bleef in Nederland wonen en stichtte hier een gezin. Haar zoon George Hans (Gershon) emigreerde in 1965 naar Canada, keerde in 1978 terug en emigreerde in 1983 naar Australië, waar hij op het orthodoxe jodendom overging. Gershon en zijn nicht Rachel Carolina (de dochter van Frits) met haar man waren

in juni 2011 te gast in de gemeente Herzogenrath, waar in december 2010 Stolpersteine te Kohlscheid zijn geplaatst voor Alfred en Lina Goldsteen. Bij die gelegenheid werden ook de vroegere woonadressen te Rheydt, Aken en Geleen bezocht. Alfred Goldsteen wordt tevens herdacht op een monument in Gusen.

Carl Goldsteen bevond zich nog steeds in het sanatorium te Laren, waar hij hulp kreeg van een verpleegster die bij het verzet zat. Hij kreeg in december 1941 een persoonsbewijs zonder letter 'J', waarop hij in oktober 1942 naar een adres in Nijmegen werd overgeschreven. Hier dook hij onder in de St.-Maartenskliniek, waar hij onder bescherming van de geneesheer-directeur dr. Bär veilig was tot de bevrijding in september 1944. Tijdens de strijd, die duurde van 17 tot 20 september, moest het sanatorium worden geëvacueerd. Na de bevrijding maakte Carl bekend een jood te zijn, maar iedereen bleek dit al lang te hebben geweten.

Carl verbleef op verschillende adressen rond Nijmegen en ging na de bevrijding van Noord-Nederland nog terug naar Laren, waarna hij op 11 februari 1946 werd ingeschreven op de Groesbeekseweg in Nijmegen. In maart 1948 kwam hij terug naar Geleen op het adres Raadhuislaan 2, en op 22 juni 1948 hertrouwde Carl hier met Elisabeth Helena Maria Bocking, geboren in 1915 te Kamp-Lintforth (bij Duisburg), een katholieke weduwe die een dochttertje had. In oktober 1948 woonde Carl al in Maastricht op Wolfstraat 2, waar hij een boekwinkel was begonnen, maar in juli 1951 werd hij pas uitgeschreven uit Geleen. Te Maastricht werd in 1949 zoon Raoul geboren (vernoemd naar zijn neef Rudolf Mendel). In 1951 emigreerden ze naar Canada om een nieuw leven te beginnen, maar daar wachtte hen nog een grote tragedie: de kleine Raoul verdrong in een meer in 1952, drie jaar oud. Een jaar later

Het pand in de Annastraat waar begin jaren veertig de radiozaak van Frits Goldsteen was gevestigd (foto Wil Brassé).

kregen ze een tweede kind, dochter Ruth. Vanuit Canada voerde Carl vanaf 1960 vijftien jaar lang een juridische strijd met de Duitse en Nederlandse overheid voor schadeloosstelling voor zijn winkel en de inventaris, alsook voor die van zijn moeder. Het lukte uiteindelijk alleen om voor zijn eigen zaak compensatie te krijgen. Carls tweede vrouw stierf in 1971 aan kanker en in 1973 hertrouwde Carl nogmaals, nu met een joodse weduwe die vijftien jaar jonger was dan hij. Zij overleed in 2002 te Ottawa aan kanker. Carl overleed op 7 juni 2005, eveneens te Ottawa, op de gezegende leeftijd van 96 jaar.

Frederik Goldsteen moest zijn Geleense radiobedrijf op 12 maart 1942 sluiten, omdat hij als jood geen radio's meer mocht bouwen. Hij vond daarna een baan bij een bedrijf dat voor de staatsmijn Maurits werkte, maar op 19 mei 1942 werd hij door de politie gearresteerd. Hij was aangegeven omdat hij toch was doorgestaan met radio's bouwen, ofwel omdat hij zich negatief over de 'Führer' had uitgelaten (beide zijn waar). Frits werd via Maastricht naar het kamp Amersfoort gebracht. Van daaruit schreef hij zijn moeder nog een brief. Amersfoort gold officieel als "Polizeiliches Durchgangslager." In feite was het een werkkamp waar de omstandigheden buitengewoon slecht waren, waar stelselmatig werd vernederd, geslagen en ook vermoord. Joden die voor deportatie naar een vernietigingskamp in aanmerking kwamen, werden vanuit Amersfoort eerst overgebracht naar Westerbork. Van daaruit werd Frits op 16 juli 1942 gedeporteerd naar Auschwitz. Bij een appèl in Auschwitz op 15 augustus 1942 werd hij dood gemeld. Hij was toen 24 jaar.³²⁾

Zijn achtergebleven vrouw Elfriede Goldsteen-Gans was op 9 september 1942 met hun dochttertje Carolina vertrokken naar haar moeder in Vaals. Elfriede kreeg een brief om zich bij haar man Frits te voegen, maar toen ze met haar dochttertje op te trein wilde stappen, sprak een hoge Duitse officier haar aan en zei met klem dat ze dat niet moest doen. Ze is toen ondergedoken in Vaals samen met haar dochttertje en haar moeder. Daar bleven ze tot de bevrijding op 19 oktober 1944.

Elfriede ging nadien in Maastricht wonen. Haar dochter Carry (nu Rachel genoemd) emigreerde in 1962 naar Israël en keerde in 1965 terug naar Nederland. Ze vestigde zich met haar Israëlische echtgenoot in Maastricht. In 1971 verhuisde zij met haar familie naar Middelburg. In 1983 vertrok ook Elfriede naar Middelburg, waar zij op 25 oktober 2005 overleed op 88-jarige leeftijd. De naam van Frederik Goldsteen staat vermeld in de gedachteniskapel op de Cauberg in Valkenburg bij de 324 omgekomen verzetsmensen uit Limburg.

*Elfriede Goldsteen-Gans
(fotocollectie Rachel Herz-
Goldsteen).*

Familie Handgriff-Wojak, Peschstraat 26 Geleen

Op de in 1941 opgestelde lijsten met 'personen van Joodschen bloede' kwam ook de naam van Victor (Wigdor) Handgriff voor. Hij was voorheen mijnwerker in Heerlen geweest en kwam in Geleen als schoenmaker aan de kost. Victor was geboren in 1898 te Tarnow, een destijds onder Oostenrijks bestuur vallende handelsstad in Zuid-Polen

waarvan voor de Tweede Wereldoorlog ongeveer de helft van de inwoners joods was. Zijn ouders Gerschon Handgriff en Chawy Hirsch waren dat ook, maar Victor liet zich rooms-katholiek dopen en trouwde op 6 oktober 1934 met de katholieke Veronika (Vera) Wojak, geboren in 1907 te Oberhausen. In Oberhausen woonden ook de ouders van Victor.

Op 5 januari 1934 was Victor in Geleen ingeschreven, waar hij en zijn vrouw nadien op verschillende adressen woonden. Van november 1939 tot februari 1945 waren ze gevestigd op Peschstraat 26, naast de wasserij van de familie Winter/Freimark (zie onder Freimark).

Victor werd op 2 augustus 1942 samen met drie andere katholieken van joodse afkomst opgepakt als wraakneming voor de protestbrief die de bisschoppen in de kerken hadden laten voorlezen. Via het hoofdbureau van de Sicherheitspolizei in Maastricht werden zij overgebracht naar Amersfoort. Negen dagen later werd Victor weer vrijgelaten, waarna hij onderdook tot het einde van de bezetting.

Na de oorlog bleef het gezin in Geleen wonen. In 1952 kregen ze de Nederlandse nationaliteit.

Victor overleed op 6 mei 1977 te Spaubeek; Vera overleed op 15 februari 1990 te Geleen.

Tijdens de oorlog zijn Victor's ouders en drie van zijn vier zussen met hun echtgenoten en zes kinderen vermoord. Victor, één zus en vier kinderen hebben de oorlog overleefd.³³⁾

Familie Harmsen-Samuel, Pastoor Vonckenstraat 116 /

Agnès Printhagenastraat 2 Geleen

Echtpaar Harmsen-Katzenstein, Rijksweg Zuid 76 Geleen

Rebecca Samuel werd op 20 februari 1886 te Voorst in Gelderland geboren uit joodse ouders. Haar grootouders waren afkomstig uit Overijssel en Gelderland. Rebecca trouwde op 12 januari 1910 te Deventer met de schrijnwerker Jozeph Mozes Muller uit Vorden, een broer van haar schoonzus. Er werd een zoontje geboren, maar het huwelijk liep snel spaak en in april 1913 scheidde het echtpaar in Amsterdam. Op 8 oktober 1913 hertrouwde Rebecca te Haarlem met Gerrit Jan Harmsen, geboren op 16 december 1890 te Maastricht. Gerrit Jan was toen spoorwegaarbeider en kort daarvoor uit Amsterdam naar Haarlem gekomen.

Grootouders Samuel uit Deventer.

Zijn ouders waren van hervormden huize en stamden uit Zutphen. Het echtpaar woonde twee jaar in Haarlem, waarbij in het tweede jaar Rebecca's zus Mina Samuel bij hen inwoonde. Op 26 juli 1914 beviel Rebecca van twee zoontjes, Maximiliaan (Max) en Engbert Edith (Eddy). Het bevolkingsregister vermeldt Gerrit Jan, toen los werkmán, als hervormd, Rebecca en Mina als Israëlieten, en de tweeling als zonder kerkgenootschap. In februari 1915 vertrok het gezin naar Arnhem en keerde Mina terug naar Deventer.

Gerrit Jan Harmsen werkte vier jaar in Arnhem als smid. Toen nam hij zijn gezin mee terug naar Zuid-Limburg, waar de opkomende mijnindustrie veel werkgelegenheid bood. Ze woonden op verschillende plaatsen in de mijnstreek: van mei tot oktober 1919 te Brunssum, daarna te Hoensbroek, vanaf maart 1921 in Voerendaal en vanaf mei 1923 in Treebeek op de Spoorstraat, destijds gemeente Heerlen. Gerrit Jan was nog steeds smid en stond als Nederlands hervormd ingeschreven, maar naast zijn vrouw werden nu ook de kinderen als Israëlitisch vermeld. Het bevolkingsregister is echter niet noodzakelijk betrouwbaar. Bij de volkstelling van 1930 in Geleen blijkt Rebecca als Israëliet geteld te zijn, maar de tweeling niet.

Het gezin ging in november 1923 in Geleen wonen, eerst op Op de Veij 8 en vanaf begin jaren dertig in de Pastoor Vonckenstraat 116. Vader Gerrit Jan was nu baas-machinebankwerker en werd later opzichter op de staatsmijn Maurits. Zoon Eddy woonde van begin 1932 tot oktober 1934 in Amersfoort en keerde toen terug naar Geleen. Eddy werd zelfstandig kapper, later in dienstverband, en Max werd mijnwerker op de Maurits. Beide broers stapten in 1937 in het huwelijksbootje met joodse meisjes: Eddy met Fanny Hilde Katzenstein, geboren op 22 oktober 1913 te Hannover en met haar moeder woonachtig in Essen; Max met Elfrieda (Ellie) Claessens uit Obbicht, aldaar in 1910 geboren.

Eddy Harmsen ging in februari 1936 wonen op Rijksweg Zuid 76 en opende ingaande 1 oktober 1936 in Geleen een nieuwe kapperszaak onder de naam "Salon Eddy. Dames en Heeren Kapsalon."³⁴ Eddy en Fanny Katzenstein trouwden in februari 1937 te Geleen; Leo Claessens en Louis van Dam traden als trouwgetuigen op. Fanny trok bij Eddy in op de Rijksweg Zuid, maar dat ging blijkbaar niet lang goed: al in juli van dat jaar werd Fanny overgeschreven naar Amsterdam. Eddie sloot de kapsalon in september en verbleef in oktober twee weken in Bergen in Noord-Holland. Nadien trok hij weer bij

Rebecca Samuel (fotocollectie Hetty László).

Jozef Mozes Muller de eerste echtgenoot van Rebecca Samuel (fotocollectie Hetty László).

zijn ouders in; hij verhuisde begin 1938 naar Heerlen, vandaar naar Eindhoven en Soest, verbleef begin 1940 weer even bij zijn ouders, toen naar Nijkerk, en eind 1940 weer naar zijn ouders. Inmiddels was Nederland bezet, en in oktober 1939 waren zijn ouders verhuisd naar Agnes Printhagestraat 2. In juni 1941 tenslotte vertrok Eddie naar Alblasterdam. Waarschijnlijk heeft hij in deze periode in diverse plaatsen in kapperszaken gewerkt of werk gezocht. Er werden twee echtscheidingsvonnissen uitgesproken in Maastricht, het eerste op 27 april 1939 en het tweede op 13 maart 1941. Moeder Rebecca Harmsen-Samuel lijkt ergens tussen 1930 en 1937 tot het hervormde geloof te zijn overgegaan, maar de tweeling Max en Eddy Harmsen met hun echtgenotes stonden nu als Israëliet geregistreerd. Tot zijn vertrek naar Heerlen in januari 1938 lijkt Eddy dus ook aan de synagoge te hebben betaald. Voor gemengd gehuwden kon de kerkelijke registratie het verschil uitmaken tussen leven en dood.

Het huis op het adres Agnes Printhagestraat 2, waar het echtpaar Harmsen-Samuel rond 1940 woonde (foto Wil Brassé).

In januari 1941 was namelijk de meldingsplicht gepubliceerd van "personen van geheel of gedeeltelijk joodschen bloede", die gold voor iedereen van wie tenminste één grootouder "naar ras voljoodsch" was. Omdat men destijds nog geen dna-onderzoek kende, en er geen 'etnische registratie' bestond, gold als "voljoodsch" dat die grootouder tot de joodsch-kerkelijke gemeenschap had behoord. Aanmelding moest vóór 21 februari geschieden en bij nalatigheid dreigde een gevangenisstraf van vijf jaar. Begin februari volgde een nadere bepaling, die onderscheid maakte tussen joden en

'bastaardjoden': indien maar twee grootouders "naar ras voljoodsch" waren, als men op 9 mei 1940 of later niet tot de joodsch-kerkelijke gemeente behoord had en op of na die datum niet gehuwd was geweest met een jood, werd men als bastaardjood aangemerkt. Twee weken later wijzigde men, ongetwijfeld na protesten, de term "Bastaard-jood" in "Persoon van gemengden bloede". De registratiecode werd J voor jood, G I voor mensen met twee joodse grootouders en G II voor mensen met één joodse grootouder. In Geleen hadden 67 personen gemeld, zo berichtte de burgemeester in april.

Eddy Harmsen voldeed niet helemaal aan de criteria voor "Bastaardjood", maar probeerde er wanhopig alsnog onder te vallen. Zijn scheidingsprocedure liep al minstens sinds 1939 maar was blijkbaar in maart 1941 pas definitief geworden. Hij werd op 6 april 1941 ingeschreven als lid van de hervormde gemeente te Alblasserdam, hoewel hij toen formeel nog in Geleen woonde. Op 13 juni 1941 werd hij naar Alblasserdam overgeschreven. Van januari tot november 1940 had Eddy in Nijkerk gewoond. Op 6 augustus 1942 schreef zijn advocaat, Mr. Koolen te Amersfoort, aan het Bureau Bevolking te Geleen een brief (zijn tweede, de eerste is niet aanwezig in het gemeentearchief), waarin hij betoogde dat Eddy volgens het Nederlandsch Israëlitische kerkbestuur van Nijkerk op 1 mei 1940 geen lid was van de joodse gemeente aldaar, noch ooit was geweest. Ook het bewijs van aanmelding uit 1941 vermeldde de "Nederlandsch Hervormde" godsdienst; hij was daartoe na zijn mislukte huwelijk en ruim voor mei 1940 overgegaan, aldus de advocaat. Het schrijven was ter informatie aan de gemeente Geleen, want het eigenlijke verzoekschrift voor de "G I"-kwalificatie was gericht aan de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied, die over dergelijke verzoeken besliste.

Blijkbaar slaagde Eddy in zijn streven de "G I"-status te krijgen, want hij hertrouwde op 14 oktober 1942 te Amersfoort met de niet-joodse Hendrika Johanna Snijders en gemengde huwelijken waren immers sinds maart 1942 verboden.

De ex-vrouw van Eddy, Fanny Katzenstein, was minder fortuinlijk. Zij werd in december 1942 vanuit Amsterdam, waar ze bij haar moeder woonde, naar kamp Westerbork gebracht. Daar hertrouwde zij op 15 december 1942 met de 55-jarige Nathan Morell, en werd amper een maand later samen met hem naar Auschwitz gedeporteerd. Morell werd bij aankomst vergast op 13 of 14 januari; Fanny kwam in het kamp terecht en zou uiterlijk in april 1943 zijn overleden. Haar moeder, de destijds 58-jarige weduwe Frieda Katzenstein-Blumenthal werd op 9 april 1943 te Sobibor vergast.

Dat Eddy Harmsen de oorlog overleefd bleek te hebben, was een grote verrassing. Hij stond namelijk sinds 1957 te boek als omgekomen in Auschwitz, doordat de overlijdensdatum en -plaats van Fanny toen abusievelijk ook bij hem werden genoteerd. In mei 2012 is zijn naam alsnog verwijderd van de slachtofferlijsten. Eddy kreeg in 1945 een zoon, Gert, en werkte na de oorlog als controleur bij de KLM. In 1953 scheidde hij en in 1962 trouwde hij voor de derde keer. Eddy Harmsen overleed te Amsterdam op 8 december 1967, 53 jaar oud.

Ook de ouders van Eddy overleefden de oorlog. Rebecca Harmsen-Samuel had in september 1943 een nieuw persoonsbewijs gekregen zonder letter J en tevens vrijstelling van het dragen van de 'jodenster'. Desondanks werd zij eind maart 1944

samen met andere gemengd gehuwden gearresteerd en belandde in kamp Westerbork. De razzia was bedoeld voor eventuele sterilisatie en tewerkstelling van gemengd gehuwden. Na 10 dagen werd Rebecca weer op vrije voeten gesteld. Het echtpaar Harmsen-Samuel bleef na de oorlog tot 1955 in Geleen wonen en verhuisde toen naar Deventer, waar Rebecca werd ingeschreven als lid van de joodse gemeente. Zij overleed op 25 juli 1960 op 74-jarige leeftijd en werd begraven op de joodse begraafplaats in Deventer. Gerrit Jan Harmsen vertrok daarna naar Apeldoorn en eind jaren zestig naar Harderwijk, waar hij in 1972 stierf op 81-jarige leeftijd.

Rebecca had meerdere familieleden verloren in de oorlog; tenminste twee broers en een zus waren in 1943 in Sobibor en Auschwitz vermoord. Haar moeder, de weduwe Neeltje Samuel-Noach was op 9 april 1944 op 82-jarige leeftijd in Auschwitz omgekomen.

Ook Rebecca's eerste kind had het niet overleefd: Maximiliaan Muller was op 10 januari 1911 geboren uit haar eerste huwelijk. Hij groeide op bij een familie in Amersfoort. Zijn vader overleed in 1939 en Max werd ziekenverpleger bij de Koninklijke Marine. Zijn schip, de mijnenlegger Hr. Ms. Prins van Oranje, had juist bij Tarakan een mijnenveld voltooid toen Max aan boord zijn 31ste verjaardag vierde. Japan begon op 11 januari 1942 de invasie in Nederlands-Indië; de mijnenlegger werd in de daaropvolgende nacht ten zuidoosten van het eiland Boenjoe door twee Japanse schepen onder vuur genomen en tot zinken gebracht. Maximiliaan Muller wordt herdacht op de "Erelijst van Gevallenen 1940-1945" en sinds 2007 op een vlootmonument te Surabaya. Van zijn dochter vernamen wij dat halfbroer Eddy Harmsen de oorlog had overleefd en nog een zoon had.

Familie Harmsen-Claessens, Pastoor Vonckenstraat 116 Geleen en Beekstraat 101 (13) Obbicht

Ellie Claessens werd op 24 september 1910 te Obbicht geboren als dochter van Leo Claessens en Sara Hirsch. Ze was een zus van Albert Claessens (zie aldaar). Hun voorouders woonden al in de achttiende eeuw in Beek en vanaf 1861 in Obbicht.

Maximiliaan (Max) Harmsen, geboren te Haarlem op 26 juli 1914, kwam in november 1923 naar Geleen met zijn ouders en tweelingbroer Eddy (zie onder Harmsen-Samuel). Van zijn negende tot zijn tweeëntwintigste groeide Max op in Geleen, eerst op Op de Veij 8 en vanaf begin jaren dertig in de Pastoor Vonckenstraat 116. Na zijn schooltijd werd Max mijnwerker bij de Maurits. Hij leerde zijn latere vrouw Ellie mogelijk kennen via haar broer Albert Claessens, die ook bij de Maurits werkte. Bij het huwelijk in juni 1935 van Ellie's andere broer, Jozef, stonden Max en Ellie al samen op de groepsfoto. Ellie was smoorverliefd op Max en op 23 juli 1937 stapten ze eindelijk in het huwelijksbootje. Max trok toen in bij Ellie en haar vader Leo Claessens op Beekstraat 101 te Obbicht (in 1948 omgenummerd naar nr. 13). Ellie's moeder Sara Hirsch was al in 1925 overleden, en haar broer Jozef was enkele maanden na zijn huwelijk met zijn vrouw Cilly

Leo Claessens.

Hirsch (verwant aan zijn moeder) in Sittard gaan wonen. Daar werkte Jozef eerst als etaleur en later als winkelbediende bij Wolf & Hertzdahl, die hem een personeelswoning aanboden. Ellie's oudste broer Albert Claessens (zie aldaar) trouwde in april 1938 en verhuisde toen van Obbicht naar Geleen.

Albert Claessens.

Alfred Claessens.

Bertha Claessens.

Max was tenminste vanaf zijn huwelijk lid van de joodse gemeente in Sittard, maar Ellie zei later dat ze niet echt belijdend waren. Max Harmsen werd op 25 september 1942 ontslagen als houwer bij de staatsmijn Maurits, waarschijnlijk vanwege zijn joodzijn. Het boek "Geleen Bevrijd" noemt hem echter ook in een lijst van gevallen "als militair of verzetsman." Max, Ellie en haar vader Leo doken uiteindelijk onder op 29 januari 1943, nadat burgemeester Schreurs zich had laten ontvallen dat hun huis binnenkort vrij zou komen voor de opvang van getroffenen van het bombardement in Geleen van 5 oktober. Hun meest waardevolle bezittingen werden in de nacht in

Max Harmsen (fotocollectie Marthé Beckers).

veiligheid gebracht bij burens en vrienden. Op 30 januari nam veldwachter Theunissen uit Obbicht de inboedel op en verzegelde het huis met een hangslot. Voor het drietal begon een onderduikperiode van zo'n anderhalf jaar op diverse plaatsen. Ellie werd (via schipper Zwaans in Born) ondergebracht op verschillende binnenschepen waarbij ze de schuilnaam Maria van der Heiden kreeg. In Sas van Gent deed ze zich als schippersvrouw voor. Leo en Max hadden via Eddy Harmsen een onderduikadres in Amersfoort gekregen. Het echtpaar Sef en

Ellie Claessens was een knappe vrouw.

Cees Zwaans.

Tilla Derhaag-Coenen uit Obbicht hielp hen aan levensmiddelen.

Ellie werd later ook in Amersfoort ondergebracht, nadat het schip waarop ze zich schuilhield door de Duitsers was gevorderd. Ze mocht vanwege de veiligheid geen contact hebben met haar vader. Desondanks werden alle drie de onderduikers verraden. Max werd op 25 augustus 1944 weggevoerd naar Auschwitz. Toen dit ontruimd werd omdat de Russen naderden in januari 1945, moest hij op 'dodenmars' naar concentratiekamp Mauthausen in Oostenrijk. Daar stierf hij op 4 mei 1945, één dag voor de bevrijding door de Amerikanen. Er bevindt zich een grafsteen van hem op het Nederlands Ereveld Salzburg.

Leo belandde in kamp Amersfoort, en overleefde daar ondanks mishandeling door de beruchte kampbeul Kotälla.

Enkele weken voor de bevrijding werd het kamp aan het Nederlandse Rode Kruis overgedragen en op 5 mei 1945 mochten de honderden overgebleven gevangenen het kamp verlaten. Sterk vermagerd kwam Leo terug in Obbicht.

Ellie was op zondag 3 september op transport gezet met de laatste trein uit Westerbork naar Auschwitz-Birkenau, dezelfde trein waarin ook Anne Frank en haar familie zaten. Ellie vertelde hierover: "Het was een hel! De Duitsers hadden haast en wij werden met zeventig personen in één wagon tegen elkaar geklemd". Auschwitz-Birkenau was een chaotische tijd vol wrede behandeling en onmenselijkheid. Ze bleef er bijna twee maanden, zonder te weten dat Max ook in Auschwitz zat. Eind oktober 1944 werd Ellie overgebracht naar Kratzau (Chrastava in Tsjechië bij de Poolse grens), een nieuw werkkamp met enkele honderden joodse vrouwen dat als subkamp van Gross-Rosen werd opgezet. Ze verbleef in een oude textiel-fabriek in Weisskirchen en moest dagelijks samen met haar lotgenoten te voet naar Kratzau om daar dwangarbeid te verrichten in een fabriek voor vliegtuigonderdelen of munitie. Ook hier waren nauwelijks eten, kleding of andere voorzieningen en bezweken velen onder de barre omstandigheden, al waren de gaskamers ver weg. De beruchte

Grafsteen van Max Harmsen op het Nederlands Ereveld te Salzburg.

kamparts van Auschwitz Joseph Mengele was in de laatste maanden van de oorlog ook uitgeweken naar Gross-Rosen om daar en in subkampen als Kratzau zijn onmenselijke experimenten voort te zetten.

Rond 8 mei 1945 werd Kratzau bevrijd toen de bewakers op de vlucht sloegen voor het Sovjetleger. Nadat ze weer enigszins op krachten was gekomen (ze woog nog maar 37 kilo), kon Ellie met een goederentrein naar Maastricht reizen, waar haar zwager Eddy haar ophaalde; ze werd in juni 1945 in Obbicht met haar vader herenigd.

Het dorp wilde de terugkeer van het tweetal groots vieren, maar er was weinig te vieren. Tevergeefs werd gehoopt en gewacht op de terugkeer van de overige familieleden.

Naast Ellie en Leo Claessens waren alleen Rosetta, de jongste zus van Leo, en Alfred, de zoon van zijn broer Nathan terug-

gekeerd. Zij hadden beide in Geleen ondergedoken gezeten bij de familie Crijns aan de Rijksweg Noord. Alfreds vader was in 1943 in Vught omgekomen en zijn zus Bertha was in Sobibor vermoord. Ook drie dochters en twee kleinkinderen van Leo's oudere zussen uit Maastricht waren vermoord. In totaal waren 32 familieleden vermoord.

Rosetta Claessens had voordien in Maastricht gewoond, maar vestigde zich na de oorlog weer in Obbicht, waar ze in 1954 overleed op 80-jarige leeftijd. Alfred Claessens, die met een katholieke vrouw gehuwd was en in Sittard een stoffen- en kledingzaak had, keerde terug naar zijn echtgenote en overleed in 1964 te Sittard, 66 jaar oud. Alfred, evenals zijn broer en zus kinderloos, adopteerde samen met zijn vrouw na de oorlog een joods weeskind uit Heerlen.

Ellie's vader Leo Claessens overleed op 13 mei 1947 te Sittard en werd begraven op de Jodenberg in Grevenbicht, waar ook zijn twee echtgenotes lagen. Op zijn grafsteen staat, naast zijn eigen personalia en die van zijn vrouw Sara Hirsch: 'en ter nagedachtenis van Albert en Jozef Claessens', die géén eigen

Ellie Topel-Claessens en Harrie op den Kamp bij het oorlogsmonument voor de joodse slachtoffers uit Obbicht, 4 mei 1995.

Grafsteen van Leo Claessens op de Jodenberg te Grevenbicht (foto Jac Lemmens).

grafsteen hebben door hun vergassing en verbranding in de crematoria van Auschwitz-Birkenau.

Ellie woonde nog tot 1959 in Obbicht en ging toen als huishoudster werken bij Szaja (Simon) Topel in Den Bosch, een handelsreiziger van Poolse oorsprong en eveneens kampoverlevende.

Simons eerste vrouw was in 1959 overleden en had hem achtergelaten met een pleegdochter. Ellie en Simon trouwden uiteindelijk in februari 1961.

Simon stierf op 30 december 1975 op 79-jarige leeftijd in 's-Hertogenbosch en werd begraven op de joodse begraafplaats te Vught. Ellie bleef in Den Bosch wonen, maar zij onderhield nog goede contacten met vrienden in haar geboorteplaats. Ze onthulde in 1995 een monument in Obbicht ter nagedachtenis aan haar vermoorde familie.

Voor deze onthulling schreef de bekende Obbichtse troubadour Herman Veugelers het onderstaande lied, dat alle aanwezigen raakte in hun ziel:

”GEDENKE”

't Is nooit te laat ôm noa te dênke
Euver de gesjiedenis
Euver leefde, haat en waanzin
Of ein kans die is gemis

't Is nooit te laat ôm toe te gaeve
Wie sjlech dat ich de feite koos
Dat ich wakker leep te sjloape
Wie de noaber vluchte moos

't Is nooit te laat veur rouw en troane
Bie 't hêüre van 't leid
Dat ich zjwiegend leet gebeure
Oet angst of ônversjillingheid

't Is nooit te laat ôm te beseffe
Dat me nooit aan ônrech wënt
En wat gistere koos passere
Mörge weer gebeure kent.

*Jozef en Cilly Claessens
(zie bladzijde 31).*

De laatste jaren van haar leven bracht Ellie door in het Sinai-centrum te Amsterdam, waar zij op 3 maart 2008 overleed op 97-jarige leeftijd. Ze werd begraven naast haar tweede man Simon Topel.³⁵⁾

Familie Heimberg-Klestadt, Annastraat 32 en Julianastraat (Mariastraat) 5 Geleen

Willi Heimberg werd geboren in 1890 te Madfeld (Kreis Brilon) in Duitsland; hij was koopman van beroep. Hij stamde uit een groot gezin. Vader Heinemann (1857-1931) was herbergier en huwde driemaal. Willi was de tweede van zeven kinderen uit zijn

eerste huwelijk met Thelina (Lina) Frankenberg (1862-1901). Hieruit stamde ook zijn broer Siegfried, die de Holocaust overleefde en nadien verschillende functies binnen de joodse gemeenschap in Duitsland bekleedde. Na het overlijden van Lina hertrouwde Heinemann met haar zuster Rebecca, die in 1902 overleed en daarna met Mathilde Steinmann, met wie hij nog vijf kinderen kreeg. In 1912 brandde de herberg af, waarna de familie naar Dinslaken verhuisde.

Pand Julianastraat 5 waar Willi Heimberg als kostganger woonde (foto Wil Brassé).

Willi trouwde op 15 maart 1922 in Hagen (D) met Berta Klestadt, geboren in 1891 te Büren-Minden, dochter van Sally Klestadt en Anna Hirsch (1847-1939).

Over het echtpaar zelf is weinig bekend. Ze woonden in Hamm en vluchtten eind 1937 naar Geleen, waar ze op 29 december 1937 werden ingeschreven op het adres Annastraat 32. Op 10 januari 1939 verhuisden ze naar Julianastraat 5, waar Willi als kostganger ingeschreven stond. Berta werd op 25 mei van dat jaar uitgeschreven naar het Centraal Israëlitisch Krankzinnigengesticht "Het Apeldoornse Bosch", een psychiatrische inrichting.³⁶ Hier zaten mensen met allerlei psychiatrische problemen; wat Berta mankeerde is niet bekend.

Op last van de Duitsers werd de naam Julianastraat in april 1942 gewijzigd in Mariastraat, evenals andere straatnamen die naar de Nederlandse koninklijke familie waren genoemd. Meteen na de bevrijding in september 1944 werd dit weer teruggedraaid.

Op 20 januari 1943 verscheen de joodse Ordedienst van Kamp Westerbork op "Het Apeldoornsche Bosch" om de deportatie te begeleiden, maar ze waren een dag te vroeg: de goederentrein op het station was nog niet gereed gemaakt. De helft van het personeel en tientallen patiënten vluchtten die nacht en doken onder, de overige verpleegkundigen bleven bij de patiënten. In de nacht van 21 op 22 januari werden alle (tussen de 870 en 1250) patiënten en ruim vijftig personeelsleden door de Waffen-SS en de Ordnungspolizei in vrachtwagens naar de gereedstaande goederentrein gebracht. Deze vertrok 's ochtends om 7 uur en reed rechtstreeks naar Auschwitz, waar de patiënten bij aankomst op 24 januari direct zijn vergast; 52 verpleegkundigen gingen het kamp in.

Berta Heimberg-Klestadt overleed op 24 januari 1943 in Auschwitz. Ook een broer en zus van haar en haar partners kwamen in de oorlog om. Van Willi's familie kwamen om een broer en een zus, een halfbroer en twee halfzussen en zijn stiefmoeder. Zes (half)broers en -zusters overleefden de oorlog, waarvan vijf door tijdig het land te ontvluchten, terwijl broer Siegfried Theresienstadt overleefde. Willi Heimberg overleefde de oorlog door onder te duiken. Hij werd na de bevrijding niet meer ingeschreven in

Geleen, maar emigreerde naar Amerika en hertrouwde. Zijn tweede vrouw Doris stierf daar in 1987; Willi was al geruime tijd eerder overleden.³⁷⁾

Guido van der Hoeden, Rijksweg Zuid 184-a Geleen

Guido van der Hoeden kwam voor op de lijst met 'personen van Joodschen bloede' van september 1941. Hij was geboren in 1922 te Lonneker-Enschede als zoon van Wolf van der Hoeden uit Amsterdam en Klaske de Haan uit Groningen. Vader was van joodse afkomst, moeder niet. Zij waren lid van de Nederlandse Vegetariërsbond en hingen wellicht een humanistische levensvisie aan. Guido werd als zonder kerkelijke gezindte ingeschreven te Geleen, wat in die tijd nog relatief zeldzaam was.

Van Guido is zeer weinig bekend. Via Amsterdam en Kampen kwam hij als kostganger op 13 augustus 1941 in Geleen wonen op het adres Rijksweg Zuid 184-a. Hij werd een jaar later, op 1 september 1942 uitgeschreven naar Amsterdam. We vonden via internet zijn overlijden op 21 december 2008 in Tiel, op 86-jarige leeftijd, als weduwnaar van Alida (Uk) van Drenth; hij is gecremeerd te Beuningen.

Familie Kaczmarek-Goubits, Bankastraat 5 Geleen

Op de lijsten met 'personen van Joodschen bloede' van 1941 kwamen voor Rachel Goubits en haar zoon Johan Maurits Kaczmarek.

Rachel was geboren in 1886 te Amsterdam als dochter van het joodse echtpaar Moses Goubitz en Duifje Blitz. Zij trouwde op 24 juli 1918 in Den Haag met de rooms-katholieke Pool Stanislaus Kaczmarek, geboren in 1893 te Konary (tot 1945 Duits). Te Amsterdam werd in 1919 hun zoon Johan Maurits geboren. Nadien woonden ze enkele jaren in Oberhausen, waar in 1920 dochter Dora en in 1923 zoon Alfred werd geboren.

Volgens alle bevolkingsadministraties hield Rachel het Israëlitische geloof aan en haar man het katholieke, terwijl hun kinderen met kerkelijke gezindte 'geen' stonden ingeschreven. In de praktijk was het echtpaar overtuigd atheïstisch, zo liet een familielid ons weten.

In 1924 ging het gezin met de drie kinderen in Sittard wonen, waar Stanislaus emplooi vond als mijnwerker. Ze woonden eerst op de Akkerstraat 27, later Limbrichterweg 53 en op diverse andere adressen. Rachel en haar kinderen werden voorjaar 1937 uitgeschreven naar Amsterdam, terwijl Stanislaus in Sittard bleef. In 1938 kreeg hij de Nederlandse nationaliteit.

In augustus 1939 kwam Rachel terug naar Sittard. Ze had een kruidenierswinkeltje in Overhoven en later aan de Steenweg. De drie kinderen trokken in augustus 1940 weer bij hun ouders in, en verhuisden op 9 januari 1941 met hen samen naar de Bankastraat 5 in Geleen.

In april 1941 gingen Dora en Alfred weer naar Amsterdam. Alfred was leerling goudsmid en keerde niet meer terug. Dora kwam in mei 1942 terug bij haar ouders en trouwde in november van dat jaar te Geleen met G.W. Hermans. Het echtpaar kreeg in 1945 een zoon en scheidde in 1946. In 1948 vertrok Dora naar Amsterdam.

Rachel en haar kinderen zijn niet gedeporteerd, maar voor haar golden wel de restricties die de joden in die tijd waren opgelegd, en ze moest anderhalf jaar lang met een Jodenster rondlopen. In september 1943 werd ze hiervan vrijgesteld. In de vroege

zomer van 1944 werden nog maatregelen tegen gemengd gehuwden uitgevoerd. Vanwege van haar leeftijd ontkwam Rachel toen aan sterilisatie en werkkampen.

Op 1 november 1947 verhuisden ze van de Bankastraat naar Lindenlaan 49, en op 19 juni 1952 vertrok het echtpaar naar Amsterdam. Stanislaus overleed daar op 6 juli 1957 en Rachel op 20 maart 1968, respectievelijk 63 en 81 jaar oud.

Zoon Johan Maurits had het laatste halfjaar voor de bevrijding in 1944 in Heerlen doorgebracht en woonde in 1946 en 1947 tijdelijk in Amsterdam en Luik. In januari 1948 verliet hij definitief het ouderlijk huis in Geleen en verhuisde naar Amsterdam, om zich in 1956 in Weesp te vestigen. Johan Maurits was van beroep elektricien. Hij trouwde in 1952 met Marianne Goubitz uit Amsterdam en overleed op 13 augustus 1973 te Weesp. Zij hadden twee kinderen.³⁸⁾

Familie Kaufmann-Zilversmit, Rijksweg Zuid 30 Geleen Ida Lebenstein, Rijksweg Zuid 30 Geleen

Richard Kaufmann werd in 1886 geboren te Moers (D). Hij huwde op 12 augustus 1923 te Gronau met Adele Zilversmit, aldaar geboren in 1890. Adele, wier vader uit Losser in Overijssel stamde, was de enige dochter in een gezin met vijf kinderen. Ze had na de dood van haar moeder in 1918 de levensmiddelenzaak te Gronau overgenomen. Hier werden ook hun twee dochters geboren, in 1924 Henriette Regina en in 1928 Margard. De oudste dochter Henny was licht gehandicapt doordat zij als baby hersenvliesontsteking had gehad.

Het gezin ontvluchtte Duitsland en werd op 24 maart 1937 ingeschreven te Geleen op Rijksweg Zuid 30. Richard had op dat adres per 1 maart 1937 een winkel overgenomen in comestibles, vleeswaren, koloniale waren, wijn en likeur e.d..

Richard Kaufmann, pasfoto op persoonsbewijs uit 1941 (foto Nederlands Rode Kruis).

Adele Kaufmann-Zilversmit, pasfoto op persoonsbewijs uit 1941 (foto Nederlands Rode Kruis).

Met hen mee kwam Ida Lebenstein (zie aldaar), geboren in 1888. Mogelijk hielp zij in de winkel en/of zorgde ze voor de kinderen. Ida zal familie zijn geweest van Adele's schoonzuster in Maastricht, Therese Zilversmit-Lebenstein en wellicht ook van Elfriede Goldsteen-Lebenstein, die beiden evenals zichzelf te Ochtrup waren geboren. Richard Kaufmann werd in 1941 gearresteerd wegens een overtreding en naar een Nederlands werkkamp gestuurd. Hij kwam van daaruit op 6 oktober 1942 in Westerbork terecht.

Adele en Marga hadden het aanbod gekregen ergens onder te duiken, maar durfden dit niet aan uit angst dat hun man en vader als strafgeval naar het Oosten zou worden gedeporteerd.

Ze zaten bij de laatste groep joden die op 8 april 1943 werden opgepakt en via Vught op 9 april naar Westerbork werden overgebracht. Daar werden ze herenigd met Richard.

Dochter Henny, die toen in het Sint Josephziekenhuis te Heerlen verbleef, werd door de nazi's vergeten en is de rest van de oorlog daar verborgen gehouden.

Ida Lebenstein lijkt begin april wel nog te hebben geprobeerd om onder te duiken, maar belandde al snel ook in Vught en Westerbork, vanwaar ze in mei 1943 werd gedeporteerd naar Sobibor en daar vergast.

Richard, Adele en dochter Margard Kaufmann werden op 31 augustus samen op transport gezet naar Auschwitz, waar ze op 2 september 1943 's avonds aankwamen en meteen naar de gaskamers werden geleid. Het Rode Kruis stelde in 1951 als overlijdensdatum van alle drie vast 3 september 1943. Ze waren respectievelijk 57, 52 en 14 jaar oud.

De winkel van Richard en Adele ging op 14 september 1943 in liquidatie. Vereffenaar was Omnia Treuhand Gesellschaft mbH. De zaak werd op 23 maart 1944 opgeheven.³⁹⁾

Alleen Henriette Regina Kaufmann overleefde de oorlog, dankzij de moed en zorg van het personeel in het Sint-Josephziekenhuis.⁴⁰⁾

Ook Adele's oudere broer en diens vrouw waren in Auschwitz vermoord. Haar drie jongere broers hadden overleefd, van wie eentje naar Canada was ontkomen. Haar broer Max was met zijn vrouw en twee kinderen naar Maastricht gevlucht en tijdens de oorlog ondergedoken in Luik; zijn dochter Helga werd gepakt maar overleefde. Zij publiceerde in 2006 haar memoires over Auschwitz-Birkenau onder de titel: "Door het oog van de naald: Maastricht - Luik - Mechelen - Auschwitz".

Aline Pennewaard onderzocht jarenlang het lot van vermoorde kinderen in de Holocaust voor het boek *In Memoriam* en de bijbehorende expositie in 2012. Via haar ontvingen we een deel van bovenstaande informatie over Marga en haar familie.⁴¹⁾

We troffen de naam Henny Kaufmann later aan in een memorie van toelichting bij haar naturalisatieverzoek in 1960/1961:

"Henriette Regina Kaufmann wordt genoemd in artikel 1, onder 4. Zij is in 1924 in Gronau (Duitsland) als Duitse geboren. In verband met de politieke ontwikkeling in haar geboorteland kwam zij met haar ouders in 1937 naar ons land, waar zij sindsdien ononderbroken heeft gewoond. Op grond van het bepaalde in de 11e Verordnung zum

Reichsbürgergesetz van 25 november 1941 heeft zij haar nationaliteit verloren. Aangezien de voorgedragene sinds haar geboorte geestelijk is gestoord heeft een oom van moederszijde - in zijn hoedanigheid van curator - het verzoek om naturalisatie gedaan ten behoeve van zijn nicht. Het komt de ondergetekende voor dat er voldoende termen aanwezig zijn om aan deze staatloze, die sinds haar twaalfde jaar in Nederland verblijft, het Nederlanderschap te verlenen. Zij is werkzaam als hulp in de huishouding en heeft inkomen uit vermogen.”⁴²⁾

Henny werd op 9 oktober 1944 ingeschreven in Neerbeek op Fattenbergstraat 15, waar de familie Th. Peters haar opnam; ze vertrok op 31 maart 1947 naar de Haaksbergerstraat 50 in Enschede. In 1962 woonde ze in Haarlem (wellicht bij haar oom en tante) en in 1970 in Garderen. Vanaf 1975 woonde ze in Vught. In 1995 werd ze ingeschreven in 's-Hertogenbosch, en op 7 februari 2000 wederom in Vught, waar ze overleed op 18 december 2000 op 76-jarige leeftijd. Ze bleef ongehuwd.

Ida Lebenstein werd in 1888 geboren te Ochtrup. Over haar is verder niets bekend, maar zij zal verwant zijn geweest aan de Lebensteins uit Ochtrup die in Sittard en Maastricht woonden. Ida kwam op 24 maart 1937 samen met het gezin Kaufmann-Zilversmit naar Geleen en woonde bij hen aan de Rijksweg Zuid 30. Een beroep wordt niet vermeld, maar het lijkt voor de hand te liggen dat zij in de winkel meehielp en/of mee voor de kinderen zorgde. Ida kan een zus zijn geweest van Adele's schoonzuster in Maastricht, Therese Zilversmit-Lebenstein.

Ida werd op 16 april 1943 gedeporteerd naar Vught, en vervolgens op 24 mei naar Westerbork. Van daaruit werd ze op 25 mei op transport gesteld naar Sobibor, waar zij bij aankomst werd vergast op 28 mei 1943. Ze was 55 jaar.⁴³⁾

Ida Lebenstein met (naar alle waarschijnlijkheid) de kleine Henny Kaufmann, eind jaren twintig (fotocollectie Gershon Goldsteen).

Broers Kellerman, A 215, Geleen (1920-1921)

De koopman Louis Kellerman, geboren Amsterdam 1885, was in 1920 waarschijnlijk de eerste jood die zich in Geleen vestigde. Hij had in Düsseldorf gewoond en daarna van eind juli tot oktober 1920 in Sittard bij Backus. Op 4 oktober 1920 werd hij in Geleen ingeschreven als winkelier op het adres A 215. Hoewel onder kerkgenootschap "Isr." vermeld staat, werden er bij de volkstelling van eind 1920 geen Israëlieten geteld. Had hij toen aangegeven niet gelovig te zijn?

Zijn oudere broer Bernard Kellerman, geboren Amsterdam 1877, werd begin 1921 op hetzelfde adres ingeschreven, maar vertrok al weer op 21 maart 1921 naar Düsseldorf. Op 20 juni 1921 werd Louis uitgeschreven naar Hoensbroek. We troffen hem weer aan op 20 juni 1933, toen hij werd opgenomen in "Het Apeldoornsche Bosch", de joodse psychiatrische instelling bij Apeldoorn. Hier woonde hij nog steeds tijdens de bezetting. De bewoners van "Het Apeldoornsche Bosch" werden in de nacht van 21

op 22 januari 1943 rechtstreeks met een goederentrein vanuit Apeldoorn gedeporteerd naar Auschwitz en daar bij aankomst vermoord in de gaskamers. Louis kwam om op 24 januari 1943 op 57-jarige leeftijd.

Zijn broer Bernard woonde destijds in Tilburg op Voetbalweg 1, als voormalig schilder/behanger. Hij dook in november 1942 onder in Tilburg, maar werd opgepakt op 12 december en op 9 april 1943 in Sobibor vergast, 65 jaar oud.

Een derde broer was de huisschilder Emanuel Kellerman, geboren te Amsterdam in 1892, eveneens te Tilburg woonachtig op het adres Ververstraat 7. Hij meldde zich niet voor 'tewerkstelling' op 28 augustus 1942 en dook onder. Emanuel werd alsnog op 12 maart 1943 aangehouden en stierf eveneens op 9 april 1943 te Sobibor in de leeftijd van 51 jaar.

De drie broers waren ongehuwd. Over het lot van verdere familieleden is weinig bekend. Hun ouders waren waarschijnlijk al voor de oorlog overleden. Een zus Anna Kellerman was in 1882 te Amsterdam geboren. Een neef Hironymus Koster, die gehuwd was geweest met een Venlose, werd in 1942 in Auschwitz vermoord.⁴⁴⁾ Voor nadere informatie over "Het Apeldoornsche Bosch" zie bij het echtpaar Heimberg.

Familie Khan-Meijer, Keerstraat 14 Geleen (1925)

In 1925 woonde het uit Drenthe afkomstige mijnwerkersgezin Khan (Kahn) kortstondig in Geleen. Barend Khan was in 1885 te Hoogeveen geboren en MARRIGJE MEIJER in 1901 in Geldermalsen. MARRIGJE woonde vanaf januari 1921 in de Dorpsstraat te Ophoven-Sittard, waar toen ook het gezin van haar zus Betje woonde die met mijnwerker Levie van Emrik getrouwd was. Barend kwam in juni van dat jaar ook in de Dorpsstraat wonen en werkte eveneens als mijnwerker. Hij en MARRIGJE trouwden in november 1921.

Ze vertrokken in januari 1922 van Sittard naar Brunssum en keerden in maart 1923 terug in Ophoven. Twee kinderen werden geboren: Levie in 1922 te Brunssum en Henriette in 1924 te Sittard.

In 1925 woonden ze een half jaar in Heerlen, en van daaruit kwamen ze in juli 1925 naar het adres Keerstraat 14 in Geleen. Ze bleven hier maar zes weken wonen en vertrokken medio september 1925 naar Amsterdam, waar Barend als koopman werkzaam werd.

Tijdens de bezetting woonde het gezin nog in Amsterdam, waar zoon Levie als suikerwerker en dochter Henriette als verkoopster werkten. Henriette en haar ouders werden gedeporteerd en bij aankomst op 4 november 1942 in Auschwitz vermoord. Zoon Levie werd in Westerbork geïnterneerd en later naar Auschwitz gedeporteerd, waar hij op 25 februari 1943 aankwam. Op 30 juli van dat jaar werd hij naar het concentratiekamp Natzweiler-Struthof overgebracht samen met 85 andere gevangenen voor "antropologisch onderzoek". Daar werd hij op 17 of 19 augustus 1943 vergast, met de bedoeling de skeletten in een anatomisch museum in Straatsburg te gebruiken. Dat museum is er nooit gekomen.⁴⁵⁾

Echtpaar Levy-Goldschmidt, Rijksweg-Zuid 92, Geleen

Hans Erich Levy werd geboren te Düsseldorf op 22 maart 1911. Op 1 mei 1937 vestigde hij zich aan Rijksweg 7 (tot 29 juli 1938 nummer 40) met een winkel en

handel in manufacturen. Hij was getrouwd met Irene Goldschmidt, geboren te Rheda op 15 februari 1907.

De handelsnaam was: H. Levy. Op 13 oktober 1938 werd hij stateeloos. Met ingang van 1 november 1942 werd de winkel opgeheven. De akte daarvan is door Levy zelf onderkend.

Hans Erich Levy werd opgepakt en overleed op 31 maart 1944. Echtgenote Irene Levy-Goldschmidt liet het leven in Auschwitz op 30 november 1942.⁴⁶⁾

Sophie Lichtenstein, Bloemenmarkt Geleen

In het boek van de inmiddels overleden Maastrichtse Helga Herzberg-Zilversmit "Door het oog van de naald" over haar verblijf in Auschwitz komt regelmatig de verwijzing naar haar oudere hartsvriendin 'Sophie uit Geleen' terug. Na een lange speurtocht is achterhaald wie deze 'Sophie uit Geleen' is, want op de deportatielijst komt slechts één Sophie voor, Baum-Salmagne, die vermoord is in Bergen-Belsen. De dochter van Helga Herzberg, Nicole, vond uiteindelijk de achternaam van Sophie in het adressenboekje van haar moeder en die luidde Temper. Op basis hiervan kon aan de slag worden gegaan op internet, via het NIOD en het Gemeentearchief Amsterdam. Sophie Temper was geboren in 1906 te Jülich als Sophie Lichtenstein. Zij trouwde in 1935 met Max Baum uit Linnich. In april 1938 week Max uit naar Doenrade op het adres C 112 (Kerkstraat 74), en een maand later kwam Sophie na.

In 1942 worden ze in Doenrade opgepakt en in 1943 gedeporteerd vanuit Westerbork naar Auschwitz. Max overlijdt in het ziekenhuis en Sophie wordt blootgesteld aan

Het woon- en winkelpand van Levy aan de Rijksweg Zuid 92 (foto Wil Brassé).

Helga Herzberg-Zilversmit.

Sophie Lichtenstein op jongere en oudere leeftijd.

medische experimenten. Zij overleeft, samen met Helga Herzberg, en gaat in 1945 wonen bij de weduwe van een andere Max Baum, de achterneef van haar man op de Bloemenmarkt in Geleen. Max Baum uit Linnich wordt geëerd door vermelding van zijn naam op een monument te Linnich.

In 1946 gaat 'Sophie uit Geleen' naar Amsterdam, alwaar ze in 1949 trouwt met de joodse Pool Hiller Temper, een leerbewerker uit Warschau en net als Sophie overlevende van Auschwitz. Het huwelijk bleef kinderloos vanwege de experimenten die Sophie in Auschwitz had moeten ondergaan. Hiller overlijdt al in 1952 en Sophie uiteindelijk in 1987. Beiden liggen begraven op de joodse begraafplaats Muiderberg.⁴⁷⁾

Tot haar overlijden onderhoudt Helga Herzberg goede contacten met haar hartsvriendin uit Auschwitz, die haar meermalen ervan had weerhouden zelfmoord te plegen: "Ik heb regelmatig bij het prikkeldraad gestaan toen ik het niet meer zag zitten.

'Nee, doe dat niet', zei Sophie dan. Deze vrouw, ongeveer tweemaal zo oud als ik, had mijn moeder kunnen zijn. 'Sophie kom terug', zei ik op mijn beurt als zij naar de prikkeldraad liep. Zo pepten we elkaar op." Sophie Lichtenstein is de tweede Auschwitz-overlevende uit onze gemeente en het zou mooi zijn als een straatnaam in Geleen naar haar vernoemd zou worden.⁴⁸⁾

Sophie Lichtenstein en Hiller Temper op hun trouwdag in 1949.

Luise Löwenfels (zuster Maria Aloysia) Geenstraat 30 Geleen

Luise (ook: Louise) Löwenfels werd op 5 juli 1915 in Trabelsdorf (D) geboren in een joods-orthodox gezin. Haar vader, een goedaardige man, was overleden toen zij tien jaar was. Luise bezocht de rooms-katholieke basisschool in haar dorp; zij voelde zich al jong aangetrokken tot het katholieke geloof. Tegen de wil van haar familie bezocht ze regelmatig missen in de katholieke kerk. Thuis wachtte haar dan slaag van haar moeder en haar oudste broer, en uiteindelijk werd ze door haar familie als afvallige verstoten.

Ze zocht haar toevlucht in verschillende katholieke kloosters, maar vanwege de anti-joodse wetten in de jaren 1930 kon ze nergens blijven en dook ze uiteindelijk onder in een klooster in Mönchengladbach, waar zij op 25 november 1935 gedoopt werd als Maria Aloysia. Ze zou van hieruit naar Engeland gaan, maar koos uiteindelijk toch voor Nederland, waar ze al contact had met de zusters Arme Dienstmaagden van Jezus Christus in Lutterade. Op 3 maart 1936 kwam ze naar Geleen en na een verblijf van enkele maanden in Groesbeek koos ze definitief voor de Arme Dienstmaagden, bij wie ze op 8 december 1937 als postulante intrad. Ze werd hier als kleuterleidster aan-

Luise Löwenfels, zuster Maria Aloysia (foto Tijdschrift Heemkundevereniging Geleen 1985 nr. 3).

gesteld en legde op 12 september 1940 als zuster Aloysia haar eerste geloften af.

De zusters Arme Dienstmaagden van Jezus Christus waren zelf in 1875 uitgeweken naar Geleen vanwege de Kulturkampf in Duitsland. Een tijd lang boden zij onderdak aan religieuzen en studenten die uit Duitsland waren gevlucht. Later legden ze zich toe op de zorg voor de zieken en ouderen en op het onderwijs. Door de toename van het aantal religieuzen kon een groot klooster met pensionaat worden gebouwd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden hier dementerende patiënten uit een psychiatrische inrichting in Gangelt ondergebracht, om te voorkomen dat zij door de nazi's werden gebruikt voor medische experimenten.

Vanwege haar joodse afkomst mocht zuster Aloysia tijdens de bezetting geen les meer geven aan de kleuterschool en werd zij verplicht een jodenster te dragen. Een verzoek om naar Engeland of Amerika te mogen emigreren werd afgewezen. Haar familie was eerder al naar Amerika gevlucht; haar moeder overleed daar in het voorjaar van 1942.

Toen in de zomer van 1942 de deportaties begonnen, verzochten tien Nederlandse kerkgenootschappen de bezetter in een telegram deze te staken, waarop werd toegezegd voor de vóór 1941 tot het christendom bekeerde joden een uitzondering te maken. Voor de katholieke bisschoppen en de meeste andere kerken was dit onvoldoende. Men liet op 26 juli in alle kerken een herderlijk schrijven voorlezen tegen de anti-joodse maatregelen van de Duitsers en tegen de tewerkstelling in Duitsland. Uit wraak lieten de Duitsers op 2 augustus 1942 alle katholiek geworden joden arresteren en wegvoeren.

's Ochtends rond half zeven stond een overvalwagen voor de kloosterdeur in de Geenstraat met twee SS-ers en een plaatselijke politieagent, die zuster Aloysia meenamen ondanks protesten van de overste. De politieagent was zwaar ontdaan door het gebeurde en zei tot medewerking te zijn gedwongen.

Die dag werden 244 katholieke joden weggevoerd, waarvan 27 uit het zuiden, onder meer de bekende kloosterzuster Edith Stein uit Echt. Echtgenoten en familieleden slaagden erin sommigen weer vrij te krijgen uit het kamp.

Na een dag in kamp Amersfoort en drie dagen in Westerbork, werd zuster Aloysia op 7 augustus naar Auschwitz-Birkenau gebracht. Daar werden zij en alle andere nonnen van dit transport vrijwel zeker meteen na aankomst op 9 augustus vergast. Als uiterste sterfdatum wordt officieel 30 september 1942 vermeld.

Zuster Aloysia werd herdacht met een grafsteen op de begraafplaats in de kloostertuin

van de zusters, met een artikel in het heemkundetijdschrift in 1985 en een gedenkboekje door een medekloosterlinge geschreven in 1998. Op initiatief van haar medezusters werd nadien op 28 juni 2006 in de Geenstraat een monument onthuld ter herinnering aan zuster Aloysia, in de vorm van een gedenksteen aan de voet van een al langer bestaand dakkruis-ornament op de plek waar het klooster heeft gestaan.

Twee maanden na de deportatie van zuster Aloysia, op 5 oktober 1942 brandde een groot deel van het kloostercomplex af bij het geallieerde bombardement, maar geen van de bewoners raakte gewond. Rond 1950 werd het klooster herbouwd, maar het moest een halve eeuw later wijken voor nieuwbouw. De zusters Arme Dienstmaagden van Jezus Christus hebben nog steeds een community in Geleen en zetten zich onder meer in voor de opvang van vluchtelingen.

"Hier woonde en werkte Zr. Aloysia Löwenfels arme dienstmaagd van Jezus Christus * 5.7.1915 Trabelsdorf † 9.8.1942 Auschwitz." ; gemaakt door Jos Hermans uit Nuth.⁴⁹⁾

Gedenkteken vervaardigd door Jos Hermans (foto Wil Brassé).

Familie Meerburg-Garson, Mauritspark 35 Geleen

Op de lijsten van 1941 kwamen voor mevrouw Meerburg-Garson en haar vier kinderen op Mauritspark 35. De heer Meerburg (zelf niet op de lijst) was een uit Woensel afkomstige mijnbeambte van hervormde afkomst. Mevrouw Meerburg-Garson was uit Amsterdam afkomstig en was hervormd opgevoed, maar haar vader, een treinconduc-teur uit Winsum, was van joodse afkomst. Het gezin woonde sinds 1938 in Geleen op Mauritspark 35 en daarvoor in de beambtenwijk Kerensheide onder Stein. De oudste zoon Joop was klasgenoot en jeugdvriend van Kurt Moses.

Bij een bomaanval in de nacht van 2 op 3 juni 1940 op het emplacement van de cokesfabriek Maurits werden de woningen Mauritspark 35 en 36, die naast elkaar lagen plus nog een paar aanliggende woningen, zwaar beschadigd door een bom die midden op straat ontplofte en een grote ravage veroorzaakte. Er waren grote gaten in de muren, waardoor je dwars door het huis heen kon kijken. Het gezin kreeg tijdelijk onderdak op de Rijksweg Noord 102.

De heer Meerburg werd in oktober 1941 samen met enkele collega's van de staatsmijn Maurits opgepakt door de Duitsers vanwege het verspreiden van anti-Duitse lectuur. Hij werd veroordeeld tot twaalf jaar gevangenis en gedeporteerd en zijn gezin werd gemaand de beambtenwoning te verlaten. Bij het bombardement van 5 oktober 1942 werd het Mauritspark weer getroffen door een bom, waarna het gezin onderdak kreeg in de Kerensstraat te Beek en in 1944 in de Groenseykerstraat te Geleen.

Na de bevrijding door de Russen kwam de heer Meerburg in 1945 terug uit Garsten

in Oostenrijk en vestigde het gezin zich op het adres Mauritspark 36. Het gezin was verder met rust gelaten door de bezetters. Een oom van mevrouw Meerburg-Garson, Jozef Garson uit Winsum, werd gedeporteerd en kwam in Auschwitz om, 62 jaar oud. Na de bevrijding ontmoetten Joop Meerburg en Kurt Moses elkaar op straat en bleven nadien contact houden, ook na Kurts vertrek naar Amerika.⁵⁰⁾

Familie Meller-Poida, Napoleonsbaan Noord 148 Geleen

Deze familie komt voor op de lijsten van 1941. Op verzoek van de nazaten worden hier geen nadere bijzonderheden vermeld.

Echtpaar Meyer-Kaufmann (veelal genoemd: Winterscheidt), Rijksweg Zuid 86 Geleen

Echtpaar Meyer-Cahn, Graaf Huynlaan 5 Geleen

Echtpaar Kaufmann-Mendel, Rijksweg Zuid 40 Geleen

Daniel Meyer, in 1861 geboren te Remagen am Rhein, trouwde in 1888 te Hönningen met Jeanette Cahn, geboren in 1859 te Leutesdorf. Het stel vestigde zich in Oberwinter en begon een slagerij op Mariengasse 2. Ze kregen daar zes kinderen, waarvan er een jong stierf. De familie verhuisde waarschijnlijk rond 1910 van Oberwinter naar Keulen.

Woonhuis en slagerij Meyer te Oberwinter (D), hoek Mariengasse-Hauptstraße, van een ansichtkaart uit de jaren veertig (fotocollectie Ute Metternich).

De oudste zoon Walter (geboren 1889) trouwde in 1913 met Frieda Harf en kreeg een zontje Erich, maar in september 1914 sneuvelde Walter bij Verdun. Dochter Rosa (geboren 1891) huwde in 1926 met Julius Schild en dochter Mathilde (geboren 1894) in 1931 met Isidor Nathan. Uit dat laatste huwelijk werd een zontje Bruno geboren. De twee jongste zonen Leo (geboren 1895) en Max (geboren 1900) zouden pas in 1939 trouwen. Zij zochten tegen die tijd een veiliger heenkomen met hun geliefden, evenals Walters zoon Erich. Erich Meyer was in 1937 naar Colombia geëmigreerd en trouwde daar een jaar later met zijn verloofde Alice Nathan. Leo was in 1939 nog in Duitsland getrouwd met Helena Hirzmann en vertrok daarna met haar naar Chili. Max was in 1937 naar Geleen uitgeweken en liet later zijn verloofde en zijn ouders overkomen.

Max Meyer werd in Geleen ingeschreven op 23 oktober 1937 op Rijksweg Zuid 86, komende uit Keulen. Hij nam per november 1937 de manufacturenzaak op dat adres over van Johan Winterscheidt. De woning lag boven het winkelpand.

Zijn ouders Daniel en Jeanette Meyer-Cahn kwamen, eveneens uit Keulen op 17 maart 1938 eerst naar Sittard, op het adres Agricolastraat 28, en vestigden zich per 21 juni 1939 in Geleen in de Graaf Huynlaan 5, waar ze de bovenverdieping huurden van de familie Kohlen.

De toekomstige schoonouders van Max Meyer, Jakob Albert Kaufmann (geboren te Boppard in 1879) en Johanna Kaufmann-Mendel (geboren te Meckenheim in 1879),

waren op 2 maart 1938 uit Keulen naar Geleen gekomen. Na een maand bij Max te hebben ingewoond, kregen ze per 6 april 1938 een woning in de Annastraat 32 en verhuisden op 13 september 1938 naar Rijksweg Zuid 40.

Max' verloofde Berta Kaufmann, geboren te Keulen in 1912, werd op 4 juni 1939 bij hem ingeschreven, eveneens komende uit Keulen. Ze trouwden precies een maand later, op 4 juli 1939 te Geleen.

Pand Meyer Rijksweg-Zuid 86 in Geleen anno 2012 (foto Wil Brassé).

Johan Winterscheidt had de manufacturezaak in 1929 opgericht, en omdat de zaak in Geleen bekend stond onder deze naam, werd het echtpaar Meyer-Kaufmann altijd aangeduid als meneer en mevrouw Winterscheidt. Hun eigenlijke naam was bij vrijwel niemand bekend.

Toen in mei 1940 Duitse soldaten in Geleen verschenen, bleek Nederland niet zo'n veilig heenkomen als de familie had gehoopt. Eén voor één werden anti-joodse maatregelen ingevoerd en de stemming werd steeds grimmiger. Op 24 juli 1940 werd Max Meyer vermeld in de politierapporten van Geleen: hij deed toen aangifte van vernieling van een glasruit. Datzelfde gebeurde die nacht bij meer joodse winkeliers, die echter niet allen aangifte deden.

Het jaar 1941 begon nog somberder met het overlijden van de vader van Max en de moeder van Berta: Daniel Meyer te Geleen op 10 maart 1941, 79 jaar oud, en Johanna Kaufmann-Mendel te Sittard op 7 mei 1941, 61 jaar oud. Beiden werden op de joodse begraafplaats aan de Wal in Sittard begraven. Later zou blijken dat hen zo veel leed is bespaard gebleven...

NR. 56	
Voorn. Gest.nm	a Meyer
	b Daniel
Geboren	op 1 November 1861
	gem. Remagen a/Rh
	land Duitsland
Laatste woonplaats in het Groot-Duitsche Rijk of in het Gouvernement-Generaal van het bezette Poolsche gebied: Keulen	
Nation.: Deutsche	
Vroegere nation.: -	
Kerkelijke gezindte: Israëlitisch	
Beroep of werkzaamheid: zonder	
Gehuwd met:	Cahn, Jeanette
	Gesch. Overl. op 10-5-1943
Aantal joodsche grootouders in den zin van art. 2 der Verordening: vier	

De weduwe Jeanette Meyer-Cahn bleef in de Graaf Huynlaan wonen. Zoon Max en zijn echtgenote Berta verbleven zo vaak bij haar dat een buurtgenoot later zei dat hij altijd gedacht had dat ze daar woonden. De weduwe was dan ook al over de tachtig jaar en niet meer in al te beste gezondheid, dit in tegenstelling tot Berta's vader die twintig jaar jonger was.

Het uitsluiten van joden uit de maatschappij kwam pas goed op gang in het najaar van 1941, toen overal (in parken, cafés, zwembaden, bioscopen) bordjes verschenen met "Verboden voor Joden". Ze mochten geen lid meer zijn van niet-joodse verenigingen en niet meer verhuizen of met de trein reizen zonder speciale vergunning. Op 13 november 1941 werd over de manufacturezaak van Max een bewindvoerder aangesteld op grond van de "Verordening tot verwijdering

van Joden uit het bedrijfsleven." Bewindvoerder was C.J. Scholte uit Den Haag. Enkele weken later werd de familie haar Duitse nationaliteit ontnomen op grond van weer een nieuwe nazi-verordening.

Het jaar 1942 begon met de letter "J" op het persoonsbewijs, in mei gevolgd door de gele davidster op de kleding. Op 22 augustus 1942 kregen Max en Berta Meyer, met een twintigtal lotgenoten die jonger waren dan zestig jaar, schriftelijk opdracht zich op 25 augustus te melden op de Markt te Geleen om elders te werk te worden gesteld. De opgekomenen werden met een bus naar een school aan de Prof. Pieter Willemstraat te Maastricht gebracht. Daar vonden de registratie en de administratieve afwikkeling van een en ander plaats. Op 26 augustus werden ze per trein naar het station Hooghalen vervoerd, vanwaar ze te voet verder moesten gaan naar het doorgangskamp Westerbork. Zo'n tweehonderd joden uit Limburg werden al enkele dagen later, op 28 augustus in een passagierstrein op transport gesteld naar concentratiekamp Auschwitz in Polen. Ongeveer een uur voordat de trein dit kamp zou bereiken, werd gestopt bij het werkkamp Kosel. Daar werden alle mannen tussen achttien en vijftig jaar

NR. 54	
Voorn. Gest.nm	a Mendel
	b Johanna
Geboren	op 1 December 1879
	gem. Meckenheim
	land Duitsland
Laatste woonplaats in het Groot-Duitsche Rijk of in het Gouvernement-Generaal van het bezette Poolsche gebied: Keulen	
Nation.: Deutsche	
Vroegere nation.: -	
Kerkelijke gezindte: Israëlitisch	
Beroep of werkzaamheid: zonder	
Gehuwd met:	Kaufman, Albert
	Gesch. Overl. op -
Aantal joodsche grootouders in den zin van art. 2 der Verordening: vier	

van hun vrouwen en kinderen gescheiden. Hun hoop dat ze samen met hun gezinnen in een kamp tewerkgesteld zouden worden, bleek ijdel. De trein reed zonder hen door naar Auschwitz. Zo werden ook Max en Berta Meyer van elkaar gescheiden. Berta Meyer-Kaufmann werd verder gevoerd naar Auschwitz. Daar werd ze kort na aankomst op 30 augustus vergast, dertig jaar oud. Zesendertig vrouwen waren geselecteerd voor dwangarbeid; de rest, waaronder nog tien Geleense joden en honderden anderen, moest gelijk naar de gaskamers.

De mannen werden vanuit het kamp Kosel in allerlei werkkampen geplaatst. Max Meyer werd 42 of 43 jaar oud; zijn overlijdensdatum werd formeel vastgesteld op 30 april 1943, ergens in Midden-Europa.

Nadat hun kinderen in augustus 1942 waren weggevoerd, bleven Jeanette Meyer-Cahn en Albert Kaufmann in Geleen achter. Op 8 april 1943 echter werden de laatste joden uit Limburg, voorzover ze niet waren ondergedoken, afgevoerd naar het kamp Vught. Uit Geleen zouden nog twaalf vrouwen en drie mannen naar Vught zijn gestuurd, maar slechts elf mensen werden die maand in Vught ingeschreven, waaronder Jeanette Meyer-Cahn. De andere vier waren blijkbaar op het laatste moment gevlucht en ondergedoken. Albert Kaufmann was ook (toen of al eerder) ondergedoken. Op 8 mei werden alle ouderen uit kamp Vught naar Westerbork overgebracht. Jeanette Meyer-Cahn, 83 jaar oud, stierf daar door ziekte en uitputting kort na aankomst op 10 mei 1943. Zij werd op 12 mei gecremeerd. De urn met haar as is bijgezet op de joodse begraafplaats in Diemen, veld U, rij 6, graf 6. Haar lotgenoten zijn daags na haar dood op 11 mei naar Sobibor getransporteerd. Daar zijn ze op 14 mei 1943 vergast.

Jakob Albert Kaufmann overleefde. Hij keerde in 1946 terug op zijn oude adres en emigreerde op 2 januari 1948 naar Chili. Hij was toen 67 jaar. Of hij naast Berta nog andere kinderen heeft gehad en hoe het hem verder is vergaan, is onbekend. Van zijn vrouw Johanna is bekend dat zij een zus Rosa Koppel-Mendel had, die samen met haar man Benjamin naar Letland is gedeporteerd en daar vermoord. Een zoon van hen, Eric Koppel, was naar Amerika ontkomen.

Het bedrijf van Max Meyer werd op 10 oktober 1947 ambtshalve opgeheven.⁵¹⁾

De twee zussen van Max, hun echtgenoten en de weduwe van zijn oudste broer waren allen gedeporteerd en vermoord door de nazi's, alsook zoontje Bruno van zijn zus. Van de kinderen van het echtpaar Meyer-Cahn heeft slechts eentje de oorlog overleefd: Max' broer Leo Meyer. Hij en zijn vrouw keerden rond 1970 terug naar Duitsland, waar Leo in het joods bejaardenhuis te Düsseldorf is overleden. Walters zoon Erich Meyer was al in 1950 met zijn vrouw naar Duitsland teruggekeerd, maar niet geheel vrijwillig. Zijn vrouw Alice had een tropische ziekte opgelopen in Colombia en moest in Duitsland behandeld worden. Erich en Alice hadden vier kinderen, de enige achterkleinkinderen van Daniel en Jeanette Meyer-Cahn.⁵²⁾

Familie Albert Moses-Baum, Graaf Huynlaan 13 en Beekhoverstraat 50

Albert Moses was in 1890 geboren te Linnich, waar zijn ouders een warenhuis in het centrum van die plaats hadden. Albert nam de zaak over en breidde deze uit met meubels en een magazijn. Hij trouwde in 1920 te Geilenkirchen met Henriette Baum, een dochter van Samuel Baum (zie aldaar). Zij kregen twee kinderen (in 1922 Lore en

in 1925 Kurt) en woonden op de Rurdorfer Straße 40 bij hun meubelzaak.

Zoon Kurt schreef zijn memoires in 2004, gepubliceerd onder de titel "Home at last".⁵³⁾

Hij verhaalt van een gelukkige jeugd in Linnich. Zijn ouders waren strikt religieus maar goed geïntegreerd. Albert was een veteraan uit de Eerste Wereldoorlog met een ijzeren kruis van verdienste en hoofd van de vrijwillige brandweer in Linnich. Hij hield van tuinieren en muziek en op zondag zong hij liedjes in de huiskamer, begeleid door Lore op de mandoline en Kurt op de accordeon. Henriette was een verzorgde en voorkomende dame, die graag gasten onderhield. Een kindermeid zorgde voor Lore en Kurt.

De kinderen deden graag mee met het versieren van de straat voor katholieke processies en met kerst hielpen ze bij hun vriendjes de boom optuigen en gingen mee naar de nachtmis. Daarnaast werden alle joodse feestdagen in acht genomen en kregen de kinderen godsdienstles van rabbi Gottlieb.

Voor de sabbatmaaltijd nodigde Albert steevast een joodse vluchteling uit die hij nadien wat geld toestak. Er zwierven veel joodse vluchtelingen rond als gevolg van de pogroms in Oost-Europa.

Ook beschrijft Kurt hoe hij als kind de opkomst van het nationaal-socialisme in Duitsland meekreeg en hoe de stemming zich langzaam tegen de joden keerde. Oudere broers van zijn speelkameraadjes werden lid van een nieuwe vereniging, de Hitlerjugend. Hun uniformen, muziekinstrumenten, activiteiten als kamperen en buitensport, trokken de belangstelling en afgunst van kleinere jongens als Kurt en zijn vriendjes, maar als jood was het voor Kurt tot zijn spijt uitgesloten dat hij lid kon worden. Een andere jeugdherinnering betreft de ontzetting van zijn ouders als ze zien hoe stadsgenoten met wie ze altijd goede betrekkingen hadden onderhouden, met de SA door hun straat en langs hun huis marcheren.

Eind 1932 begonnen de intimidaties naar klanten van de meubelzaak van Albert Moses. Mannen met fotocamera's gingen posten bij de winkel en fotografeerden iedereen die naar buiten kwam. Een dag nadat de nazi's aan de macht kwamen, op 1 april 1933, startten ze een grote boycotcampagne tegen joodse winkels. Geüniformeerde nazi's postten bij de winkels en hingen plakkaat op de ruiten met teksten als "Deutsche! Wehrt euch! Kauft nicht bei Juden!" Later werd het voor niet-joden bij wet verboden om bij joodse winkels te kopen.

Over dit laatste schrijft Kurt Moses niet. Volgens zijn boek week het gezin begin 1933 uit naar Sittard. Volgens hun Nederlandse persoonskaarten kwam het gezin op 10 december 1934 uit Linnich naar Geleen, eerst op Graaf Huynlaan 13, nadien

Het echtpaar Albert Moses en Henriette Baum rond 1920 (foto boek Kurt Moses).

Beekhoverstraat 50. Pas op 12 oktober 1939 werd het gezin overgeschreven naar Sittard, op het adres Limbrichterstraat 30.

Op 1 mei 1936 begon Albert Moses in de Raadhuislaan te Geleen de "Limburgsche Meubel Centrale. Groothandel in meubelen en meubelfabriek"; voordien was deze zaak aan de Markt 2 te Sittard gevestigd. Medevennoot was Antoon Maria de Ruyter, geboren te Venlo in 1898. Deze stapte op 5 juli 1939 uit de vennootschap onder firma.

Kurt bracht veel tijd door in zijn vaders' meubelfabriek en leerde van het afvalhout speelgoed te maken.

Hij bezocht de protestants-christelijke lagere school in de Mauritslaan. Jeugdvriend Joop Meerburg herinnert zich nog de eerste schooldag van Kurt. Er zou een nieuw Duits jongetje in de klas komen en meester Bogaards de klas vroeg om vooral aardig te zijn tegen hem. "Dat hebben we gedaan en Kurt burgerde snel in."

Mevrouw Meerburg en haar kinderen komen ook voor op de lijst van joden uit 1941, omdat Joop een joodse grootvader had, maar ze zijn niet vervolgd in de oorlog.

Kurt ging later naar de katholieke middelbare school. Hij ging ook voetballen, en menige vakantie werd aan de Belgische kust doorgebracht. Kurt leerde het meubel-maken van zijn vader, in de verwachting dat hij ooit het bedrijf zou overnemen. Hanni, de herdershond van Kurt en Lore, won in 1938 een tweede prijs bij een club-match van de Geleense Kynologenclub. Het leven was bijna weer normaal, ondanks de dreigende wolken in het oosten.

Albert Moses had zich met behulp van zijn zakelijke contacten goed kunnen voor-

bereiden op de (naar gehoopt tijdelijke) verhuizing naar Nederland. In de opkomende mijnstreek werd zijn Geleense meubelfabriek een succes. Echtgenote Henriette was intussen een vennootschap aangegaan met Julius Gottschalk uit Geilenkirchen, een zwager van haar zus Johanna, in een damesmode-zaak te Sittard. Op 15 september 1934 was daar op het adres Markt 2 "Mode Huis De Dame" geopend.⁵⁴ De zaak werd in 1937 omgezet in een vof. Er waren filialen in Hoensbroek en Eindhoven. Dit laatste filiaal ging in 1938 in eigendom over aan vennoot Julius Gottschalk, die toen trouwde en naar Eindhoven verhuisde.

Het gezin Moses ging in 1939 wonen op het adres Limbrichterstraat 30 te Sittard, waar toen ook het "Mode Huis De Dame" werd gevestigd. Dochter Lore hielp mee in de winkel.

Op 10 mei 1940 werd het gezin wakker van overvliegende Duitse vliegtuigen; er begon voor hen een duistere periode. De bevolking

Kurt Moses op twaalfjarige leeftijd, rond 1937 te Geleen (foto boek Kurt Moses).

werd opgehitst tegen de joden, bij verschillende winkels en ook bij de rabbi werden in juli 1940 ruiten ingegooid en hun bewegingsvrijheid werd geleidelijk steeds verder ingeperkt. Albert moest in augustus 1941 zijn vermogen onderbrengen bij de Lippman-Rosenthal Bank. In september 1941 moesten de kinderen van school en konden alleen nog bij rabbi Blijdenstein lessen volgen. Op 7 november 1941 werd Willem Kaptein, geboren te Amsterdam in 1903 en wonende in de Jan Vethstraat 71 te Arnhem, door de bezettingsoverheid benoemd tot bewindvoerder van de modezaak in de Limbrichterstraat. In mei 1942 werd de jodenster verplicht gesteld. Joden mochten bijna nergens meer komen.

Na de eerste deportaties in augustus 1942, waarbij de nichtjes van Kurt zich nog gedwee meldden om 'in Duitsland te gaan werken', begroef Albert in het bijzijn van zijn zoon een kistje met waardevolle persoonlijke spullen in de achtertuin, terwijl het keukenzilver in bewaring werd gegeven bij de voorman van de meubelfabriek en diens vrouw. Het gezin besloot niet onder te duiken omdat men bij elkaar wilde blijven. Bij de tweede deportatieronde, op 11 november 1942, werd de familie Moses midden in de nacht uit bed gehaald en naar het station van Sittard gebracht. Ze mochten nog net de trouwe herdershond Hanni afgeven bij het hoofd van politie, een vriend van Albert. De trein bracht hen vervolgens naar Westerbork, waar al hun meegebrachte bezittingen 'in bewaring werden genomen'.

De fabriek van Albert Moses in Geleen, de "Limburgsche Meubel Centrale" was juist een maand eerder vernietigd bij het noodlottige geallieerde bombardement op 5 oktober 1942. Een schadevergoeding was door het ministerie van Financiën afgewezen, omdat hij een 'stateloze Duitse immigrant was'.

Op 8 februari 1943 ging de meubelfabriek in liquidatie en op 20 april 1943 werd de zaak opgeheven. Een zekere Nic. Kalf regelde alles namens de Omnia Treuhand GmbH.⁵⁵⁾

Op 20 januari 1944 werd ook de modezaak opgeheven.⁵⁶⁾

Het gezin Moses bleef bijna twee jaar in Westerbork, waar Kurt onder meer als meubelmaker nuttig werd geacht; hij werkte zelfs buiten het kamp bij het aanpassen van een villa in Zeist voor een nazi-officier. Op 4 september 1944 werd het hele gezin op transport gezet naar Theresienstadt waar moeder en dochter achterbleven, terwijl vader en zoon op 29 september gedeporteerd werden naar Auschwitz-Birkenau. Albert Moses werd meteen na aankomst op 1 oktober 1944 vergast. Zoon Kurt overleefde een winter in Auschwitz, mede dankzij de steun van een hecht vriendenclubje dat hij nog van Westerbork kende en van een Poolse die hem eten toespeelde in de fabriek in Gleiwitz waar hij overdag aan het werk was gezet bij het repareren van treinen.

Op 17 januari 1945, tien dagen voordat de Russen het kamp zouden bevrijden, werd Auschwitz grotendeels ontruimd en de gevangenen op de beruchte 'dodenmars' richting Duitsland geleid. Kurt en zijn vrienden liepen mee tot het verlaten kamp Blechhammer, waar ze zich in een barak verscholen en zo ontkwamen aan hun bewakers. Via omzwervingen kwam Kurt in juni terug in Theresienstadt waar hij met zijn moeder en zus werd herenigd. Het incomplete gezin keerde (in 1945 of begin 1946) via Pilsen, Metz en Eindhoven terug naar Limburg, waar ze op de Bloemenmarkt in Geleen terechtkwamen, bij Henriette's zus, broer en schoonzus. Haar stiefmoeder, haar andere broer en de nichtjes Leni en Ilse waren niet teruggekeerd. Trouwe herders-

hond Hanni was na de deportatie van het gezin steeds weer weggelopen naar hun huis, en daar uiteindelijk van verdriet gestorven. De vrouw die hun tafelzilver in bewaring had, ontkende dit eerst en gaf het pas terug toen Kurt dreigde het tegen haar priesterzoon te zeggen.

De familie zag geen toekomst meer in Geleen en in Nederland. Begin 1947 vertrok Kurt naar een oom in Brooklyn, New York. Zijn zus, moeder, tante en oom volgden kort daarna. Moeder Henriette stierf enkele jaren later, maar Kurt en Lore slaagden erin een nieuw leven op te bouwen in de Verenigde Staten. Kurt trouwde, kreeg twee dochters en begon met zijn vrouw een kledingwinkel in Harrisburg. Op latere leeftijd ging hij op aanraden van zijn rabbi op scholen en voor verenigingen over zijn ervaringen vertellen en zette uiteindelijk zijn levensverhaal op schrift. Bij zijn terugkeer naar Sittard in 1992 viel hem op hoe het rustige plaatsje van zijn jeugd een moderne stad was geworden, maar ook dat tot zijn verdriet de oude begraafplaats, en vooral de synagoge, verdwenen waren. Alleen het joodse hoekje op de nieuwe begraafplaats en het oude winkelpand in de Limbrichterstraat kon hij zijn dochters nog laten zien.⁵⁷⁾

Familie Rosenboom-Wolf, Ringovenstraat 6a en Romaniestraat 18 Geleen

Het gezin Rosenboom-Wolf woonde vanaf 1933 te Sittard en van 1936 tot 1938 in Geleen.

Een Abraham Rosenbaum/Rosenboom was begin negentiende eeuw vanuit Duitsland naar Nederland gekomen en had zich als koopman in Zevenaar gevestigd. Zijn kleinzoon, eveneens Abraham geheten, trouwde in 1895 met Josina Wolf uit Lith (bij Oss).

De Ringovenstraat waar de families Goldsteen, Rosenboom en Silberberg hebben gewoond (foto Wil Brassé).

Hieruit werd in 1896 te Zevenaar zoon Jacob Rosenboom geboren. Jacob trouwde in 1918 met zijn nicht Vrouwtje Wolf uit Lith, eveneens geboren in 1896. Te Zevenaar kwamen in 1919 dochter Saartje en in 1920 zoon Herman Abraham ter wereld, vervolgens te Didam in 1922 dochter Josina Rebekka en in 1923 zoon Levie Rosenboom. In 1922 overleed Jacobs moeder, waarna zijn vader hertrouwde.

De Rosenbooms waren traditioneel koopman van beroep, maar Jacob, evenals zijn oom Nathan Rosenboom, ging op zeker moment in Zuid-Limburg in de mijnen werken. Het echtpaar en de vier kinderen woonden in 1929 te Hoensbroek, daarna in Brunssum en vanaf mei 1933 in Sittard. Jacob was toen houwer van beroep. In oktober 1936 verhuisden ze naar Geleen en gingen wonen in de Ringovenstraat 6-a, later Romaniestraat 18. Jacob werkte in Geleen bij de staatsmijn Maurits. Het gezin verhuisde in november 1938 weer naar Vouerweg 5 in Sittard. Dochter Saartje was werkzaam als hulp in de huishouding en woonde van november 1938 tot juli 1940 de meeste tijd in Amsterdam en in 1941-1942 in Arnhem. Ten tijde van de Duitse inval verbleven ook Vrouwtje Rosenboom-Wolf en dochter Josina enkele maanden in Amsterdam. Saartje keerde in maart 1942 terug naar Sittard.

Het gezin is waarschijnlijk in het voorjaar van 1943 ondergedoken, waarbij er met dochter Saartje iets fout liep: zij overleed te Heerlen op 28 oktober 1943, 24 jaar oud. De rest van het gezin doorstond de oorlog. Buiten het verlies van Saartje waren er meer slachtoffers te betreuren in de familie. Vanuit Sittard waren in 1942 Vrouwtjes broer Herman Wolf met zijn vrouw en hun twee zoons gedeporteerd en in Auschwitz vergast

en Jacobs zus Regina Koppel-Rosenboom, een jonge weduwe, was samen met haar dochtertje in Sobibor vermoord. Jacobs vader was in januari 1943 te Zevenaar overleden op 74-jarige leeftijd; Jacobs stiefmoeder lijkt de oorlog te hebben overleefd.

De vijf overlevende gezinsleden keerden na de bevrijding in 1945 terug naar de Vouerweg in Sittard. Niet veel later woonden ze in de Resedastraat 45. Jacob werkte na de oorlog enige tijd bij de mijn Julia in Eygelshoven, maar stopte blijkbaar toen ze in 1948 naar Eindhoven verhuisden. Een jaar later kwamen ze toch weer terug naar Sittard en gingen wonen in de Akkerstraat 16 (later omgenummerd naar 11) in

Sittard. De zonen gingen nu uit huis en trouwden binnen enkele jaren. Herman Abraham werd tekenaar bij het SBB. Hij trouwde in 1952 met Lena Offenbach en vertrok in 1959 met haar naar Amsterdam.

Josina Rebekka was winkeljuffrouw tot haar huwelijk in 1953 met de gescheiden Amsterdamse kleermaker Tobias Lavino. Ze vertrok toen naar Amsterdam. Zij kregen twee kinderen.

Levie Rosenboom werd mijnwerker en trouwde in 1950 met Neeltje Groot. Ze kregen twee kinderen in Sittard en verhuisden in 1957 naar Boxtel.

Nadat Jacob en Vrouwtje in 1958 nog in Sittard hun veertigjarig huwelijksfeest hadden gevierd, volgden ze in november 1959 hun dochter en oudste zoon naar Amsterdam, waar Jacob overleed in 1968 en Vrouwtje in 1980.

Familie Sassen-Wijnbergen, Borneostraat 1 en Bosweg 69 Geleen

Isedor (ook Isidore of Isidoor, roepnaam Ies) Sassen werd geboren in 1910 te Overhoven-Sittard, als zoon van Isaak Sassen uit Sittard en Laura Winter uit Korschenbroich. De familie Sassen stamde uit Hülchrath en diverse ooms en tantes van Isaak waren getrouwd met Claessens uit de Beekse familie, terwijl zijn vader Jacob Sassen met Eva Silberberg getrouwd was. Isaak was een oudere neef van Ies Silberberg en van Esther van Dam-Silberberg (zie aldaar).

Isaak werkte als kleermaker, slager en veekoopman. Hij en Laura trouwden in 1908. Ze hadden vier kinderen: twee dochtertjes die allebei jong stierven (nul en zes jaar) en twee zoons, Isedor en Albert.

Ies hielp zijn ouders uit in hun slagerij aan de Molenweg 10 te Ophoven-Sittard. Hij trouwde op 18 oktober 1935 met Dorothea Julia Alexander uit Gelsenkirchen, geboren in 1915. Zij kregen twee kinderen, te weten Jacob Ernst (1936) en Nathan Herman (1940). Het jonge gezin woonde aan de Resedastraat 47 in de mijnwerkerswijk Sanderbout, maar trok in juli 1942 bij de ouders van Ies in.

Uit financiële nood ging Ies per 30 augustus 1938 aan de slag als handlanger bij de W.I.M. bij de staatsmijn Maurits te Geleen. Hij begon met een uurloon van 43 centen. Op 24 januari 1939 werd hij overgeplaatst naar het SBB. Ingaande 1 september 1939 werd hij ontslagen uit vaste dienst. Hij bleef echter werken bij de Staatsmijnen.

Isidore Sassen.

Isaak Sassen.

Laura Sassen-Winter.

Ies Sassen bleef aan het werk bij de Staatsmijnen tot en met 1 april 1941. Hij werkte hierna ondergronds bij de mijn Julia in Eygelshoven vanaf 28 april 1941. Na zijn deportatie bleef hij administratief nog tot en met 15 september 1944 in dienst bij de mijn Julia met als werknummer 675. Hoe een en ander in zijn werk is gegaan, is niet duidelijk.

Albert, geboren te Sittard in 1920, woonde nog bij zijn ouders. Hij was kantoorbediende en afdelingschef van een tricotagefabriek. Hij hielp daarnaast als onderwijzer rabbi Blijdenstein met de joodse les in de synagoge in de Plakstraat. Toen joodse kinderen vanaf september 1941 niet meer naar reguliere scholen mochten, kwam alle onderwijs op de joodse gemeente neer.

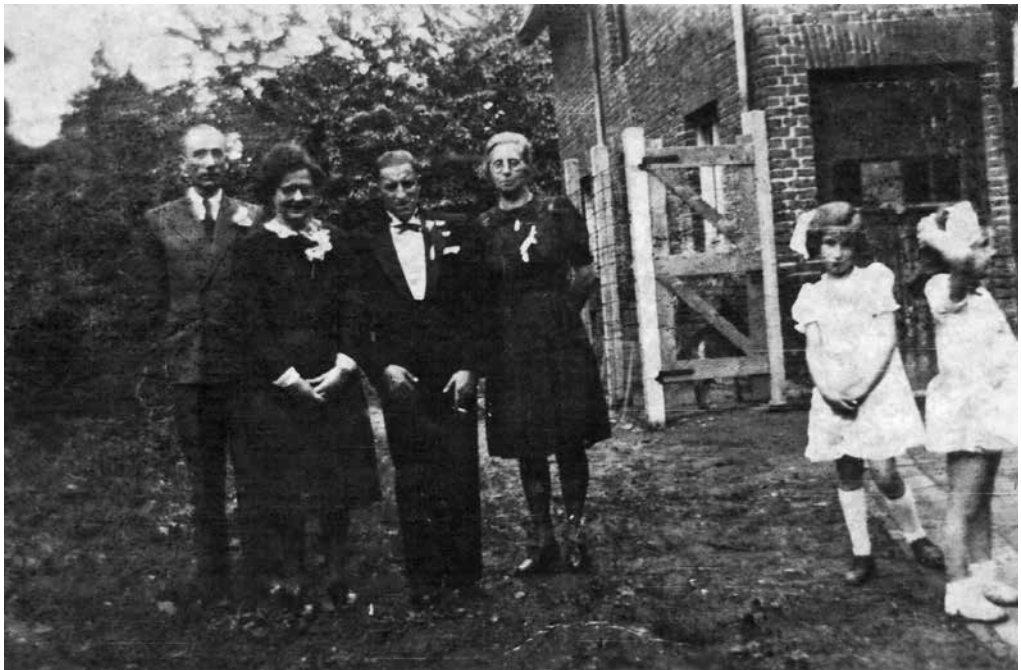

De kinderen Ernst Jacob en Herman Nathan Sassen; op transport gezet en vermoord.

Wellicht omdat Ies als mijnwerker van belang was voor de Duitse oorlogsindustrie was zijn gezin in 1942 nog niet gedeporteerd, maar in april 1943 moest heel Limburg 'Judenrein' worden gemaakt. De gehele familie Sassen werd vanuit Sittard op transport gezet en via Vught en Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz en Sobibor. De ouders van Isedor vertrokken 18 mei uit Westerbork en werden gelijk na aankomst in Sobibor vergast op 21 mei 1943, 63 en 65 jaar oud. Broer Albert vertrok 6 juli uit Westerbork en kwam op 9 juli 1943 om in Sobibor op 23-jarige leeftijd. De kinderen Jacob Ernst en Nathan Herman waren begin juni 1943 met het zogenoemde kindertransport uit Vught weggevoerd, samen met meer dan 1200 andere kinderen. Er werd gezegd dat de kinderen naar een speciaal kinderkamp in de buurt zouden gaan en één ouder mocht hen begeleiden. De trein ging echter naar het doorgangskamp Westerbork. Van daaruit vertrok de volgende dag een trein met ruim 3000 kinderen en hun begeleiders

naar het vernietigingskamp Sobibor. Jacob Ernst en Nathan Herman Sassen zaten hier nog niet bij. Zij bleven enkele maanden in Westerbork tot het transport van 21 september. Daar Sobibor inmiddels na een opstand was opgedoekt, ging hun treinreis naar Auschwitz, waar ze na aankomst op 23 of 24 september 1943 vergast werden met 58 andere kinderen en honderden volwassenen. Ze bereikten de leeftijd van respectievelijk zeven en twee jaar.⁵⁸⁾

Dorothea Julia Sassen-Alexander werd voor dwangarbeid geselecteerd. Na een lijdensweg van nog ruim een jaar stierf zij in december 1944 te Auschwitz. Enkel Isedor overleefde Auschwitz ternauwernood. Aangezien hij relatief sterk was met zijn mijnwerkersverleden werd hij op het laatst ingezet bij het zogenaamde "Sonderkommando", waaraan de "verheffende" taak was toebedeeld de vergaste joden in de verbrandingsovens te stoppen en deze weer leeg te maken. Het meest smerige werk in een vernietigingskamp. Zeer regelmatig werden deze commando's ververst en dan werden ze zelf vergast en verbrand. Het is dus een wonder dat Ies dit heeft overleefd, maar je kunt aan de blik in zijn ogen op de foto wel zien dat dit diepe sporen heeft achtergelaten. Via omzwervingen is Isedor weer teruggekeerd in Sittard, alwaar hij géén opvang noch steun ontving, iets waar de familie zich tot op de dag van vandaag nog boos over kan maken. Volledig berooid was hij, hij had zijn ouders, zijn broer, zijn vrouw en zijn twee kinderen verloren, maar hulp van overheidswege was uit den boze. Dit sluit naadloos aan bij de ervaringen van veel andere overlevenden en daarom kunnen we stellen, dat ook de periode na de Tweede Wereldoorlog een zwarte bladzijde vormt in de vaderlandse geschiedenis.

Isidore en Roos Sassen-Wijnbergen waren na de oorlog geheel berooid en trouwden in 1945 bij de familie Blok in de tuin.

Isedor kwam weer in dienst van de staatsmijn Maurits op 1 juli 1945. Tot aan zijn vervroegd pensioen werkte hij achtereenvolgens als bedieningsman bunkergebouw, wasserij en zeverij, bedieningsman brekergebouw, losvloerarbeider en vervoerregelaar. Zijn werkbeoordeling door de jaren heen was altijd van ruim voldoende tot goed.

Roos Sassen-Wijnbergen.

Na de oorlog hertrouwde Isedor op 16 mei 1946 met Rosalie Wijnbergen uit Eindhoven, geboren in 1915. Ook Roos verloor haar ouders en tenminste één broer in de Holocaust. Voor hun huis in Eindhoven zijn Stolpersteine aangebracht ter nagedachtenis. Roos had voor de oorlog in Amsterdam gewoond en was in 1942 huishoudster geweest bij de familie Horn te Heerlen. Haar moeder was geboortig van Heerlen en haar grootmoeder van Sittard. Eind 1942 was Roos ondergedoken bij de Nederlands hervormde familie Blok uit Heerlen, voor wie ze later een Israëliische onderscheiding regelde.

Ies en Roos woonden aanvankelijk in de Akerstraat in Heerlen, maar kwamen in maart 1947 naar Geleen, waar ze zich op het adres Borneostraat 1 vestigden, en in december 1948 op het adres Bosweg 69. Hier werden drie kinderen geboren: Albert Marcel (1947), Annelies Laura (1950) en een eerdere Annelies, die slechts elf weken oud werd. In september 1951 ging het gezin wonen aan de Klaproosstraat 6 te Sanderbout-Sittard.

Ies probeerde naast zijn werk op de mijn ook nog wat bij te verdienen met veehandel, maar dat schoot niet echt op. In 1966 stopte hij daarmee, omdat hij het lichamelijke en fysiek niet meer kon opbrengen.

Bij zijn ontslag ingaande 1 april 1967 (overbrugging naar pensioen) op de staatsmijn Maurits woonde hij nog steeds in de Klaproosstraat 6 te Sittard. Isedor was helemaal op. Zijn verblijf in Auschwitz is hij nooit meer te boven gekomen en echt lachen kon hij niet meer. Het trauma was te groot gebleken, aldus zijn dochter Annelies. In december 1989 is hij overleden, zijn zoon Albert stierf in 1999 en zijn vrouw Roos in 2008. Alle drie zijn ze te Sittard begraven. Zijn dochter, Annelies is de enige nog in leven zijnde telg van de Sittards-Geleense familie Sassen. Haar vurige wens is, dat de naam van haar vader vereeuwigd zou mogen worden met een straatnaam in Sittard.⁵⁹⁾

Een jeugdfoto van Annelies en Albert Sassen (foto familie Sassen).

Familie Silberberg-van der Horst, Ringovenstraat 6B Geleen

De flamboyante Ies Silberberg met hoed. Hij heeft een tijdlang in Geleen gewoond in de Ringovenstraat 6 en had textielwinkels in Geleen en Sittard.

Isodore Nathan (Ies) Silberberg, geboren in 1904 te Ophoven-Sittard, en zijn twee jaar oudere broer Philip waren de enige stamhouders van de Sittardse familie Silberberg. Zij waren de zonen van Herman Silberberg en Rosalie Silberberg-Schwarz en broers van Esther van Dam-Silberberg (zie aldaar) en Elza Wijnperle-Silberberg. Ies, de jongste van de vier kinderen, was een van de meest markante Sittardenaren uit de twintigste eeuw. De "Firma Herman Silberberg, Handel in Manufacturen en Koloniale Waren" was sinds 1890 gevestigd aan de Brandstraat 13 te Sittard. Op 15 mei 1929 werd de zaak onder de naam "Herman Silberberg" voortgezet door de twee broers, die ieder voor de helft eigenaar werden. Hun vader overleed vijf jaar later in 1934. In oktober 1935 werd het winkelasortiment aangevuld met pelterijen (bontwerk).

Ies had een naam als levensgenieter, muzik-
liefhebber en humorist en was dan ook ver-
zot op het carnaval in Sittard. Met Toon
Hermans had Ies een zeer vriendschappelijke band en Toon heeft in verschillende
shows gerefereerd aan zijn bezoeken aan huize Silberberg om de platen van Louis
Davids te beluisteren. Ies was één van de eersten die in Sittard een platenspeler bezat.
Toch verliet Isodore Sittard om bijna veertien jaar (met een onderbreking) in Geleen
te gaan wonen, waar de opkomende mijnindustrie meer kansen bood voor onder-
nemende mensen. Hij trouwde op 2 juni 1937 met Margrietha (Greta) van der Horst
uit Arnhem, geboren in 1915. Ies en Greta verhuisden naar Geleen, waar ze per 11

juni op het adres
Ringovenstraat 6B een eigen
winkel begonnen: "De
Volkswinkel, Dames- en
heerenconfectie, tricotage,
heerenmodeartikelen, werk-
manskleding". Op 21 juli
1937 trad Isodore uit de
zaak in Sittard, die door
broer Philip werd voortge-
zet.

De Duitse bezetting maakte
in mei 1940 voorlopig een
einde aan het onbezorgde

Grootvader Herman Silberberg.

Grootmoeder Rosalie Silberberg-Schwarz.

leven van Ies. Toen zijn vrouw in juli 1941 beviel van hun eerste kind, dochter Lydia, was er alle reden tot zorg om de toekomst. Later dat jaar overleed de moeder van Ies, die bij dochter Elza was gaan inwonen.

Waarschijnlijk had Ies op 22 augustus 1942 ook de oproep gekregen om zich met zijn gezin te melden voor tewerkstelling. Misschien heeft hij uitstel kunnen verkrijgen, maar waarschijnlijker is dat het gezin toen al is ondergedoken. Ze vonden met zijn drieën een schuiladres in Robertmont bij Luik, en later kwamen daar ook de twee kinderen van zijn broer Philip bij. Diens zoon Herman heeft later een boek geschreven over zijn belevenissen tijdens de oorlog en de onderduik.⁶⁰⁾

De "Volkswinkel" in Geleen werd op last van de bezetter opgeheven op 22 oktober 1942, nadat op 22 mei al de firma van Philip in Sittard was geliquideerd. Philip en zijn Rotterdamse vrouw Jenetta waren eveneens ondergedoken, maar werden verraden en gedeporteerd; zij hebben het niet overleefd. Ook een oom en tante uit Duitsland, die na de Kristallnacht bij Philip in huis waren gekomen, zijn weggevoerd en vermoord. De twee zussen van Ies hebben wel de onderduik overleefd. Voor Ies zelf was het kantjeboord: hij moest in Luik vaak de straat op om eten te regelen voor zijn gezin en belandde op een dag in een razzia waarbij de Duitsers werkrachten oppakten voor de oorlogsindustrie. Ook Ies werd opgepakt, maar hij probeerde weg te vluchten en is toen aangeschoten. Zijn kniewond genas heel slecht, waardoor hij deportatie kon ontlopen. Bij het laatste transport werd het ziekenhuis ontruimd, maar de Duitsers lieten hem achter met de opmerking: "Lass ihn mal liegen, der geht doch kaputt". Dat deed Ies dus niet en een joodse arts, waarschijnlijk Benoit Hertzdahl, de broer van Sally Hertzdahl uit Sittard, zorgde ervoor dat hij weer herenigd werd met zijn vrouw Greta en dochter Lydia. Ze verbleven na de bevrijding een tijdje in Brussel tot Ies voldoende hersteld was van zijn verwonding. Philips kinderen Roosje en Herman Silberberg werden in het gezin van zus Elza opgenomen en Ies keerde met zijn gezin terug naar Geleen, voorlopig op het adres Agnes Printhagenastraat 21. Van de gemeente kreeg hij een bedrag van zes gulden aangeboden om de zaken weer op te pakken, maar dat vond Ies erg weinig. Hij was zwaar teleurgesteld over de opvang en bedankte de gemeente met de opmerking: "hou die ook maar, ik red me wel zonder die fooi". Isodore was een man met trots.

Op eigen kracht bouwden Ies en Greta hun zaak weer op. In april 1945 werd de "Volkswinkel" in Geleen op de oude voet voortgezet, behalve dat met ingang van maart 1946 het adres veranderde in Julianastraat 1, hun nieuwe woonadres. Ies nam

Het echtpaar Silberberg-van der Horst in betere dagen met hun kinderen Lydia, Philip en Sonja.

tevens het bewind op zich van een Sittards tricotagebedrijf aan de Landweringstraat, waarvan de joodse eigenaren Herman Wolff en Philip Silberberg niet waren vermoord.

Ze kwamen er geleidelijk weer bovenop en werden verblijd met de geboorte van nog twee kinderen: Philip (1946) en Sonja (1948). In 1951 verhuisde het gezin naar Sittard, eerst naar de Rijksweg Zuid en later Voorstad 12. De "Volkswinkel" in Geleen hielden ze aan, en ze waren zelfs toe aan uitbreiding: Greta nam in 1952 de herstellende "Firma Herman Silberberg" over en zette dit voort als filiaal van de "Volkswinkel", met Ies als beheerder van de Sittardse zaak.

Het leven van Ies werd weer goddeels bepaald door het carnaval en hij werd lid van 't Hermenieke, de oudste 'zaate hermenie' van Sittard (anno 1962), bestaande uit vooraanstaande middenstanders als Willems, Boels, Pfenning, Wil Heuts, Houtakkers, Gijzen, George Tielens en Fons Hermans.

Ies exploiteerde de winkel in Sittard op het adres Voorstad 12, naast apotheek Van Kempen en tegenover Ober Bayern van Sjek Cals, waar hij stamgast was. Zijn vrouw Greta runde de winkel in Geleen en Ies was vaker te laat voor het avondeten thuis. Hij zat dan weer bij Sjek te 'causeren'. Ton Gijzen zegt hierover: "Ies was een onmisbaar figuur in het Sittard van toen en hij gaf kleur aan de binnenstad".

Aan de bar bij Sjek verzong hij ook zijn verkoopleuzen:

- Dames, wie geen tijd heeft om te breien, kan beter gaan naaien.
- Dames, laat ze niet hangen voor 2,50 gulden....bh's dus.

Elk jaar deed 't Hermenieke mee aan het carnaval. Altijd met wagen, want Ies kon door zijn kniebeschadiging niet lang lopen.

Ies was daarnaast ook een fervent visser en had regelmatig woordenwisselingen met zijn vrouw Greta over de maden in de koelkast. In 1967 vond Greta het welletjes en zij vertrok met Lydia en Sonja naar Zandvoort en startte daar een eigen kledingzaak. Zoon Philip was inmiddels naar Amsterdam vertrokken om kunstgeschiedenis te gaan studeren. Ies bleef een tijdje alleen achter in Sittard.

In 1968 maakte hij zich druk over het aanbieden van een krombroodje aan de Duitse

Mobilisatie
onder de prijzen in
I. Silberberg's
VOLKSWINKEL
Ringovenstraat 6 B, Lutterade

Costuums	19.50, 12.50, 8.95	Sportcost.	17.80, 14.50, 11.50
Gab. Jassen	heer. v.a. 11.95	Damesmantels	v.a. 11.95
Jongens Costuums	met plus four vanaf		5.95
Fanisiebroeken			2.75, 1.95, 1.25
Mijnsbroeken en -Jassen	vanaf		1.49

HOED CADEAU bij aankoop van Costuum of Gabardine-jas boven f 15.—
Zondag tot 1 uur geopend.

Op 2 December 1949 hopen onze geliefde Ouders
I. SILBERBERG—
VAN DER HORST
hun 12½ jarig huwelijksfeest te herdenken.
Hun liefhebbende
Kinderen: 5042
Lida
Philip
Sonja
Geleen.
Julianastraat 1
Receptie: Zondag 4 December 1949 van 3-5 u.
in Hotel Victoria Sittard.

Afcent-commander, generaal Graf von Kielmansegg, die zich in het verleden antisemitisch had uitgelaten. Samen met zijn vrienden van 't Hermenieke richtte Ies een tegen-comité op en haalde hiermee de plaatselijke pers.

Van links naar rechts: Sonja Blocq-Silbernberg, Lydia Koster-Silbernberg, mevr. Boels, Ton Gijzen en Gert Willems-Vroemen tijdens een door Jac Lemmens gehouden interview bij Gert Willems-Vroemen op 23 augustus 2008 te Sittard (foto Jac Lemmens).

In de loop van 1968 vertrok Ies ook naar Zandvoort, na verkoop van de winkels in Sittard en Geleen. Hij mocht weer intrekken bij Greta. Zij konden beiden moeilijk met elkaar omgaan, maar zonder elkaar ging ook niet.⁶¹⁾ Maar elk jaar kwam Ies met de carnaval terug naar Sittard en de Sittardse vriendenclub trok ook naar Zandvoort voor de verjaardagen van Ies. Zijn 75e verjaardag werd groots gevierd. Ies stierf op 11 september 1987 te Bennebroek, Greta was op 10 april 1976 te Amsterdam overleden. Hun kinderen onderhouden tot op de dag van vandaag goede contacten met de families Willems, Boels en Gijzen.⁶²⁾

Echtpaar Willner-Walter, Raadhuislaan 16 en Molenstraat 27 Geleen

Paul Siegfried Willner werd in 1902 te Aken geboren als zoon van Philip Willner (1858-1926) uit Oedt en Ida Marcks uit Keulen. Hij verhuisde begin februari 1934 van Aken naar Rijksweg Zuid 32 in Geleen, waar hij een winkel opende geheten "Het Kousenhuis", handel in tricotages, kousen en sokken, manufacturen. Zijn verloofde Charlotte Sophia Walter, geboren in 1901 te Wanne-Eickel, was van niet-joodse

afkomst, maar werd ingeschreven met de israëlitische gezindte. Zij was eveneens in februari 1934 vanuit haar geboorteplaats naar Geleen gekomen en hier trouwden ze op 17 april 1934. In maart 1937 verhuisden het echtpaar en hun winkel naar Raadhuislaan 16. In januari 1937 waren ze tevens begonnen met een grossierderij in poetsartikelen, die door Paul werden bezorgd.

Het "Kousenhuis" werd op 11 januari 1939 overgedragen aan Julius Jacob Wolff (zie aldaar); het echtpaar Willner werd op 28 maart van dat jaar ingeschreven op het adres Molenstraat 27.

Paul en Sophia scheidden op 18 maart 1942, waarna Sophia de groothandel in poetsartikelen voortzette. Zij ging na enkele andere adressen wonen op Op de Veij 41 en nam weer het rooms-katholieke geloof aan.

Op 25 november 1941 had Paul op grond van het nieuwe Reichsbürgergesetz het Duitse staatsburgerschap verloren. Hij moest zich op 25 augustus 1942 met tientallen andere Geleense joden melden voor 'tewerkstelling in Duitsland'. Paul kwam op 26 augustus 1942 aan in Westerbork en werd twee dagen later naar Auschwitz gedeporteerd. Bij het werkkamp Kosel, vlak voor Auschwitz, moesten hij en de meeste andere mannen uitstappen.

Ruim een maand later werden bij het bombardement van 5 oktober 1942 zowel het huis van Paul in de Molenstraat als het huis van zijn ex-vrouw Op de Veij getroffen, deze raakten daarbij onbewoonbaar. Paul Siegfried Willner kwam aan zijn einde in één van de werkkampen in Polen op waarschijnlijk 40-jarige leeftijd. Zijn overlijden is formeel vastgesteld op 30 april 1943, ergens in Midden-Europa.

Charlotte Sophia Walter verhuisde in 1946 naar Hilversum. In 1950 werd de handel in poetsmiddelen geliquideerd.⁶³⁾

Echtpaar Wolff-Wiese, Raadhuislaan 16 en Rijksweg-Zuid 40 Geleen

Abraham Wolff stamde uit de grote familie Wolff van Münstereiffel. Zijn vader Benjamin Wolff had in eerste huwelijk met Elisabeth Simon een kind en in tweede huwelijk met Karolina Löwenstein elf kinderen, waarvan enkelen in zuid-Limburg belandden.

De oudste dochter Johanna (geboren 1861) was getrouwd met Alexander Wolff uit Sittard (niet verwant). Zij was in 1928 overleden, maar had nog zeven kinderen te Sittard wonen.

De jongste dochter Eva (geboren 1877) was getrouwd met Emanuel Bromet uit Dülken, die in 1924 overleed. Nadien vestigde ze zich met haar kinderen in Nuth, waar zij stierf in 1936.

De winkel van Wolff aan de Markt in Geleen (fotocollectie Janet Isenberg).

Abraham Wolff (geboren 1867) was twee keer getrouwd geweest, eerst met een Zenda en daarna met Elise Steinberg, met wie hij twee kinderen had gekregen: Johanna in 1900 en Julius Jakob in 1902, beiden te Keulen geboren. Elise Wolff-Steinberg was in 1934 overleden en zoon Jules, die reiziger (vertegenwoordiger) van beroep werd, kwam

in augustus 1936 vanuit Keulen in Sittard wonen aan het Julianaplein 6. Hij trouwde op 23 april 1938 te Moresnet met de rooms-katholieke Gertrud Theresia (Gertie) Wiese uit Gerresheim (Düsseldorf), geboren in 1905. Haar familienaam was in 1932 verduitsd en luidde oorspronkelijk Wischnewski. In maart 1939 verhuisde het echtpaar van Sittard naar Raadhuislaan 16, in Geleen waar Jules per 11 januari de dameskledingzaak "Het Kousenhuis" had overgenomen van het echtpaar Willner (zie aldaar). De winkelnaam werd veranderd in "Het Modehuis". In juli 1939 trok de vader van Jules bij hen in. De familie was aangesloten bij de synagoge in Sittard, evenals de neven en nichten Wolff en Bromet. Op 9 juli 1941 overleed Abraham Wolff te Geleen, waarna hij werd begraven op de joodse begraafplaats in Sittard.

De dameskledingzaak van Jules en zijn vrouw moest als 'jüdisches Unternehmen' aangemeld worden, en werd op 11 november 1941 onder Duits beheer geplaatst. Dat

Het vroegere winkelpand van Wolff in de Raadhuislaan (foto Wil Brassé).

Jules en Gertie Wolff-Wiese aan de Markt in Geleen (fotocollectie Janet Isenberg).

was zeer tegen de zin van Gertie, die stelde dat de winkel weliswaar op naam van "Firma J.J. Wolff" ingeschreven stond, maar dat zij de zaak feitelijk leidde, terwijl haar man als vertegenwoordiger van buitenlandse fabrikanten werkzaam was. In januari 1942 was het echtpaar noodgedwongen verhuisd naar Rijksweg Zuid 40, maar Gertie liet het er niet bij zitten. De Duitse 'Verwalter' belemmerde haar zeer in de bedrijfsvoering, waardoor ze haar succesvolle speciaalzaak niet behoorlijk verder kon uitbouwen. Ze toog meermaals naar Den Haag om van de instanties daar gedaan te krijgen dat de zaak weer aan haar werd overgedragen. In het voorjaar van 1942 werd echter besloten dat kleinere joodse firma's geliquideerd moesten worden. In april 1942 wendde Gertie zich daarom tot de gouverneur, graaf Marchant d' Ansembourg, met het verzoek haar firma te ontzien en ze weer als arische firma aan te merken. Hoe dit afliep is ons niet bekend, maar schijnbaar is de zaak toen niet opgeheven.

Het echtpaar Wolff-Wiese met het winkelpersoneel (fotocollectie Janet Isenberg).

Abrahams dochter Johanna Wolff was gehuwd met handelaar Leo Salm uit Waldorf en ze hadden in 1926 te Keulen een dochter Helga gekregen. Het gezin werd door de nazi's gedeporteerd naar het ghetto van Lodz, waar Johanna stierf op 29 oktober 1941, Leo op 16 juli 1942 en hun dochter Helga, die kleermaakster was, op 23 november 1943.

Jules zal zeker gehoord hebben van de deportatie van zijn zus, en hij besloot eind 1942 om onder te duiken. Een familielid uit Amerika schreef hierover:

"During the war, Jules was hidden by a farmer's wife in the house's rafters.

He converted to Catholicism because, when the farmhouse was in the middle of a battle

-- under fire from both the Germans and the English -- the farmer's wife prayed for their safety. Jules vowed that if he lived through the battle, he would believe whatever the farmer's wife believed."

Zo overleefde Julius Wolff de oorlog en werd hij rooms-katholiek. Nadien heeft hij de succesvolle damesmodezaak in Geleen met zijn vrouw samen voortgezet aan de Raadhuislaan 16 en vanaf 1953 op de Markt. Op de gevel prijkte in neonletters eenvoudig de naam "Wolff", een naam die naar verluidt uit heel Europa klanten trok. Een achterneef verhaalde hoe hij als jonge knul in 1965 mee mocht op de wekelijkse inkoopreis van Jules naar Amsterdam, waar hij aan de bar zat met koning Boudewijn van België. Jules' modegevoel en Gertie's innemende persoonlijkheid zouden het geheim zijn geweest van hun succes.

Het echtpaar heeft geen kinderen gekregen. Gertie is op 23 december 1968 te Geleen overleden. Jules overleed te Stramproy op 10 mei 1983. Zij werden beiden op de begraafplaats aan de Bachstraat in Geleen begraven.⁶⁴⁾

Leopold Wolff, Geleen

Leopold Wolff woonde in januari 1935 amper een maand in Geleen en voorheen en nadien te Sittard. Volledigheidshalver willen we hem hier toch niet onvermeld laten. Leo was in 1895 te Erpen-Waldenrath geboren en was reiziger van beroep. Hij

vertegenwoordigde Velo-wasmachines. Dit Barendrechtse bedrijf was in 1901 opgericht en leverde in de jaren twintig al elektrisch aangedreven wasmachines, maar met prijzen vanaf honderd gulden was dit nog een luxe-artikel. Leo's moeder en beide grootvaders waren geboortig van Sittard. Leo keerde zo snel terug naar Sittard om daar op 25 januari 1935 in het huwelijk te treden met de rooms-katholieke Augustina Barbara Maria Daniëls uit Sittard. Beiden waren toen 39 jaar en hun huwelijk bleef kinderloos. Leo overleefde de oorlog, waarschijnlijk mede dankzij zijn huwelijk met een niet-joodse vrouw. Ze woonden in de Stationsstraat in Sittard en in de jaren vijftig in de Begijnenhofstraat, waar ze een pension bestierden. Leo overleed in 1955 te Sittard en is in het joodse gedeelte van de Algemene Begraafplaats begraven. Zijn vrouw Maria Wolff-Daniëls overleed in 1966 en werd begraven op het algemene gedeelte.

Hoofdstuk 5

Joodse onderduikers in Geleen

De ironie wil dat toen Limburg 'judenfrei' was verklaard, er mogelijk meer joden in Limburg verbleven dan ooit daarvoor. Geschat wordt dat enkele duizenden joden tijdens de oorlog in Limburg verborgen werden, waarvan de meesten de oorlog hebben overleefd. Er waren verschillende verzetsgroepen actief, die naast joden ook niet-joden die de werkplicht in Duitsland wilden ontlopen, gestrande geallieerde piloten en andere mensen die door de bezetters werden gezocht, aan onderduikadressen hielpen. Daarbuiten vonden vooral lokale joden ook onderdak bij mensen uit de eigen vrienden- en kennissenkring.

In de loop der tijd zijn verschillende Geleeners geëerd met een onderscheiding van Yad Vashem voor hulp aan joodse onderduikers. Een volledig overzicht van onderduikers en hulpgevers hebben we niet en voor niet alle helpers is een onderscheiding aangevraagd of verkregen. Enkele tientallen joden, vaak kinderen, hadden in Geleen een veilig heenkomen gevonden. Hieronder was één echtpaar dat werd opgepakt en gedeporteerd.

Familie Kleinkramer-Cohen

Ruben Salomon Kleinkramer was geboren in 1903 te Strijen en gehuwd met Elisabeth Helena Cohen, geboren in 1910 te Rotterdam. Ruben Kleinkramer was scheikundig ingenieur en apotheker van beroep. Zij en twee kinderen woonden te Eindhoven op het adres Hertog Hendrik van Brabantplein 6. Waarschijnlijk doken zij eind augustus 1942 onder na de eerste oproep voor tewerkstelling. Het echtpaar zat in Geleen ondergedoken in de Mariastraat (eigenlijk Julianastraat) nummer 10, maar werd op 25 januari 1943 gearresteerd en overgebracht naar Maastricht. Op 9 februari werden ze vanuit Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz, waar de overlijdensdatum van Ruben Kleinkramer formeel is vastgesteld op 30 april 1943 en van zijn vrouw op 12 februari 1943; zij is meteen bij aankomst vergast, zoals ruim duizend anderen van dit transport van 1184 joden. De twee thuiswonende kinderen hebben de oorlog overleefd.⁶⁵⁾

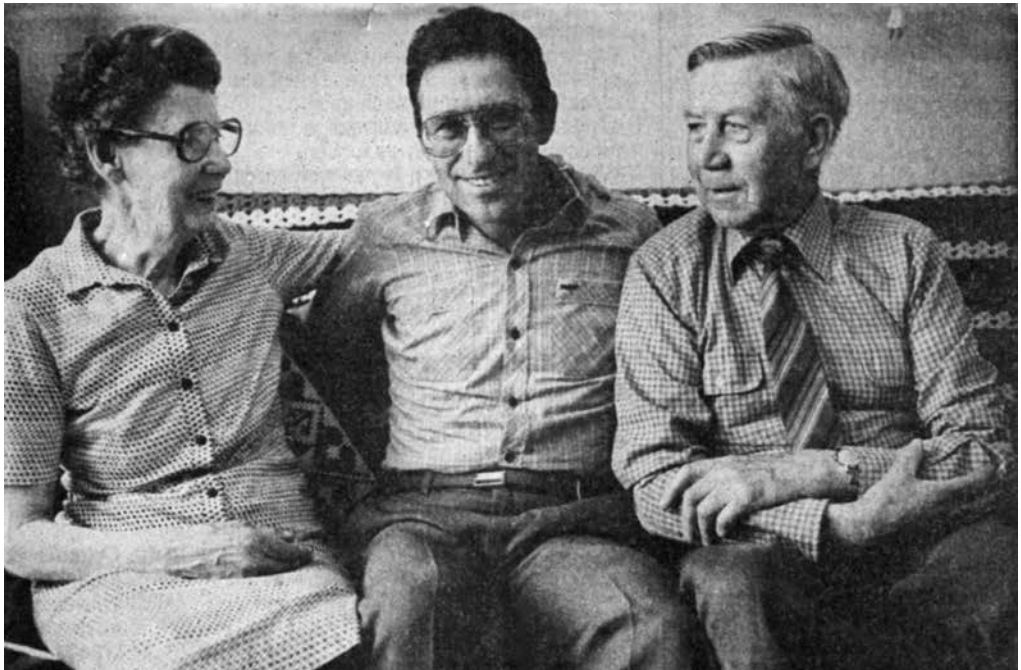

Betty Keyzer na de oorlog (foto "Zij konden en wilden het niet geloven" (Kruimels langs de Maas nr. 14, 1982).

Enkele andere onderduikers

Van maart 1943 tot juni 1944 zat de jonge Nathan Schelvis uit Amsterdam onder de

schuilnaam Wim van der Schelden ondergedoken bij het gezin De Vries-Dijkstra aan de Rozenlaan te Geleen. Nathan was toen een jaar of 12, maar herinnert zich nog weinig van deze periode. Zoon Kornelis de Vries kwam op 25 augustus 2008 in de krant met zijn - vooralsnog vruchteloze - poging om een Yad Vashem onderscheiding voor zijn overleden ouders te krijgen. Alfred Claessens uit Urmond, de neef van Albert, Jozef en Ellie Claessens uit Obbicht, en hun tante Rosetta Claessens, doken in het najaar van 1942 onder in Geleen bij de familie Crijns aan de Rijksweg Noord en overleefden zo de oorlog.⁶⁶ De familie Peters-Roberts te Oud-Geleen, Joannesstraat 33, had een joods meisje in de onderduik. Ze heette Betty Keyzer en was rond de 13 jaar. Haar schuilnaam was Betty Doorduin, en zoals de meeste onderduikkinderen werd ze gepresenteerd als pleegkind, slachtoffer van het bombardement van Rotterdam.

De familie Tabak in Geleen met onderduikzoon Levie Roet in 1985.

Haar broertjes zaten in Schinveld en haar moeder in Urmond ondergedoken. Allen overleefden de oorlog. Ze woonden korte tijd in Brunssum, daarna in Amsterdam en in 1951 emigreerde het gezin Keyzer naar Israël. Betty trouwde daar met Sjammai Sjimonowics; ze kregen vier zonen en later elf kleinkinderen. De familie Peters is altijd contact blijven houden en ging hen in 1962 opzoeken in Jeruzalem, een verrassing van de kinderen Peters voor het 25-jarig huwelijksjubileum van hun ouders. Bij een andere gelegenheid hebben ze een boom geplant met de namen van de heer en mevrouw Peters erbij als erkenning voor wat ze in de oorlog hebben gedaan. Ook hebben ze toen een plaquette ontvangen. Dat hadden Betty en Sjammai voor hen geregeld. Bij lief en leed kwamen Betty en haar man naar Geleen. Niet alleen bij feestjes maar ook waren zij aanwezig bij de begrafenis van het echtpaar Peters-Roberts.

De familie kwam geregeld naar Limburg en de drie dochters Peters bezochten hen meerdere malen in Israël. In april van dit jaar (2012) waren ze nog een week op bezoek in Jeruzalem. Daarbij hebben ze ook alle kleinkinderen ontmoet. Ze kennen de hele familie en hechten eraan dit contact te onderhouden.⁶⁷⁾

Het kinderloze echtpaar Jan en Geziena Tabak uit Geleen kreeg via-via de vraag of ze een joods kind wilden opnemen. Hierop werd positief gereageerd zodat in juli 1942 Levie Roet, toen veertien maanden oud, bij de familie Tabak in Geleen terecht kwam. Er zijn nooit huiszoekingen geweest en hun pleegkind is veilig door de oorlog gekomen. Begin juni 1985 kreeg het echtpaar hiervoor de Israëlische onderscheiding Yad Vashem uitgereikt uit handen van de Israëlische ambassadeur.⁶⁸⁾

Een recente opname van het joods monument in de stadstuin van Sittard (foto Harry Strijkers).

Hoofdstuk 6

Epiloog

De trieste balans is dat ongeveer de helft van de bijna zeventig Geleense joden tijdens de bezetting werd gedeporteerd en vermoord. Slechts één uit Geleen gedeporteerde jodin overleefde de kampen. Zo'n vijftien mensen die op de lijsten voorkwamen, overleefden omdat zij tot het christendom bekeerd en gemengd gehuwd waren of kinderen waren uit een gemengd huwelijk. Ongeveer een gelijk aantal ontkwam aan deportatie door onder te duiken. Eén Geleense vrouw is elders opgepakt uit de onderduik. Eén persoon overleed in Geleen voordat hij gedeporteerd zou worden en een ander overleed in Maastricht onder onbekende omstandigheden. Een familie van vier personen lukte het om enkele dagen voor de Duitse inval naar Amerika te emigreren en twee mensen zijn in 1941 ontkomen via Frankrijk.

Van de gemengde gezinnen zijn de meesten nog langere tijd in Geleen blijven wonen. Van de onderduikers zijn de meesten binnen enkele jaren na de oorlog verhuisd, vaak geëmigreerd. De volkstelling van 31 mei 1947 telde in Geleen nog negen Israëlieten. Dit waren het gezin van Ies Silberberg, met inmiddels twee kinderen, Ies Sassen uit Sittard met zijn tweede vrouw, Jakob Kaufmann (die een jaar later emigreerde) en mogelijk Gerrit Cohen en Julius Wolff of Rachel Kaczmarek-Goubits. Korte tijd later keerde Carl Goldsteen nog terug naar Geleen, maar ook hij zou al snel emigreren.

De families Silberberg en Sassen verlieten Geleen weer na een aantal jaren. Het was niet helemaal het einde van joods leven in Geleen: in de jaren vijftig en zestig hebben enkele andere joodse gezinnen zich hier gevestigd en in 1966 was hotel "De Hanenhof" (thans Herenhof) aan de Groenstraat gastheer voor een chanoekafeest.

Ies Silberberg had als voorzitter van de joodse gemeente Sittard-Geleen-Beek op 30 januari 1949 de onthulling ingeleid van een monument "ter nagedachtenis aan de meer dan 160 gedeporteerde joden" uit Sittard en omgeving, in aanwezigheid van de opperrabijn, burgemeesters en kerkelijke ambtsdragers en mensen uit het verzet. Het stond aanvankelijk op de joodse begraafplaats, maar werd in 1994 naar de Sittardse stadstuin overgebracht. In 1995 volgden plaquettes op de plekken waar in Sittard een synagoge was geweest en in 2001 werden op de Algemene Begraafplaats op drie grote stenen platen de namen aangebracht van alle 220 oorlogsslachtoffers uit Sittard, waarvan meer dan de helft joden. In Obbicht is in 1995 een monument voor de familie Claessens onthuld. Oirsbeek ontbeert nog een dergelijk monument en Geleen krijgt nu als eerste herinnering aan zijn joodse geschiedenis een plaquette ter nagedachtenis aan de gedeporteerden.

Feest Hanenhof Geleen 10 december 1966 (NIW 2-12-1966).

Noten

1. M.J.H. A. Schrijnemakers, Geschiedenis van Geleen, deel III, p. 65
2. Jos. Russel, De Heerlijkheid Geleen. Haar voormalige heeren, inwoners, geregt, gebruiken, enz.. Geleen, 1860
3. M.J.H. A. Schrijnemakers, Geschiedenis van Geleen, deel I, p. 249
4. Dagboek van Rie Op den Camp, geciteerd in: Hannelore den Hartog, 'De Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog', Tijdschrift Heemkundevereniging Geleen 15 (1994) 67-75, aldaar 67-68
5. Rie op den Camp, "Fragmenten uit het oorlogsdagboek", Geleen 1997 (voordien gepubliceerd in serievorm in Tijdschrift Heemkunde Vereniging Geleen)
  - over studie 2001: "Oorlogsdagboeken - Over de jodenvervolging", redactie Anne Voolstra en Eefje Blankevoort; uitgeverij Contact, 2001
<http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2844/Archief/archief/article/detail/580631/2001/06/15/Oorlogsdagboeken-en-de-holocaust.dhtml>
  - over studie 2012: "Wij weten niets van hun lot: Gewone Nederlanders en de Holocaust", door Bart van der Boom; uitgever: Boom, 2012; ISBN: 9789461054777
<http://wijwetennietsvanhunlot.blogspot.nl/p/nieuws.html>
6. Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen, Archief Gemeente Geleen, inv. nr. 9022
7. LGOG Jaarboek 144, (2008), p. 138
8. Rie op den Camp , 'De Jodenvervolging tijdens de Tweede Wereldoorlog', Tijdschrift Heemkundevereniging Geleen 15 (1994) 67-75, aldaar 69
9. <http://www.holocaustresearchproject.org/othercamps/auschkremerdiary.html>
10. Jaarboek LGOG 2008, p. 146 -147.
11. Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen. Archief Gemeentepolitie Geleen, dagrapport 28 oktober 1943
12. <http://www.familienbuch-euregio.de>
13. RHCL Maastricht, , 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 5693
14. <http://www.familienbuch-euregio.de>
15. Tijdschrift Heemkundevereniging Geleen 16 nr. 1. (1995) p. 9
16. RHCL Maastricht. 07.Z10, Kamer van Koophandel, Handelsregister 1912-2003, inv. nr. 5693
17. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 5361
18. <http://www.synagoge-staudernheim.de/>)
19. Jac Lemmens, concept-bijdrage Portretten van enkele joodse families uit Geleen
20. Fred Cammaert, 1994: Het Verborgene Front, p. 371
21. Uit: - De Joodse familie Claessens te Obbicht, in: Jaarboek 2007 van de Heemkundevereniging "Bicht", 31-38.
  - Interview Jac Lemmens met Harrie op den Kamp, Munstergeleen, oktober 2008
  - Interview Jac Lemmens met Martin en Tilly Beckers, Obbicht, november 2008
  - Personeelsdossier archief Staatsmijnen, RHCL Maastricht
22. RHCL Maastricht. 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv.nr. 3547 en 5732
23. Interviews Jac Lemmens met Mimi van Gessel-van Dam te Sittard op 3 mei 2008 en op 4 juni 2008 te Amsterdam.
24. Informatie over de familie is onder andere te vinden in: Martin Ruther: "Spätere Geschlechter können sich kein Begriff machen!. Die Zeit des Nationalsozialismus in Glehn, Liedberg, Kleinenbroich, Korschenbroich und Pesch 1939 bis 1945. (uitg: 2008; ISBN3-9804104-8-X). Op blz. 104-113: Die Kinder der Familie Bernhard Winter aus Korschenbroich. En:
Gunther Erckens: Juden in Monchengladbach (2 Banden) (1988) ISSN 0175-7793

- (Bron: <http://www.ahnenreich.de/retrospect/juden/index.php?m=family&id=I104859> en website Community Joods Monument)
25. Diverse advertenties in Limburger Koerier 1943-1945
  26. RHCL Maastricht. 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nrs. 5404
  27. RHCL Maastricht. 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nrs. 5424
  28. Onder andere te Gulpen, Meerssen, Roermond, Mauthausen en Jeruzalem.
  29. <http://www.geschichtswerkstatt-dueren.de> /zie ook: <http://www.mandelaere.com>)
 Verdere bronnen over Goldsteen:
<http://www.wege-gegen-das-vergessen.drfasel.de/goldsttext.pdf>
<http://www.wege-gegen-das-vergessen.drfasel.de/goldst/index.html> (foto's familie Goldsteen)
<http://www.wege-gegen-das-vergessen.drfasel.de/AN20091031.pdf>
 H.E. Dominicus, Mauthausen. Een gedenkboek (2e herziene en uitgebreide druk; Amsterdam 1999); pag. 58-59 bevat het verhaal van Alfred Goldsteen.
 Aanvullingen en correcties van Gershon Goldsteen uit Australië.
  30. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 6474
  31. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 6675
  32. www.joodsmonument.nl
  33. Website Yad Vashem
  34. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 5407
  35. Uit: - De Joodse familie Claessens te Obbicht, in: Jaarboek 2007 van de Heemkundevereniging "Bicht", p. 31-38. Zie ook artikel van Geertjan Claessens, in het Limburgs Dagblad van woensdag 23 augustus 1995
 - Interview Jac Lemmens met Harrie op den Kamp, Munstergeleen, oktober 2008
 - Interview Jac Lemmens Martin en Tilly Beckers, Obbicht, november 2008
 Verder: website Digitaal Monument, correspondentie EHC Sittard-Geleen, <http://en.gross-rosen.eu>, <@>.....
 Literatuur en bronnen:
 - "Jan Michiel Peters, Zij konden en wilden het niet geloven", serie Kruidmels langs de Maas nr. 14, 1982. Deel 1: Familie Claessens Obbicht / Deel 2: Voorbeschouwing (over Betty Keyzer, die bij de familie Peters te Geleen was ondergedoken en na de oorlog naar Israël emigreerde en het bezoek van de familie Peters aan Israël).
 - "De Joodse familie Claessens te Obbicht", door Harrie op den Kamp, in: Jaarboek 5 HV Bicht 2007, pag. 31-38.
 - Erelijst van Gevallenen 1940 - 1945, <http://www.erelijst.nl/maximiliaan--muller> en website Oorlogsgravenstichting, http://www.ogs.nl/pages/text.asp?Subject_ID=239
 - Over de Hr.Ms. Prins van Oranje: <http://www.dutcheastindies.webs.com/tarakan.html>
  36. Wikipedia vermeldt:
 Aanvankelijk leek het erop dat de nazi's Het Apeldoornsche Bosch ongemoeid zouden laten, in Apeldoorn spraken men van de "Jodenhemel". Woensdag 20 januari 1943 verscheen echter de Ordedienst van Kamp Westerbork, naar bleek, een dag te vroeg. Op het station van Apeldoorn werd ondertussen een goederentrein met veertig-wagons gereedgemaakt. De helft van het personeel is in die nacht gevlucht en ondergedoken. In de nacht van donderdag 21 januari op vrijdag 22 januari 1943 werden alle patiënten, soms naakt, verward of in dwangbuis, door eenheden van de Waffen-SS en de Ordnungspolizei onder de persoonlijke leiding van Hauptsturmführer Ferdinand aus der Fünften van de Zentralstelle für jüdische Auswanderung (daarbij geholpen door Albert Konrad Gemmeke, de SS-commandant van Kamp Westerbork) in vrachtwagens naar de gereedstaande goederentrein gebracht. Deze trein vertrok de volgende ochtend om 7 uur en bracht de bijna 1200 patiënten en vijftig van de personeelsleden, rechtstreeks naar Auschwitz, waar de patiënten bij aankomst direct zijn vergast of doodgeschoot.

- ten. De begeleidende verpleegkundigen gingen het kamp in. Van geen van de, in totaal 1250, mensen is ooit meer iets vernomen.
37. Interview met mevrouw E. Heimberg op 5-12-1988, in: Ursula Hesse, Jüdisches Leben in Alme, Altenbühen, Brilon, Madfeld, Messinghausen, Rösenbeck, Thülen, hrsg. Stadt Brilon, 1991 S. 188
<http://www.ahnenreich.de/retrospect/juden/index.php?m=family&id=I118012>
http://de.wikipedia.org/wiki/Siegfried_Heimberg
http://www.juedischeliteraturwestfalen.de/index.php?vArticle=1&author_id=00000132
<http://www.oudapeldoorn.nl/historie/straatvwijz/zutphensestraat/index.html>
  38. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 4918 en 4921
  39. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 5430
  40. Brief C.I.B., 9 september 1946, RHCL, Archief 21.284A, Ned. Isr. Hoofdsynagoge, inv. nr. 304
  41. <http://www.kindermonument.nl/artikelen/nieuws/20030920-aline.htm>)
  42. Website Koninklijke Bibliotheek -
http://resourcegkb.kb.nl/SGD/19601961/PDF/SGD_19601961_0001753.pdf
  43. Geneanet
  44. www.joodsmonument.nl en websites Digitaal Monument, Stadsarchief Amsterdam en Regionaal Archief Tilburg. Literatuur: A. de Beer en G. Kobes, Het leven gebroken. De geschiedenis van de Tilburgers die als gevolg van de strijd tegen Duitsland en de bezetting om het leven kwamen (Tilburg 2002).
  45. Website over de slachtoffers van kamp Natzweiler: <http://www.die-namen-der-nummern.de/html/khan-nl.html>
 Literatuur: Hans-Joachim Lang, Die Namen der Nummern. Wie es gelang, die 86 Opfer eines NS-Verbrechens zu identifizieren (Hamburg, 2004).
  46. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 5591
  47. De meest indrukwekkende begraafplaats van de Hoogduitse joden ligt in Muiderberg. Na de Portugese begraafplaats in Ouderkerk aan de Amstel is het Nederlands oudste joodse begraafplaats. In 1642 kochten Hoogduitse joden de grond in Muiderberg. Kort daarna, in 1660, kochten de Poolse joden een belendend stukje grond. Na de vereniging van beide gemeenten voegden zij ook hun begraafplaatsen samen. Mettertijd vonden er verschillende uitbreidingen plaats. Muiderberg is van oudsher de grootste joodse begraafplaats van Nederland. In 1933 bouwde Harry Elte, architect van de synagoge in de Jacob Obrechtstraat, een nieuwe ontvangstruimte en een nieuw metaarhuis (reinigingshuis) dat later als aula dienst ging doen. Boven de ingang van de aula staat in het Hebreeuws: 'Wij weten, Eeuwige, dat uw recht rechtvaardig is' - een citaat uit het gebed voorafgaand aan de begrafenis. Evenals in de Obrechtsjoel heeft Elte hier glas-in-lood-ramen in art deco-stijl aangebracht. Vlakbij het metaarhuis staan twee monumenten: een ter nagedachtenis aan de slachtoffers van de Shoah en een specifiek ter herinnering aan de vermoorde rabbijnen van Amsterdam. Begraafplaats Muiderberg is de enige begraafplaats van de Hoogduitse joden die nog intensief wordt gebruikt.
  48. Uit:
    - Helga Herzberg, Door het oog van de Naald, Laren, 2006
    - Interviews en briefwisseling met Nicole Herzberg, november 2010-maart 2011
    - Informatie Will Brassé, Rosemarie Smeets en Afina Broekman
    - Documenten van Gemeentearchief Amsterdam
  49. Literatuur:
    - Zr. Arnolda de Haas, Luise Löwenfels. Een "vergeten" martelares, Geleen, 1998, 48 p.
    - Als een brandende toorts. Documentaire Getuigenissen over Dr. Edith Stein (zr. Teresia Benedicta A Cruce) en medeslachtoffers. Uitgegeven door vrienden van - .Echt, 1967.
    - Geleen in Beeld, deel 2 , p. 73-74

- W.H. van Bergen, Bij een grafsteen, in: Tijdschrift Heemkundevereniging Geleen, nr. 3 - 1985 blz. 140-156.
50. "Home at Last - Auschwitz Survivor", by Kurt Moses; Paperback: 207 pages, Publisher: Benchmark Group Media; 2nd edition (November 30, 2007), Language: English, ISBN-10: 0980100801 / ISBN-13: 978-0980100808
  51. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 3644
  52. Ute Metternich uit Oberwinter, die verschillende artikelen over de joodse families en geschiedenis in haar streek heeft gepubliceerd)
  53. Kurt Moses vermeldt in zijn boek Geleen alleen als de plaats waar zijn moeders familie woonde en waar zijn vader een meubelfabriek was begonnen; verder schrijft hij steeds over Sittard, ook waar klaarblijkelijk Geleen bedoeld is.
  54. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 4894
  55. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr 5280
  56. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 4894
  57. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr 4894
  58. *J. de Moei, Joodse kinderen in het kamp Vught, Vught, 1999, p. 70*
  59. Interview Jac Lemmens met Annelies Boels-Sassen, op 14 april 2008 en verder personeelsdossier I. Sassen
  60. Herman Silberberg, Jochie...., je moet er trots op zijn: de oorlogsavonturen van een Joodse jongen, Amsterdam 2008
  61. Dit strookt niet met de adressen op de persoonskaarten, volgens welke Greta in 1969 pas naar Zandvoort werd uitgeschreven, en les in 1970 naar Amsterdam en pas na Greta's overlijden in Zandvoort.
  62. Interview Jac Lemmens met mw. Willems-Vroemen te Sittard op 23 augustus 2008. Verder: RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, nv. nr. 12216, 4986, 5472 en 9. Zie ook: RHCL Maastricht, Kamer van Koophandel te Heerlen, Handelsregister 1921-2003, inv. nr. 5472. De Volkswinkel, Dames- en heerenconfectie, tricotage, heerenmodeartikelen, werkmanskleding, Geleen Ringovenstraat 6B. Vestiging 11 juni 1937. Eigenaar: Isodoor Nathan Silberberg, geb 31 oktober 1900 te Sittard. Opgeheven 22 oktober 1942. Op 17 april, na de bevrijding van Zuid-Limburg en de terugkeer van de eigenaar wordt de zaak vanaf 1 april 1945 op de oude voet doorgezet onder de naam I.N. Silberberg. Met ingang van maart 1946 wordt het adres gewijzigd in Julianastraat 1, Geleen
  63. RHCL Maastricht, 07.Z10, Kamer van Koophandel, inv. nr 4720
  64. Janet Isenberg (USA; kleindochter van een neef van Jules), website Familienbuch Euregio, website Steinheim Insitut, website Geni.com
(Ghetto Lodz: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/lodz.html>)
  65. Informatie van Herman van Rens
  66. Jan Michiel Peters. Zij konden en wilden het niet geloven, serie Kruiden langs de Maas nr. 14, 1982
  67. Peters 1982 (zie noot 67)
  68. Israëliëse onderscheiding voor Jan en Geziena Tabak, in: De Limburger 8-6-1985

Literatuur en bronnen

- * "De Israëlitische gemeente", door J.H. Offermans en W.H. Paquay, in: Sittard, historie en gestalte, Sittard 1971, pag. 284-304.
- * "De Sittardse joden en hun begraafplaatsen", door J.M. Lemmens, in: Sittard, uit bronnen geput - band II, Sittard 1993, pag. 517-540.
- * "De Sittardse joden en hun begraafplaatsen (1600 - 1993)", door J.M. Lemmens, P.L. Nève (red.) in: Sittard, 750 jaar stad, Sittard, oktober 1993.
- * "Monumenten van een onzichtbare gemeenschap", door H.T.A. Weirauch, Breda 2000.
- * "Jochie... je moet er trots op zijn - Splend de oorlog door", teksten en tekeningen door Herman Silberberg, Silvera, Laren 1995; 105 pag., 30 cm.; ISBN 90-9008300-6 (91 korte jeugdherinneringen met tekening van telkens een pagina van een Joodse jongen uit Sittard).
- * "Home at Last - Auschwitz Survivor", by Kurt Moses; Paperback: 207 pages, Publisher: Benchmark Group Media; 2nd edition (November 30, 2007), Language: English, ISBN-10: 0980100801 / ISBN-13: 978-0980100808
- * "Zij konden en wilden het niet geloven", door Jan Michiel Peters, serie Kruiden langs de Maas nr. 14, 1982. Deel 1: Familie Claessens Obbicht / Deel 2: Voorbeschouwing (over Betty Keyzer, die bij de familie Peters te Geleen was ondergedoken en na de oorlog naar Israël emigreerde, en het bezoek van de familie Peters aan Israël).
- * "Luise Löwenfels een "vergeten" martelares", Geleen, september 1998. Uitgave Arme Dienstmaagden van Jezus Christus.
- * "De Tweede Wereldoorlog in en rond Geleen - Dagboek van een Geleense jongen", door Rie Op den Camp, Uitgave 2003; ISBN 90-9017541-5.
- * "De Joodse familie Claessens te Obbicht", door Harrie op den Kamp, in: Jaarboek 5 HV Bicht 2007, pag. 31-38.
- * "Joods Beek, een geschiedenis van drie eeuwen joods leven in een Limburgse plattelandsgemeente", door prof. dr. J.C.G.M. Jansen, drs. J.M. Lemmens, D.I. van Gelder, J.M.G. Aussems, Drukkerij Econoom bv Beek en Heemkundevereniging Beek, Beek 1991; 144 pag. (Serie: Wat Baek ós bud - dl. 15).
- * "De joodse begraafplaats in Beek", door M. Backhausen, in: Gens Nostra, januari 1993.
- * "Een voetnoot bij de wereldgeschiedenis - Beek tijdens de Tweede Wereldoorlog", hierin Hoofdstuk VI: "Hou jullie sterk, het is maar een vakantiereisje" (pag. 78-113), door Herman van Rens, Jacques Aussems e.a., Stichting Herdenking Oorlogsslachtoffers, Heemkundevereniging Beek en Drukkerij Econoom bv Beek, Beek 1994; 208 pag. (Serie: Wat Baek ós bud - dl. 17).

- * Het verborgen front : geschiedenis van de georganiseerde illegaliteit in de provincie Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog, door A.P.M. Cammaert, 1994
- * "Limburg is judenfrei - Jodendeportaties uit Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog, een drama in drie bedrijven ", door Annelies en Herman van Rens, in: Becha - Beek - Jrg. 22 (2008), p. 34-37.
- * "Limburg is judenfrei - Jodendeportaties uit Limburg tijdens de Tweede Wereldoorlog, een drama in drie bedrijven ", door Annelies en Herman van Rens, in: Publications de la Société Historique et Archeologique dans le Limbourg, Jaarboek LGOG 2008, p. 135-158 (een uitgebreidere versie van het voorgaande artikel).
- * "Opvang van joodse repatrianten na de bevrijding in Zuid-Limburg. Over gemêleerde ervaringen, paradoxen en uitersten", door Hélène Vossen, in: Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg deel XLVII (2002), pag. 69-106.
- * "Pinkas - Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland", door Jozeph Michman, Hartog Beem en Dan Michman, Kluwer Algemene Boeken, Ede/ Antwerpen, en NIK Amsterdam 1992 (vertaald uit het Hebreeuws, oorspronkelijke uitgave Yad Vashem, Jeruzalem 1985).
- * "Gedenkboeken", Nederlandse Oorlogsgravenstichting, 's-Gravenhage 1961-1973. (Dit is een serie Gedenkboeken van 42 delen. Deel 4 t/m 33 bevatten ruim 100.000 namen van Nederlandse en met asiel in Nederland verblijvende Joodse oorlogsslachtoffers. Velen zijn omgekomen in concentratiekampen, waaronder Auschwitz, Buchenwald, Sobibor en Theresienstadt. Deel 42 is een supplement op alle voorgaande delen.
- * "In Memoriam", Den Haag: Sdu Uitgeverij 1995 (tweede druk, inclusief twee addenda); 858 pag.; 25 cm.; ISBN: 90-12-08178-5 (boek met de namen van 101.414 joodse oorlogsslachtoffers, gebaseerd op deel 4 t/m 33 van de voornoemde Gedenkboeken).
- * "U wordt door niemand verwacht - Nederlandse Joden na kampen en onderduik", door Michal Citroen, Het Spectrum, Utrecht 1999.
- * Video: Eric Epstein, 1995 (mediatheek JHM): Interview op 28 september 1991 met Kurt Mozes over de deportatie van hem en zijn familie naar Westerbork en Theresienstadt. Kurts moeder en zuster bleven in Theresienstadt en overleefden de oorlog. Kurt en zijn vader kwamen in Auschwitz terecht. Zijn vader wordt in Auschwitz vermoord en hijzelf overleeft de oorlog.
- * Video: Shoah Foundation Institute: Interview met Hermina van Dam, die te Geleen en Doenrade opgroeide.

Bronnen op internet:

Limburg

Joodse Databank Sittard e.o.

http://members.home.nl/w.brasse/genealogie_joods.htm

Bert Bartholomeus, joodse geschiedenis en genealogie Meerssen

<http://www.bert-bartholomeus.nl>

Blik op de Wereld, jodenvervolging in Limburg

<http://www.blikopdewereld.nl/Ontwikkeling/geschiedenis/191-achtergronden-vervolging-joden-tijdens-wo-ii.html>

Dodenherdenking Beek, van Stichting Herdenking Oorlogsslachtoffers Beek

<http://www.dodenherdenking-beek.nl>

Nederland

Joods Historisch Museum te Amsterdam

<http://www.jhm.nl/>

Digitaal Monument Joodse Gemeenschap in Nederland

<http://www.joodsmonument.nl>

Oorlogsgravenstichting

<http://www.ogs.nl>

Genlias

<http://www.genlias.nl>

Akevoth, joodse genealogie vereniging Nederland

<http://dutchjewry.org>

Nederlandse Kring voor Joodse Genealogie

<http://www.nljewgen.org>

Stenen Archief, joodse begraafplaatsen in Nederland

<http://www.stenenarchief.org>

Herinneringscentrum Kamp Westerbork

<http://www.kampwesterbork.nl>

Kamp Westerbork tijdlijn jodenvervolging

<http://www.kampwesterbork.nl/jodenvervolging/tijdlijn-jodenvervolging>

Nationaal Monument Kamp Amersfoort
<http://www.kampamersfoort.nl>

Nationaal Monument Kamp Vught
<http://www.nmkampvught.nl>

NIOD
<http://www.niod.nl>

Kamparchieven (opgezet door NIOD)
<http://www.kamparchieven.nl>

Sobibor interviews (opgezet door NIOD)
<http://www.sobiborinterviews.nl>

Stichting Sobibor
<http://www.stichtingsobibor.nl>

Nederlands Auschwitz Comité
<http://www.auschwitz.nl>

Duitsland

Alemannia Judaica, geschiedenis joodse gemeenten in Duitsland
<http://www.alemannia-judaica.de>

Bundesarchiv slachtoffer register (Memorial Book)
<http://www.bundesarchiv.de/gedenkbuch/directory.html>

Bundesarchiv chronologie deportaties uit Nederland
<http://www.bundesarchiv.de/gedenkbuch/chronicles.html.en?page=4>

Steinheim Institut, o.a. joodse begraafplaatsen in de Euregio Rijn-Maas-Noord
<http://www.steinheim-institut.de:50580/cgi-bin/epidat?sel=euregio&function=inf>

Internationaal

Yad Vashem algemeen

<http://www.yadvashem.org>

Yad Vashem slachtoffer register

<http://db.yadvashem.org/names/search.html>

Yad Vashem video's, onder meer interviews met overlevenden Holocaust
<http://www.youtube.com/user/YadVashem>

Persoonsnamenregister

Hermina Adler 19
Dorothea Julia Sassen-Alexander 81, 83
Backus 66
Dr. Bär 51
Baum 15, 25, 29
Albert Baum 27
Benno Baum 27, 29
Friederike (Frieda) Baum 41
Gerta Baum 25, 28, 29
Henriette Baum 27, 28, 29, 75, 77, 79
Jennie Baum 11, 19, 27, 28, 29
Karl Baum 11, 19, 27, 28, 29
Max Baum 11, 25, 27, 28, 68, 69
Max Israël Baum 19
Samuel Baum 16, 27
Sophia Baum-Lichtenstein 28
Sophia Baum-Salmagne 25, 27, 28, 68
Arno Bemelmans 8, 9
Duifje Blitz 63
Bloemendaal 15
Karl Bloemendaal 30
Selma Elisabeth (Liesel) Bloemendaal-Eichel 30
Familie Blok 84
Rabbin Blijdenstein 15, 78
Elisabeth Helena Maria Bockting 51
Familie Boels 87, 88
Meester Bogaards 77
Peer Boselie 8, 9
Koning Boudewijn 92
Martin Brassé 8, 9
Wil Brassé 7, 8
Esthella Carolina ten Brink 19, 34, 35
Maurits ten Brink 36
Emanuel Bromet 89, 90
Maria Elisabeth de Bruin 32
Jeanette Cahn 19, 72
Sjek Cals 87
Rie op den Camp 10, 17, 18
Herman Chrzanowski 32, 33
Familie Claessens 32
Albert Claessens 15, 19, 31, 32, 33, 57, 58,
60, 94

Alfred Claessens 32, 60, 94
Bertha Claessens 60
Ellie (Elfriede) Claessens 10, 31, 32, 54, 57,
58, 59, 60, 61, 94
Jozef Claessens 32, 33, 57, 58, 60, 94
Leo Claessens 31, 54, 57, 58, 59, 60
Max Claessens 32
Rosetta Claessens 60, 94
Cilly Claessens-Hirsch 33
Ida Claessens-Krzanowska 33
Cohen 14, 15, 34, 35, 36
Elisabeth Helena Cohen 93
Frieda Cohen 19, 34, 35
Gerrit Cohen 10, 12, 14, 16, 19, 34, 35, 96
Henny Cohen 19, 24, 34, 35
Josephine Cohen 14, 19, 34, 35
Simon Cohen 19, 34, 35
Betsy Cohen-Naarde 35
Croonenberg 31
Familie Crijns 60, 94
Maria Catharina Derhaag 32
Sef en Tilla Derhaag-Coenen 58, 59
Van Dam 14, 15, 37, 38, 39
Gustaaf van Dam 24, 37, 38, 39
Hermina (Mimi) van Dam 37, 39, 40
Louis van Dam 14, 37, 38, 39, 40, 54
Rosalie (Roosje) van Dam 37, 38, 39, 40
Esther van Dam-Silberberg 39, 40, 81, 85
Burgemeester Damen 19
Augustina Barbara Maria Daniëls 92
Louis Davids 85
Gretchen Deutsch 19
Familie Diederens 35
Betty Doorduyn 94
Alida (Uk) van Drenth 63
Appie Drielsma 46
Eichel 15, 30
Rudolf Eichel 30
Levie van Emrik 67
Elisabeth Cacilia Maria Flere 19
Anne Frank 59
Rebecca Frankenberg 62

Thelina (Lina) Frankenberg 62
 Freimark 15
 Ernst Freimark 19, 23, 42, 43
 Friedrich Freimark 19, 42, 43
 Kurt Freimark 23, 42, 43
 Salomon Freimark 42
 Hermine Freimark-Adler 25, 42, 43
 Hub Frenken 42
 Jozef Garson 72
 Martina Catharina Garson 19
 George Hans (Gershon) 50
 Ad van Gessel 40
 Luc van Gessel 40
 Familie Gijzen 87, 88
 Slagerij Gijzen 27
 Ton Gijzen 87
 Andreas Göbbels 25
 Goldschmidt 15
 Abraham Goldschmidt 46
 Alma Goldschmidt 44, 46
 Hubert Goldschmidt 44, 46
 Irene Goldschmidt 20, 44, 45, 68
 Josef Goldschmidt 20, 25, 43, 44, 45
 Louis Goldschmidt 43
 Salomon Goldschmidt 16, 20, 44, 45
 Frieda Goldschmidt-Jacob 16, 44, 45, 46
 Goldsteen 14
 Alfred Goldsteen 12, 46, 47, 48, 49, 50, 51
 Carl Goldsteen 11, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 96
 Carolina Goldsteen 49, 52
 Carry (nu Rachel) Goldsteen 52
 Felix Goldsteen 46
 Frederik (Frits) Goldsteen 21, 46, 47,
 48, 49, 52
 George Goldsteen 14, 16, 46, 47
 Janny Carolina Goldsteen 50
 Raoul Goldsteen 51
 Rachel Carolina Goldsteen 50
 Ruth Goldsteen 52
 Elfriede Goldsteen-Gans 48, 49, 52
 Tine Goldsteen-Hoen 50
 Elfriede Goldsteen-Lebenstein 65
 Karolina (Carolina of Lina)
 Goldsteen-Mendel 49, 50, 51
 Goldstein 15

Rabbi Gottlieb 76
 Julius Gottschalk 77
 Johanna Gottschalk-Baum 77
 Rachel Goubits 20, 63, 64, 96
 Marianne Goubitz 64
 Moses Goubitz 63
 Familie De Grave-Beaumont 35
 Neeltje Groot 81
 Klaske de Haan 63
 Gerschon Handgriff 53
 Victor Handgriff 20
 Victor (Wigdor) Handgriff 52, 53
 Frieda Harf 72
 Rosalie Harf 20
 Harmsen 15
 Familie Harmsen 12
 Engebert Edith (Eddy) Harmsen 12, 53, 54,
 55, 56, 57, 58, 60
 Gert Harmsen 56
 Gerrit Jan Harmsen 53, 54, 57
 Maximiliaan (Max) Harmsen 12, 53, 54,
 57, 58, 59
 Rebecca Harmsen-Samuel 14, 26, 53,
 54, 55, 56
 Familie Harmsen-Samuel 14, 57
 Maria van der Heiden 53
 Heimberg 15, 67
 Heinemann Heimberg 61
 Siegfried Heimberg 62
 Willi Heimburg 20, 61, 62
 Fons Hermans 87
 G.W. Hermans 63
 Jos Hermans 71
 Toon Hermans 85
 Nicole Herzberg 68
 Helga Herzberg-Zilversmit 69
 Benoit Hertzdahl 86
 Sally Hertzdahl 68
 Familie Heunen 40
 Wil Heuts 87
 Anna Hirsch 62
 Chawy Hirsch 53
 Cilly Hirsch 31, 58
 Ruth Hirsch 32
 Sara Hirsch 31, 57, 60

Helena Hirzmann 72
 Guido van der Hoeden 63
 Wolf van der Hoeden 63
 Tine Janna Hoen 48
 Familie Horn 84
 Margritha (Greta) van der Horst 20, 85, 86,
 87, 88
 Familie Houtakkers 87
 Frieda Jacob 43, 44
 Klara Jacobsohn 20, 41, 42, 43
 Joseph II (keizer) 13
 Alfred Kaczmarek 63
 Dora Kaczmarek 63
 Johan Maurits Kaczmarek 20, 63, 64
 Stanislaus Kaczmarek 63, 64
 Henriette Kahn 67
 Nic. Kalf 78
 Willem Kaptein 78
 Karels 31
 Fanny Hilde Katzenstein 54, 56
 Frieda Katzenstein-Blumenthal 56
 Kaufmann 15
 Albert Kaufmann 20, 27, 75
 Berta Kaufmann 20, 73, 74, 75
 Gerta Kaufman 28
 Henriette Regina Kaufmann 20
 Jakob Albert Kaufmann 72, 75, 96
 Margard Kaufmann 20, 64
 Richard Kaufmann 20, 21, 64, 65
 Johanna Kaufmann-Mendel 16, 72, 73
 Henriette Regina (Henny)
 Kaufmann 64, 65, 66
 Kaufmann-Zilversmit 15, 65, 66
 Khan of Kahn 14, 67
 Barend Khan 67
 Levie Khan 67
 Anna Kellerman 67
 Bernard Kellerman 14, 66, 67
 Emanuel Kellerman 67
 Louis Kellerman 14, 66, 67
 Apotheek Van Kempen 87
 H. Keuls 17
 Betty Keyzer 94
 Generaal Graf von Kielmansegg 88
 Ruben Salomon Kleinkramer 93
 Berta Klestadt 62
 Sally Klestadt 62
 Silma Knole 32
 Familie Kohlen 72
 Mr. Koolen 56
 Benjamin Koppel 75
 Eric Koppel 75
 Rosa Koppel-Mendel 75
 Regina Koppel-Rosenboom 80
 Levie Korper 40
 Hironymus Koster 67
 Ajga (Ida) Krzanowska 20, 32
 Szymon Krzanowska 32
 Tobias Lavino 81
 Elfriede Lebenstein 48, 49, 50
 Ida Lebenstein 20, 25, 65, 66
 Julie Irma Lebenstein 48, 50
 Johanna Lebenstein-Rübsteck 48, 50
 Leeraar 31
 Van Leeuwen 22
 Jac Lemmens 7, 8
 Familie Levi 25
 Arnold Levy 20, 25
 Hans Erich Levy 20, 24, 44, 45, 67, 68
 H. Levy 68
 Johanna Levy 47
 Rosalie Levy-Harf 45
 Echtbaar Levy-Goldschmidt 24, 67
 Echtbaar Levy-Harf 45
 Sophie Lichtenstein
 (getrouwd met Temper) 68, 69
 Liedekerken (hoofdagent) 25
 Karolina Löwenstein 89
 Zuster Luise (Louise) Loewenfels
 (Löwenfels) 10, 20, 21, 69, 70, 71
 Juffrouw Lohre 15
 Maurice de Mandelaere 47
 Raoul de Mandelaere 47
 Graaf Marchant d'Ansembourg 91
 Ida Marcks 88
 Otto Markus 44
 Gertruda (Gertrude) May 20, 42
 Irma May 20, 42, 43
 Irma Johanna May 41
 Klara May-Jacobsohn 25

Johannis Leonardus Meerburg 20
 Minko Meerburg 20
 Moses May Eduard Meerburg 20
 Joop Meerburg 71, 72, 77
 Wilhelmina Francina Meerburg 20
 Meerburg-Garson 71
 Meller 14
 Elisabeth Maria Meller 20
 Herman Meller 20
 Herz Meller 14
 Irina Meller 20
 Johan Meller 20
 Sophia Meller 20
 Karolina (Carolina of Lina) Mendel 20, 25, 46
 Max Mendel 47
 Moritz Mendel 47
 Rudolf (Rudi) Mendel 47, 51
 Willi Mendel 47
 Joseph Mengele 60
 G. Metsemakers 29
 Hedwig Metzger 30
 Jeanette Meyer-Cahn 16, 25, 72, 74, 75
 Weduwe Meijer(-Cahn) 15
 Meier jr. 15
 Meijer / Meier 15
 Berta Meyer 75
 Daniel Meyer 16, 72, 73, 75
 Erich Meyer 72, 75
 Leo Meyer 72, 75
 Marringje Meijer 67
 Mathilde Meyer 72
 Max Meyer 20, 72, 73, 74, 75
 Rosa Meyer 72
 Walter Meyer 72
 Echt paar Meyer-Kaufmann 73
 Nathan Morell 56
 Moses 15
 Moses-Baum 27, 77, 78
 Albert Moses 27, 75, 76, 77, 78
 Kurt Moses 28, 29, 71, 72, 76, 77, 78, 79
 Joseph Mozes Muller 53
 Lore Moses 15, 28, 29, 75, 77, 79
 Maximiliaan Muller 57
 Jes Munsters 31
 Napoleon 13

Alice Nathan 72
 Bruno Nathan 72
 Isidor Nathan 72
 Marcel Emanuel Neumann 32
 Lena Offenbach 81
 Joep Offermans 7, 8, 9
 Petronella Opfergelt-van Ruyven 28
 Aline Pennewaard 65
 Jan Michiel Peters 32
 Th. Peters 66
 Familie Peters-Roberts 94
 Familie Pfenning 87
 Jacob Rabbie 29
 H. (A.) Rauter 18, 25
 Herman van Rens 10
 Helene Roer 20, 27, 28
 Ilse Roer 12, 20, 23, 24, 27, 28
 Max Roer 27
 Levie Roet 95
 Abraham Rosenbaum/Rosenboom 79
 Herman Abraham Roosenboom 80, 81
 Jacob Roosenboom 80, 81
 Josina Rebekka (Josina) Roosenboom 80, 81
 Levie Roosenboom 80, 81
 Nathan Rosenboom 80
 Saartje Roosenboom 80
 Vrouwtje Rosenboom-Wolf 80, 81
 Antoon Maria de Ruyter 77
 Helga Salm 91
 Leo Salm 91
 Carolina Salmagne 27
 Sophia Salmagne 20
 Mina Samuel 53
 Rebecca Samuel 20, 53
 Neeltje Samuel-Noach 57
 Trien Sanders 31
 Albert Sassen 15, 81, 82
 Albert Marcel (Albert) Sassen 84
 Annelies Laura Sassen 84
 Isedor (ook Isidore of Isidoor, roepnaam Ies)
     Sassen 81, 82, 83, 84, 96
 Isaak Sassen 81
 Jacob Ernst Sassen 81, 82, 83
 Jacob Sassen 81
 Nathan Herman Sassen 81, 82, 83

Leo Sauer 32
Leo Reiner Sauer 32
Betje Savelkoul 32
Wim van der Schelden 94
Nathan Schelvis 93, 94
Julius Schild 72
Fritz Schmidt 22
C.J. Scholte 74
Burgemeester Schreurs 58
Josef Schwarz 29
Rosalia Schwarz 37
Else Silberberg 38
Esther Silberberg 37
Eva Silberberg 81
Herman Silberberg 36, 85
Isidore Nathan (Ies) Silberberg 15, 20, 37,
40, 81, 85, 86, 96
Jenetta Silberberg 86
Lydia Silberberg 86
Philip Silberberg 85, 86, 87
Sonja Silberberg 87
Roosje en Herman Silberberg 86
Rosalie Silberberg-Schwarz 38, 85, 86
Elisabeth Simon 89
Sjammai Sjimonowics 94
Garage Smeets 35
Hendrika Johanna Snijders 56
Steven Spielberg 40
Ida Spier 32
Edith Stein 21, 70
Elise Steinberg 89
Mathilde Steinmann 62
Harry Strijkers 8
Kajla Zamba Szpringer 32
Jan Tabak 95
Geziena Tabak 95
Hiller Temper 69
Veldwachter Theunissen 58
George Tielens 87
Herman Veugelers 61
Kornelis de Vries 94
De Vries-Dijkstra 94
Charlotte Sophia Walter 88, 89
Werner Siegfried Weissbacher 15
Gertrud Theresia (Gertie) Wiese 90, 91, 92

Familie Willems 87, 88
Willner 15
Echtpaar Willner 89, 90
Paul Siegfried Willner 20, 88, 89
Philip Willner 88
Bernhard Abraham Winter 41
Gustav Winter 20, 41, 43
Laura Winter 81
Winter-Braun 41
Familie Winter-Freimark 53
Siegfried Winter 41
Johan Winterscheidt 72, 73
Wischnewski 90
Veronika (Vera) Wojak 53
Vrouwtje Wolf 80
Herman Wolf 80
Wolf & Hertzdahl 58
Wolff 10
Abraham Wolff 16, 89, 90
Alexander Wolff 89
Benjamin Wolff 89
Eva Wolff 89
Herman Wolff 87
Jacob Wolff 89
Johanna Wolff 89, 91
Josina Wolff 79
Julius Wolf 15
Julius Jakob (Jules) Wolff 20, 89, 90, 92, 96
Leopold Wolff 92
Elise Wolff-Steinberg 89
Rosalie Wijnbergen 84
Manus Wijnperle 16, 38, 40
Else (Elza) Wijnperle 40
Elza Wijnperle-Silberberg 40, 85
Zijlstra 39
Adele Zilversmit 20, 64
Helga Zilversmit 65
Max Zilversmit 65
Therese Zilversmit-Lebenstein 65, 66, 68
Julie Lotte Zwaab 29
Schipper Zwaans 58

Colofon

”De vergeten Joden van Geleen 1920-1950” is een uitgave van de Stichting Cultuur-Historische Uitgaven Geleen (SCHUG) en is opgenomen als deel X in de reeks ”GELEEN DOOR DE EEUWEN HEEN.”

Geleen

2012

Medewerkers:

W.M.H. Brassé (onderzoeker en auteur)

J.M. Lemmens (onderzoeker en auteur)

J.P.L.G. Offermans (†) (onderzoeker en auteur)

J.H. Strijkers (aanvullingen, samenstelling en begeleiding van het drukproces)

Met dank aan:

A. Bemelmans (initiatief en onderzoek)

P.H.M. Boselie (adviseur)

M.A.M. Brassé (onderzoek)

Herman van Rens (adviseur)

Medewerking aan deze uitgave is verleend door het Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen.

Eindredactie SCHUG:

Walter Buskens

Huub Clerkx (voorzitter)

Jos Thelen

Omslag boek

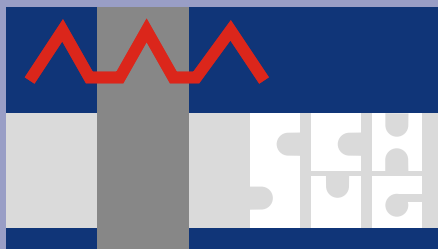
Foto voorkant: oud gemeentehuis Geleen (foto Euregionaal Historisch Centrum Sittard-Geleen)

Foto's achterkant v.l.n.r.: Catharina Lichtenstein (1818-1897), korfbalclubje Jubileumplein Geleen en Louis van Dam met (onbekend) meisje.

ISBN 978-94-91118-04-3

Stichting Cultuur-Historische Uitgaven Geleen

Uitgave:
Stichting Cultuur-Historische Uitgaven Geleen (SCHUG)
2012